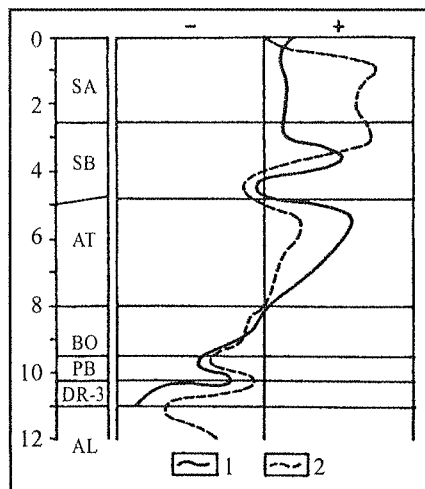

ANKSTYVASIS IR VIDURINIS NEOLITAS

IVADAS

Apibrėžimas. Ribą tarp mezolito ir neolito sąlygojo daugybė veiksnių, bet pagrindinis buvo natūrali visuomenės mentaliteto raida, kuri vedė žmoniją iš pasisavinamojo į gamybinį ūkį, nors naujoji forma pradžioje nebuvo gyvenimo būtinybė. Todėl Skandinavijos šalyse visa Ertebiolės (Ertebølle) kultūra, kaip ir Narvos bei Nemuno kultūros, priskiriama mezolitui, nežiūrint, kad antrojoje jos pusėje jau pažįstami pirmieji kultūriniai augalai ir keramika. Lenkų archeologė E. Kempisty pasiūlė terminą paraneolitinė kultūra, į kurią įeity šios kultūros. Nustatyti, kada gamybinis ūkis tapo gyvenimo būtinybe, dažnai nėra neįmanoma, nes tai priklausė nuo įvairių vietinių sąlygų. Ir todėl Lietuvoje, kaip ir daugelyje Rytų Europos šalių, riba nubrėžiama archeologui apčiuopiamais radiniais – keramikos pasirodymu. Mūsų nuomone, pradėti neolitą nuo keramikos pasirodymo yra logiška – tai tas pat, kaip nustatyti žalvario amžiaus pradžią nuo pirmųjų – net importinių – žalvarinių dirbinių pasirodymo, kurie dar negreit pakeis ūkio ir visuomenės formą. Beje, tai susitarimo dalykas, tačiau esam įsitikinę, kad keramika rodo ir pokyčius visuomeniniame gyvenime, pirmiausia – sėslumą, be kurio neįmanomas, bent mūsų kraštuose, gamybinis ūkis.

57 pav. Šilumos ir drėgmės svyravimas nuo XII tūkstantm. pr. Kr. iki 0 ribos: 1 – šilumos kreivė, 2 – drėgmės kreivė (Хотинский 1978)

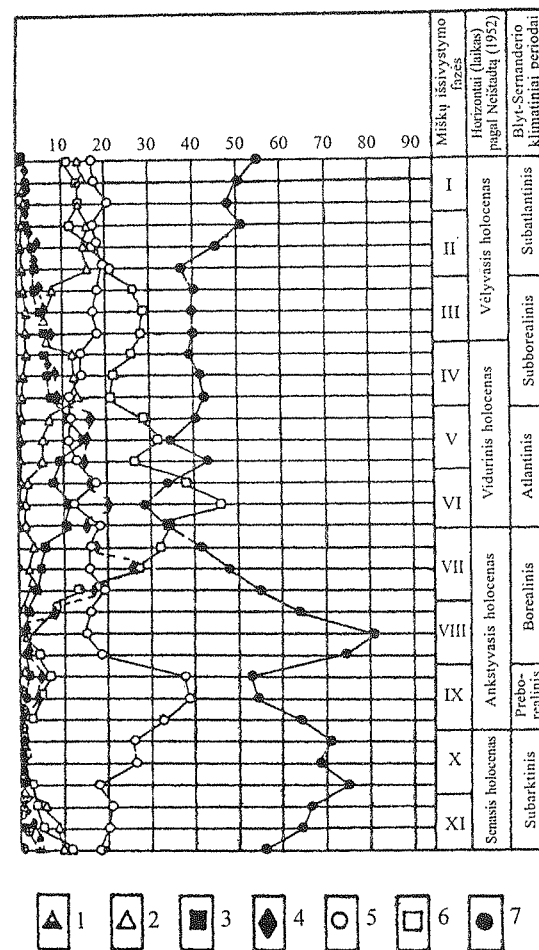
Gyvenimo sąlygos. Neolito pradžioje klimatas buvo pats palankiausias (pav. 57) – jūrinis (atlantinis), žiemos švelnios, vegetacijos laikotarpis, kaip ir vėlyvajame mezolite, ilgesnis už dabartinį. Švelnus Atlanto oras siekė daug toliau į rytus negu ankstesniais periodais, ir tundros zona iš Rytų Europos dalies beveik visai išnyko, tik miškų ir stepių riba liko panaši kaip dabar (Хотинский 1978: 9).

Atlantinis laikotarpis – tai kilniųjų lapuočių klestėjimo metas. Miškų karaliumi tapo ąžuolas, tačiau savo kaimynų neužgožė, ir šalia jo galėjo puikiai tarpiti guobos ir liepos. Šiuo laikotarpiu ypač paplito liepos. Daug alksnių, nors alksnynai buvo lokališki, sutapdavo su regresijomis, atsigavo mezolito pabaigoje kiek nustelbtos pušys (pav. 58).

Perėjimas iš atlantinio į šubborealinio klimato laikotarpį mišriųjų miškų pazonyje nelabai ryškus. Ši riba turėjusi būti apie 3200–3000 m. pr. Kr. Vis dėlto augalijos raidoje ji matyti. Atlantinio laikotarpio pabaigoje ėmė mažėti kilniųjų lapuočių bei lazdynų, gausėti eglių. Vėl ėmė vyrauti pušys (Kabailienė 1959: 181–182; Riman-tienė ir kt. 1971).

Nuo augmenijos bei klimato priklausė ir gyvūnijos pasaulis. Briedžių, kurie mito daugiausia karklų ir beržų šakelėmis, dar daug buvo pajūrio srityje (pvz., Šventosios 1B, 2B gyvenvietėse), toliau nuo jūros Rytų Lietuvos gyvenvietėse, Kaliningrado srityje, mišriuose ąžuolynuose įsivyravo elniai, stirnos, šernai, o vėliau ir stumbrai. Tačiau to laikotarpio gyvenvietėse beveik niekur nerasta atvirus plotus mėgstančių žvėrių: arklių, kiškių. Žuvis išaugdavo labai didelės.

Baltijos baseine plytėjo Litorinos jūra, kurios krantų linijos buvo artimos dabartinėms. Tuo metu pradėjo formuotis ir Kuršių nerija. Iš pradžių buvo tik ragas pietinėje dalyje iki Pilkupos (dab. Morskojė), o toliau į šiaurę – didelių besuliejančių moreninių salų grandinė. Dar ilgai marios su jūra jungėsi kelio mis pratakais ties Nida (Grobšto ragas), Pervalka (Žirgų ragas), būta sąsiaurio ir prie Bulvikio rago. Tarp Juodkrantės ir Klaipėdos tada įtisojo parabolinės kopos, sparčiai apaugančios

58 pav. Suvestinė Lietuvos pajūrio žiedadulkių analizės diagrama (Kabailienė 1959): 1 – skroblai, 2 – egglės, 3 – kilnieji lapuočiai, 4 – lazdynai, 5 – beržai, 6 – alksniai, 7 – pušys

plačialapių mišku (Kunskas 1978: 28–29). Tačiau jau IV tūkstantmetyje pr. Kr. salose įsikūrė gyventojai.

Laikotarpio pradžioje gruntinių vandenių lygis žemas, tad buvo galima gyventi prie pat vandens ir upių bei ežerų pakrantėse. Vėlyvoji jūros transgresija aplink visą Baltiją reikėsi ne vienu metu: Pietų Pabaltijyje ir Lietuvoje bei Danijoje ji buvo apie 2000 m. pr. Kr., o Suomijoje – maždaug 4000 m. pr. Kr. (Groß 1958: 85–86). Todėl Suomijoje seniausių neolitinių radinių aptinkama aukščiausiose krantų dalyse (Åyräpää 1940: 19; 1955), Lietuvoje visiškai žemai prie vandens, o pakrantėse į rytus nuo Oderio ankstyvųjų gyvenviečių visai nepasitaiko – jos greičiausiai yra taip giliai po sąnašomis, kad dabar nebesurandamos, nes čia jas sunaikino ir jūros transgresija, ir grimzantis žemynas (Bohne-Fischer 1941: 103). Dėl šių sudėtingų reiškinų neolito gyvenviečių topografija gali būti chronologinis rodiklis tikrai labai nedideliame plote, ir tiesiogiai pagal ją negalime sinchronizuoti gyvenviečių net ir Pietų bei Pietryčių Pabaltijo ruože. Didžiojoje Lietuvos dalyje bei Kaliningrado srityje toliau nuo jūros šio laikotarpio gyvenviečių topografija atspindi maždaug realią padėtį, nes čia patvanka buvo dar vėliau negu pietinėje pakrantėje, o žemyno grimzdimas mažesnis; schematiškai per vidurinę Lietuvą dalį kaip tik eina riba, nuo kurios į šiaurę pastebimas žemyno kilimas (Sauramo 1954) (pav. 31). Tas grimzdimas užgriebė ir Lietuvos pakrantę, todėl pajūryje nepavyksta rasti pačių ankstyviausių neolito paminklų. Šventojoje gyvenviečių rajone darytuose gręžiniuose 290 cm gylyje aptiktas smėliu užneštas iškastinio dirvožemio sluoksnelis, iš likusios jame medienos C14 datuotas: (Vs-814) 6440±110 bp / cal 5070 (4941) 4822 m. pr. Kr., atitinkantis ar mezolito galo, ar ankstyvojo neolito pradžios laikotarpį.

Ankstyvajame neolite Lietuvoje paplito dvi kultūros – neolitinė Nemuno kultūra ir Narvos kultūra. Viduriniame neolite atsiranda ryšių su dviem nevietinėmis neolitinėmis kultūromis – tai Šukinės duobelinės keramikos ir Rutulinių amforų kultūros. Šie ryšiai ir skiria šiuos du laikotarpius, nors tarp ankstyvojo ir vidurinio neolito nėra ryškių ribų; todėl juos ir nagrinėsime kartu. Tuo tarpu vėlyvasis jau visai skiriasi – jis nuspalvintas Virvelinės keramikos kultūros, nors šalimais dar galėjo egzistuoti ir senųjų kultūrų palikuonys.

Neolitinė Nemuno kultūra

Apžvalga. Pirmieji šios kultūros radiniai yra iš Varėnos rajono – pavienės puodų šukės pateko į V. Šukevičiaus (W. Szukiewicz) rinkinį jau XIX a. pabaigoje. Nemuno kultūros paminklai Nemuno aukštupio baseine Lietuvoje ir Baltarusijoje sistemingai pradėti tyrinėti tik apie septintą XX a. dešimtmetį. Tuomet paaiškėjo radinių kompleksas ir kartu išryškėjo, kad tai savita kultūra. 1957–1964 m. tyrinėjusi Baltarusijos panemunių paminklus N. Gurina pastebėjo, kad jų ankstyvojo neolito titnago dirbiniai mažai skiriasi nuo

mezolitinių, o keramika labai savita. Ji priėjo svarbią išvadą, jog šie radiniai neskirtini Šukinės duobelinės keramikos kultūrai, kaip tai buvo daroma anksčiau, bet artimesni Dnepro-Doneco kultūrai. Nepaisant kai kurių skirtumų, siūlyta Lietuvos, Šiaurės vakarų Baltarusijos bei Šiaurės Lenkijos neolito kultūrą laikyti viena bendra etnokultūrine sritimi (Гурина 1965:202–203), kurioje neolito kultūra susiklosčiusi vietiniu mezolito pagrindu. Tuo pat metu (1960 m.) Baltarusijoje, Baranovičių raj., kasinėtas dar vienas svarbus Nemuno kultūros paminklas – Dobryj Boras (Чарняўскі 1979: 42–46).

Lietuvoje nuo 1954 iki 1959 m. tyrinėtas pirmasis Nemuno kultūros paminklas Varėnos rajone – Versminio 1-oji gyvenvietė*. Tik 1962 m. ištyrinėtos Dubičių 2-oji ir 3-ioji gyvenvietės, Varėnos raj., Ežeryno 23-ioji gyvenvietė, Alytaus raj., pripažintos kaip saviti ankstyvojo neolito paminklai, aiškiai tęsiantys mezolitinės titnago dirbinių tradicijas, o keramika artima Dnepro-Doneco kultūros Ukrainoje ir Baltarusijoje keramikai (Римантене 1966: 54–62; Jablonskytė-Rimantienė 1969; Rimantienė 1981).

Maždaug tuo pat metu buvo naujai įvertinti ir Lenkijos vadinamieji „Šukinės“ keramikos kultūros radiniai, kuriems kartu su panemunių radiniais A. Gardavskis davė Dnepro-Elbės kultūros vardą (Gardawski 1958). Nemuno kultūros tyrinėtojams tai turėjo svarbios reikšmės, nors pasiūlytasis pavadinimas archeologijos literatūroje neįsigalėjo.

Pirmieji tyrinėti Nemuno aukštupio paminklai gana skirtingi, ir iš pradžių tikrai buvo net nelabai aišku, ar jie priklausė vienai kultūrai. Todėl literatūroje atsirado tokių terminų: Dubičių tipo paminklai (Телегин 1966b: 66), Dobryj Boro tipo paminklai (Телегин 1968: 223), Dnepro-Doneco kultūros variantai. Jie išliko ir vėliau, kai paaiškėjo, kad visi šie paminklai priklauso tik skirtingiems Nemuno kultūros etapams (Чернявский 1966; Чарняўскі 1979; Černjauskij 1987). M. Černiauskis Dubičių etapu pavadino ankstyvąjį, Lysaja Goros – vidurinį, o Dobryj Boro – vėlyvąjį Nemuno kultūros tarpsnį.

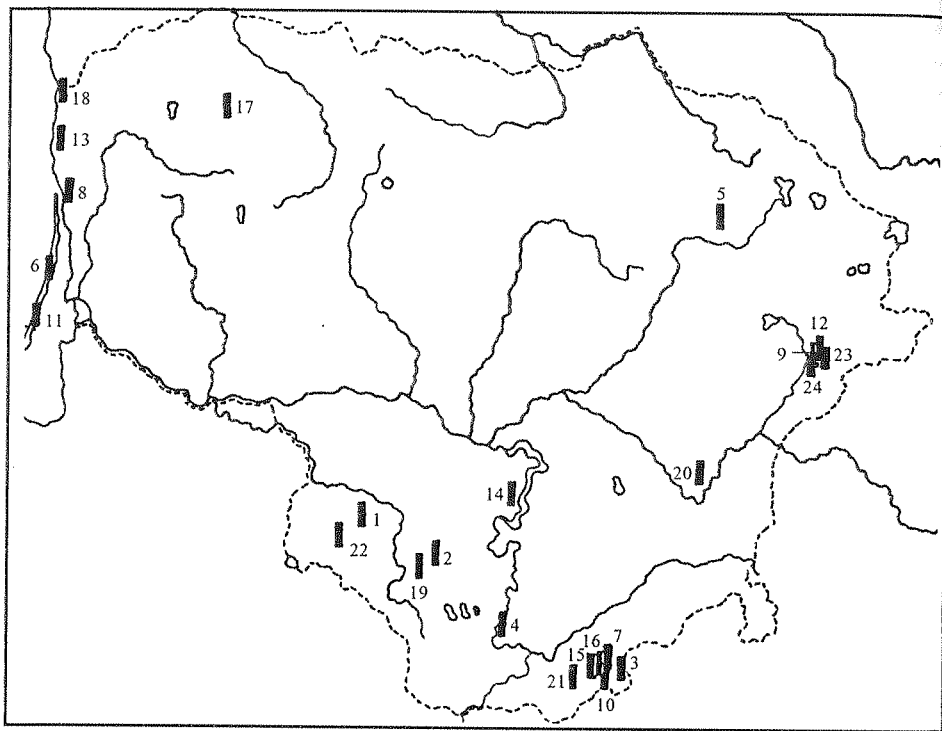
Lenkų literatūroje, nepriėmus A. Gardavskio pasiūlyto Dnepro-Elbės kultūros termino, mėginta verstis senaisiais „Šukinės“ bei „Šukinės duobelinės“ kultūros vardais su kabutėmis (Okulicz 1973: 75–87), stengiantis išvengti Nemuno kultūros pavadinimo, bandyta šią kultūrą įsprausti į Šukinės duobelinės keramikos kultūrą (Wislański 1979: 332). Beje, Lenkijoje visos šios kultūros išskirtos tipologiškai ir Nemuno kultūros sąvoka priimta labai rezervuotai, nes neturėta grynų šios kultūros paminklų arba jie nebuvo pripažinti, pvz., Sosnia, Grajevo vaiv. (Więckowska, Kempisty 1970; Kempisty 1973). Pirmą kartą Dubičių tipo paminklų pavadinta gyvenvietė prie Vozna Vies (Woźna Wieś) vietovės, Lomžos vaiv. (Kempisty, Sulgostowska 1976). Pastaruoju metu Nemuno kultūros paminklų Šiaurės rytų Lenkijoje žinoma daugiau.

Kaliningrado srityje nuo seno buvo žinomi keli ankstyvojo neolito pamin-

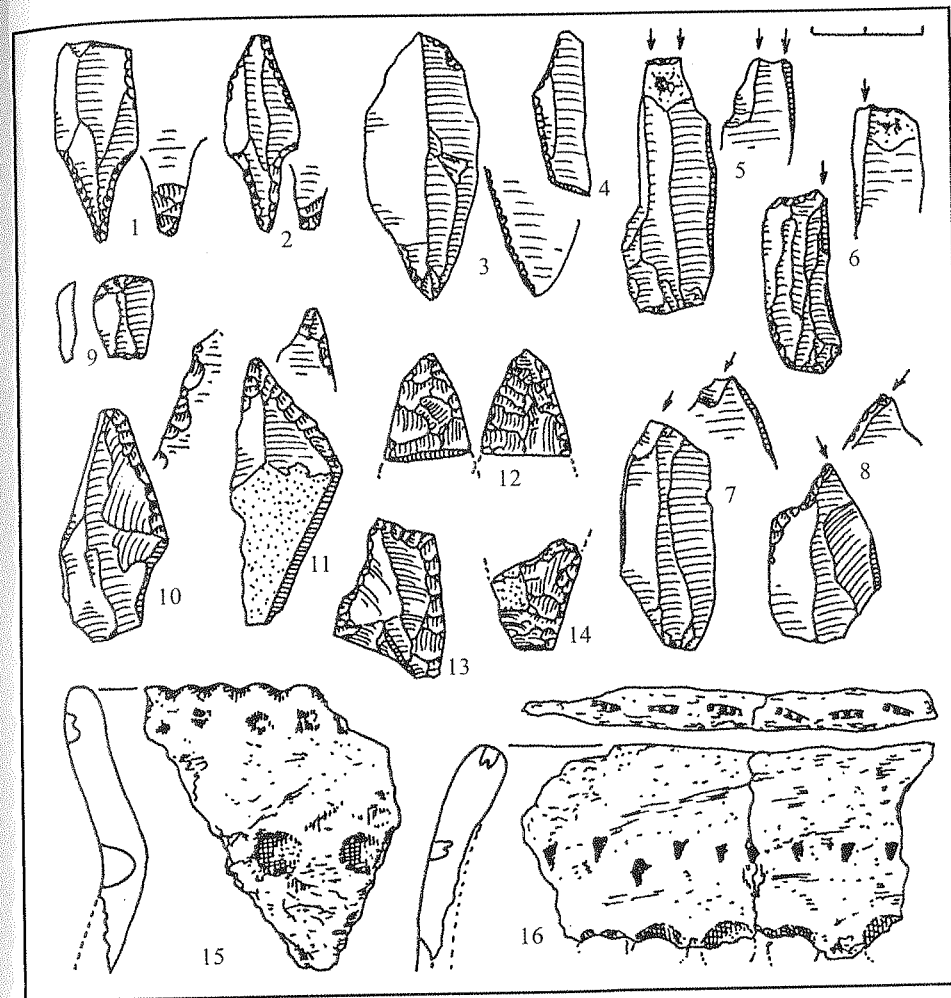
*Tuo metu ji buvo laikoma Šukinės duobelinės keramikos kultūros gyvenvietė (Bernotaitė 1958; Kulikauskas ir kt. 1961: 61–62).

klai, netilpę į Šukinės keramikos kultūros rėmus. Vienas iš jų – 1905–1914 m. tyrinėta gyvenvietė prie užakusio Astraviškių ežero, XVIII a. priklausiusio Cedmaro (Zedmar) baronienei (Stadie 1921). Į literatūrą radiniai įėjo Cedmaro bei Astraviškių, o vėliau – ir Serovo paminklų vardu. Jie saviti, tad nemažai archeologų bandė juos interpretuoti (Gaerte 1927a: 56–59; Europeus 1930/1: 215 tt; Engel 1935: 158–165; Groß 1939; Šturms 1970: 78–81; Kempisty 1970; Kilian 1938 ir kt.). Kadangi keramika atrodė labai primityvi, puodai smailiadugniai, kaulo inventorius skurdokas, tai nuo 1920 iki 1960 m. šie radiniai buvo laikomi vieninteliais tikrais ankstyvojo neolito atstovais ir, neturint kitos palyginamosios medžiagos, gretinami su Danijos ankstyvojo neolito (mezolito) kiaukutynų keramika. Tik 1969 m. pradėti nauji Cedmaro gyvenvietės kasinėjimai išaiškino jų laikotarpį, tačiau kultūrinė priklausomybė iki šiol ginčijama.

Paminklų Lietuvoje aptikta dar nedaug (pav. 59). Jei nerandama keramikos, titnago dirbinius sunku atskirti nuo mezolitinųjų. O keramika tokia tra-

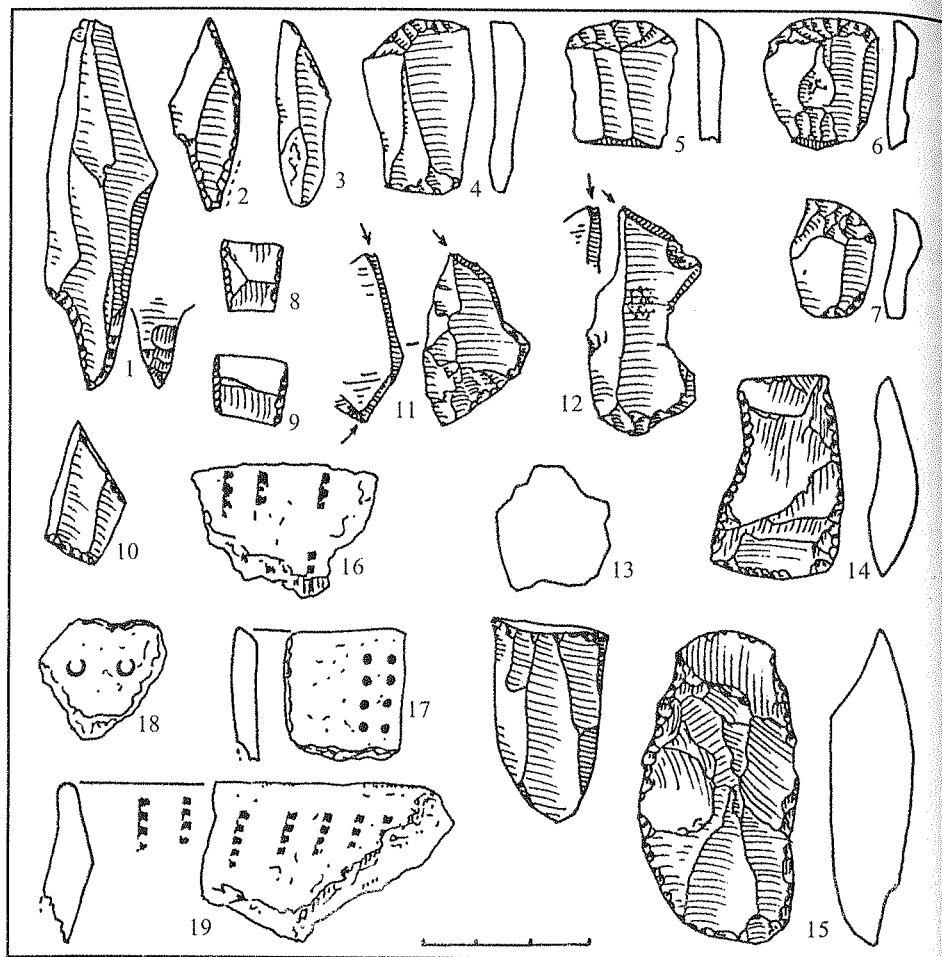

59 pav. Tekste minimos ankstyvojo ir vidurinio neolito radimvietės Lietuvoje: 1 – Alksnėnai, 2 – Daukšiai, 3 – Dubičiai, 4 – Ežerynas, 5 – Jara, 6 – Juodkrantė, 7 – Kašėtos, 8 – Klaipeida, 9 – Kretuonas, 10 – Margiai, 11 – Nida, 12 – Pakretuonė, 13 – Palanga, 14 – Pašventupys, 15 – Rudnia, 16 – Šakės, 17 – Šarnelė, 18 – Šventoji, 19 – Turlojiškė, 20 – Turnišės, 21 – Versminis, 22 – Vilkaviškis, 23 – Žeimenis, 24 – Žemaitiškė

60 pav. Pagrindiniai Dubičių 3-iosios gyv. radiniai (LNM)

pi, kad išlieka tiksliai kultūriniam sluoksnyje. Dauguma paminklų yra labai žemai prie vandens, ant salpų. Iš jų minėtinos Dubičių 3C (pav. 60), Versminio 1B (pav. 61), Sakių lankos, Margių 1B, Varėnos raj., Ežeryno 23-ioji (pav. 62), Alytaus raj. (Римантене 1966; Rimantienė 1981, 1991), Zapsės 5-oji, Lazdijų raj. (Juodagalvis 1994), Papiškių 4B, Vilniaus raj. (Brazaitis 1992) gyvenvietės. Šio tipo keramikos bei titnago radinių aptikta apnaikintuose Dubičių 2-osios, Rudnios 6-osios ir kt. gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose. Gali būti, kad jų kultūrinuose sluoksniuose pasitaikė ir iš senesnių laikotarpių užsilikusių dirbinių.

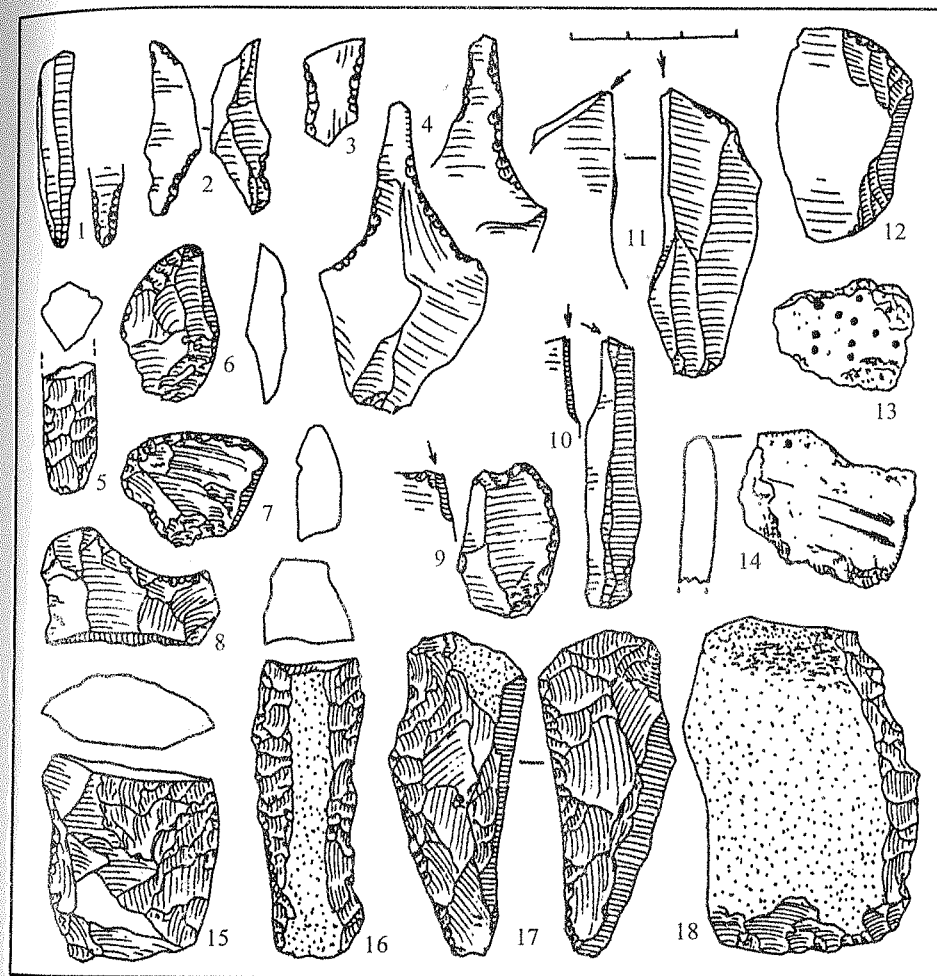

61 pav. Pagrindiniai Versminio 1-osios gyv. radiniai (LNM)

Kilmė. Iš titnago dirbinių darosi visai aišku, kad neolitinės Nemuno kultūros ištakų reikia ieškoti mezolitinėje Nemuno kultūroje*. Tačiau impulsas pradėti lipdyti keramiką turėjo ateiti iš kitur. Kaip minėta, aptikus pirmuosius keramikos radinius prie Astraviškių ežero, akys nukrypo į vienintelę tada Vidurio Europos šiaurėje žinotą ankstyvojo neolito kultūrą – Ertebiolės. 1927 m. V. Gertė (Gaerte 1927: 45–46) su ja gretino Cedmaro radinius, bet pabrėžė panašumą ir su Kijevo apylinkių badytine keramika. A. Europeus, pradžioje skyręs ją Šukinės keramikos kultūrai, vėliau bandė gretinti su Skandinavijos

*Būtų galima pirmąją vadinti prieškeramine Nemuno kultūra, o antrąją – keramine Nemuno kultūra.

paminklais (Äyräpää 1955: 36–43). Kol nebuvo kitos palyginamosios medžiagos, teko laikytis šios nuomonės. Svarbiausias vis dėlto momentas – Nemuno kultūros keramikos išskyrimas iš Šukinės duobelinės keramikos kultūros (Гурина 1965). Tačiau panašumas – primityvi forma, tiesus arba kiek atloštas kaklelis, beveik neornamentuotas paviršius ir smailus dugnelis – pasirodo, buvo tik išorinis. Visiškai skyrėsi gamybos technologija: Nemuno kultūros puodai nulipdyti iš molio juostų, dugniukas išspaustas iš vieno gabalo, o Ertebiolės puodai nuo pat dugniuko susukti spirale iš molinių volelių. Pastarųjų ir molio masė liesinta grūstu granitu, o ne organinėmis priemaisomis kaip Nemuno kultūroje. Beje, pati puodo forma bendriausiais bruožais artima visoms

62 pav. Pagrindiniai Ežeryno 23-iosios gyv. radiniai (LNM)

Europos miškų zonos ankstyvojo neolito kultūroms. O smailieji puodų dugneliai kaip tik anksčiau pasirodė Rytų Europoje negu Vakarų. Tad ir Ertebiolės puodų formų kilmės ieškoma Rytuose. Puodų prototipas greičiausiai buvęs odinis maišelis. Tariamasis kaulinių dirbinių panašumas su Ertebiolės kultūros radiniais nieko nepaaiškina, nes dirbinių tipai labai primityvūs, medžiagos ir paskirties padiktuoti, ir galėjo atsirasti savaimė bet kurioje kultūroje.

Tik plačiai ištyrus labai ankstyvą Dnepro-Doneco kultūrą Ukrainoje (Телегин 1968) bei jos variantą Strumelio-Gastiatino kultūrą Padneprėje (Телегин 1966b), kurios susisiekė su Nemuno kultūros sritimi Polesėje, ėmė aiškėti galimos kilmės šaltinis. Dnepro-Doneco kultūros keramikos ir molio masė, ir formos, ir net puošyba panaši. Kaip ir mūsų ankstyvoji, Strumelio-Gastiatino keramika beveik neornamentuota, o Nemuno kultūros vidurinio neolito keramikos ornamentikos atitikmenų galima rasti Pustinkos 5-osios gyvenvietės tipo paminkluose (Телегин 1968: pav. 44): tai įvairūs įspaudėliai, duobutės, susikertančios juostelės ir net ant kaklelio iš vidaus išspausti gumburėliai. Be to, ši kultūra išaugusi iš labai panašios mezolitinės (Телегин 1966a). Antroje šios kultūros fazėje būta kai kurių ryšių ir su Piltuvėlinės keramikos kultūra (Чарняўскі 1979: 59), kuri buvo paplitusi dideliuose Vidurio Europos šiaurės plotuose ir kurios rytinė šaka siekė vakarų Baltarusiją. Įtakos galėjo turėti ir Valdajaus kultūra. Tai rodo mūsų savita keramika su smulkiais ornamentais (pvz., iš Versminio 1-osios, Trikampio ežero gyvenvietės ir kt.), kuriai atitikmenų randame to paties laikotarpio Valdajaus srities keramikos puošyboje (Гурина 1958).

Inventorius. *Titnago dirbiniai.* *Skaldytiniai* labai artimi mezolitiniais, bet dažniausiai vienagaliais (pav. 61: 13). Margių gyvenvietėje pasitaikė net migdolinių. Visai nebūdingi tik laibieji: siaurosios skeltelės skeliamos nuo laivėlio pavidalo skaldytinių. Skeltės dalijamos mikrorėztukų technika.

Ankstyvojo neolito *strėlių antgaliai* tų pačių tipų kaip ir vėlyvieji mezolitiniai: episvidriniai, lancetiniai ir trapeciniai. Viduriniame neolite prisideda dar trikampiai bei širdiniai, tačiau jie neišstumia senųjų tipų. Episvidriniai būna neįsmaugta arba įsmaugta įtvara (pav. 60: 1, 2; 61: 1; 62: 1, 2) dažnai iš blogosios pusės retušuota, tačiau retušas paprastai labai skiriasi nuo mezolitinio – plokščias. Vis dėlto dažniausiai šios formos antgalių įsmaugtoje įtvaroje belieka siauras pakraštinis retušas (pav. 62: 1, 2). Iš episvidrinio tipo antgalių išriedėję ir mažai jau senuosius tipus primenantys neįsmaugtoms įtvaromis (pav. 60: 3), tik siaurai retušuotais pakraštėliais. Tokių antgalių aptikta Dubičių 3-iojoje, Versminio 1-ojoje, Ežeryno 23-iojoje, Zapsės 5-ojoje ir kt. gyvenvietėse.

Dar kartais, pvz., Versminio 1-ojoje, Margių 1-ojoje gyvenvietėse, pasitaiko mezolitui būdingų taisyklingų trikampių formų lancetinių antgalių, tačiau dažniausiai lieka tik nusmailintos, iki pat viršūnėlės retušuotos skeltelės. Dubičių 3-iojoje gyvenvietėje buvo tik vienas taisyklingas antgaliukas (pav. 60:

4), o Versminio 1-ojoje gana daug taisyklingų (pav. 61: 3) ir net įstrižinių lancetų (pav. 61: 2, 10). Rasta ir ietigalių ašmenėlių, tik dažniausiai smailiomis viršūnėlėmis. Margių 1-osios gyvenvietės abiejuose sluoksniuose buvo taisyklingų trikampių lancetų išskelta viršūnėlė, šiek tiek pasitaikė ir ašmenėlių. Neolitiniai lancetai dažniausiai trumpi. Trapecijos visą egzistavimo laikotarpį beveik nesiskiria. Kai kada jos būdavo daromos iš nuoskalų, bet dažniausiai – iš mažų skelčių dalių. Jų rasta visose gyvenvietėse: Ežeryno 23-iojoje, Versminio 1-ojoje, Dubičių 2-ojoje ir 3-iojoje, Šakių lankos ir kt. (pav. 61: 8, 9; 62: 3).

Gremžtukai taip pat panašūs į mezolitinius (pav. 60: 9; 61: 4–7; 62: 6, 7) – dažniausiai neilgi, gražiai išrietais ašmenimis, pvz., Versminio 1-osios, Margių 1-osios gyvenviečių. Bet vis dažniau pasitaiko įstrižais ašmenimis arba netaisyklingų, kaip Ežeryno 23-osios gyvenvietės. Tuo tarpu Margių 1-ojoje aptikta labai įvairių gremžtukų: apatiniame sluoksnyje pasitaikė didelį plokščių, bet daugiausia abiejuose sluoksniuose visai mažų, pagamintų iš skelčių ir nuoskalų.

Rėztukų irgi aptinkama įvairių mezolitinių tipų – vidurinių ir šoninių nukeltinių (pav. 60: 7; 61: 11, 12; 62: 10, 11), vidurinių retušuota briauna (pav. 60: 8), bet dažniausiai – kampinių retušuota briauna (pav. 60: 6; 61: 9), būna grandukų-rėztukų (pav. 60: 5).

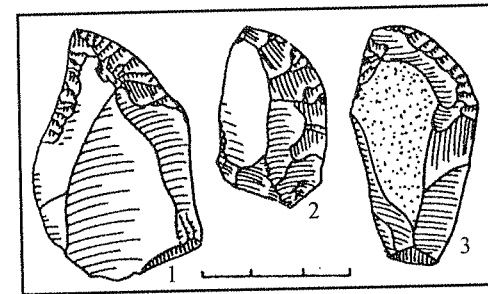
Grandukų pasitaikė įvairiuose paminkluose, ypač daug Ežeryno 23-iojoje (pav. 62: 8) ir Margių 1-ojoje gyvenvietėse.

Gražteliai taip pat paveldėti iš mezolito (pav. 60: 11; 62: 4). Itin būdingi trikampiai dirbiniai iš abiejų kraštų retušuotu smaigaliu.

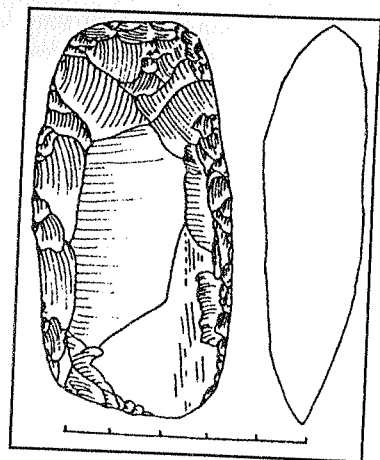
Dar vienas charakteringas Nemuno kultūros vidurinio neolito įrankis – tai *peiliai*, padaryti iš plačios tvirtos skeltės, plačiai retušuotomis briaunomis ir dažnai smailia, net palenкта viršūne (pav. 63). Jų rasta Dubičių 2-ojoje, 3-iojoje, Versminio 1-ojoje, Margių 1-ojoje, Rudnios 6-ojoje, Derežnyčios 23-iojoje, Šakių lankos ir kt. gyvenvietėse.

Retušavimo įrankių dažnai aptinkama visose ankstyvojo bei vidurinio neolito gyvenvietėse, pvz., Ežeryno 23-iojoje jų išliko tik nudažę galai. Paprastai būna trikampo, kartais ovalaus pjūvio, smarkiai nuzulinta viršūne (pav. 62: 5, 16, 17).

Ovaliniai kirveliai bei *pleištai* taip pat gana panašūs į mezolitinius (pav. 61: 14, 15; 62: 15, 18). Vis dėlto daugiau pasitaikė pleiščių, kaip Ežeryno 23-iojoje gyvenvietėje (16 jų), retušuotų iš vienos ar abiejų pusių. Vienas buvo, matyt, perdirtas iš kiek pagludinto kirvelio (pav. 62: 15). Daugumos retušuoti tik pakraš-

63 pav. Būdingieji Nemuno kultūros vidurinio neolito peiliai. Dubičių 2-oji gyv.

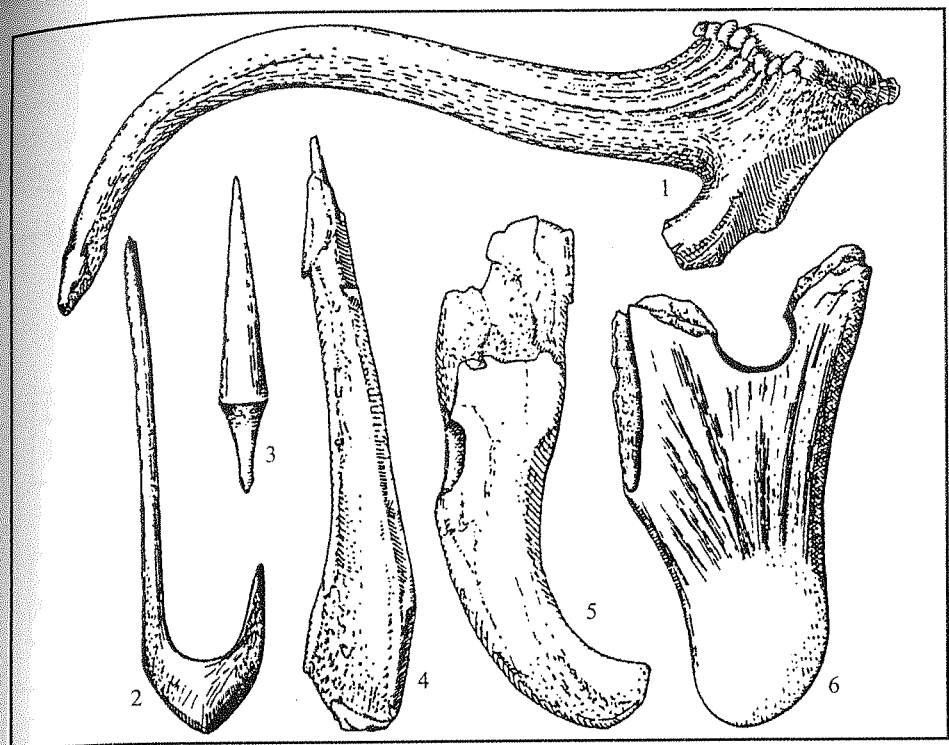

64 pav. Lešio pjūvio titnaginis kirvelis gludintais ašmenimis iš Rudnios (LNM)

čia. Pasitaikė kirvelių net su mezolitiniais būdinga skersine nuoskala ašmenims paaštrinti, kaip Versminio 1-ojoje gyvenvietėje. Tik neolitinį ašmenys paprastai dar ir paretušuoti (pav. 61: 14). Ovalinių kirvelių formos dar dažnai artimos mezolitiniais prototipams, tačiau, ypač viduriniame neolite (pvz., Margių 1-osios gyvenvietės viduriniame sluoksnyje), jų ašmenys būna jau kiek paplatinti, kertuoti – neolitinio tipo. Viduriniame neolite kartais pasitaiko kirvelių įsmaugta įtvara, kaip Margių 1-ojoje gyvenvietėje.

Gludintų kirvelių nuoskalėlių rasta visose šio tipo gyvenvietėse, tačiau jų formą atsekti sunku. Štai Margių 1-ojoje gyvenvietėje aptiktas peilis, padarytas iš gludinto plokščio lešio pjūvio kirvelio, rodo, kad šitokie kirveliai turėjo būti būdingi Nemuno kultūrai. Tai patvirtina ir toje pat bei kitose gyvenvietėse rasti jų ruošiniai. Dažniausiai jie būna dar siaurėjančiais, bet jau kampuotais ašmenimis. Ovalinių kirvelių gludintais ašmenimis aptikta ir Rudnios gyvenvietėse (pav. 64). Lešio pjūvio gludinto kirvelio dalis rasta Derėžnyčios 23b, Šakių lankos gyvenvietėse. Iš viso Lietuvoje suregistruota apie 50 šio tipo kirvelių. Visi mažiukai: didžiausi 8–9 cm ilgio ir iki 2 cm storio. Daugiausia rasta pačioje pietinėje Lietuvos dalyje, taigi Nemuno kultūros paplitimo srityje (Rimantienė 1974: 85, žem. 11: 1).

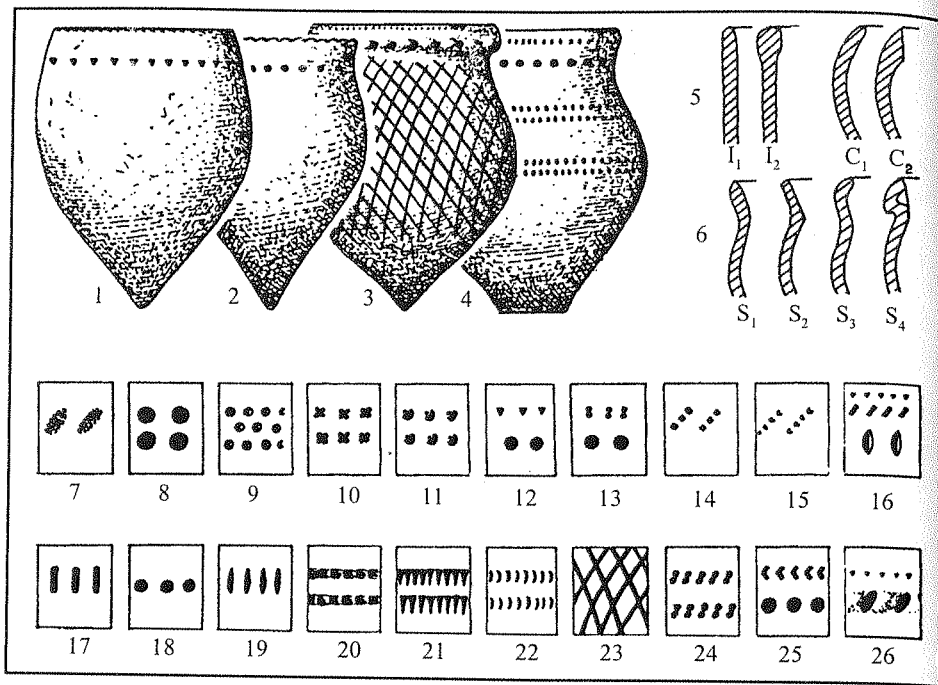
Dauguma *kaulo* bei *rago dirbinių* aptikta atsitiktinai. Prie gyvenviečių radinių galėtume priskirti nebent Turlojiškės, Marijampolės raj., ir Pašventupio, Prienų raj., dirbinius. Turlojiškėje prie žmogaus griaučių rastas raginis kaplys su skylė kotui ir smailus raginis kirvelis taip pat su skylė. Tokių smailių kirvelių žinoma ir daugiau iš Lietuvos (pav. 65: 5) bei Kaliningrado srities. Pašventupyje pievoje prie pat Nemuno kranto aptiktas irgi raginis kaplys (pav. 65: 6) su skylė kotui ir nusmailinta stirnos rago viršūnė. Galbūt šiai kultūrai priklausė ir Turniškėse iš Neries vagos iškastas kaplys. Būdingi ir dvigubo kūgio apvalaus pjūvio antgaliai (pav. 65: 3) bei vienadantiai žeberklai (pav. 65: 4). Be abejo, čia priklausė ir stambus meškerės kabliukas be užbarzdos, rastas Dovinės upelyje prie Daukšių (pav. 65: 2). Juos papildo Cedmaro radiniai (Stadie 1921: 148, 156; Тимофеев 1981), labai primenantys mezolitinius tipus: elnio rago kirveliai su skylė nupjautos atšakos vietoje, kaltai iš vamzdinių kaulų, įvairūs smaigai, žeberklas su užbarzda, meškerės kabliukas be užbarzdos ir saviti smailieji kapliai. Vienas toks kaplys at-rastas ir Lietuvoje – Kašėtose (pav. 65: 1). Tokiu kapliu buvo dirbama smailiuoju galu, kuriame yra gunklelis. Taip pat Nemuno kultūrai priskirtini la-

65 pav. Nemuno kultūros kaulo bei rago dirbiniai: 1 – smailus kaplys (Kašėtos), 2 – meškerės kabliukas (Daukšiai), 3 – strėlės antgalis (Alksnėnai), 4 – vienadantis žeberklas (Vilkaviškio apyl.), 5 – kirvelis (Kašėtos, Gaidžių sala), 6 – kaplys (Pašventupys) 1, 2, 4, 5 – LNM, 3 – MrjM, 6 – (VDKM)

bai primityvūs kaulo bei rago dirbiniai iš Kamenio II gyvenvietės Baltarusijos Polesėje. Jie daugiausia pritaikyti prie pačios gamtos suteiktų formų, labai mažai pakeistas ankstesnis pavidalas. Taip pagaminti įvairūs kalteliai, kaplio pavidalo įrankiai, ylos, ovalaus pjūvio įtvėriamieji kirveliai (Исаенко 1976).

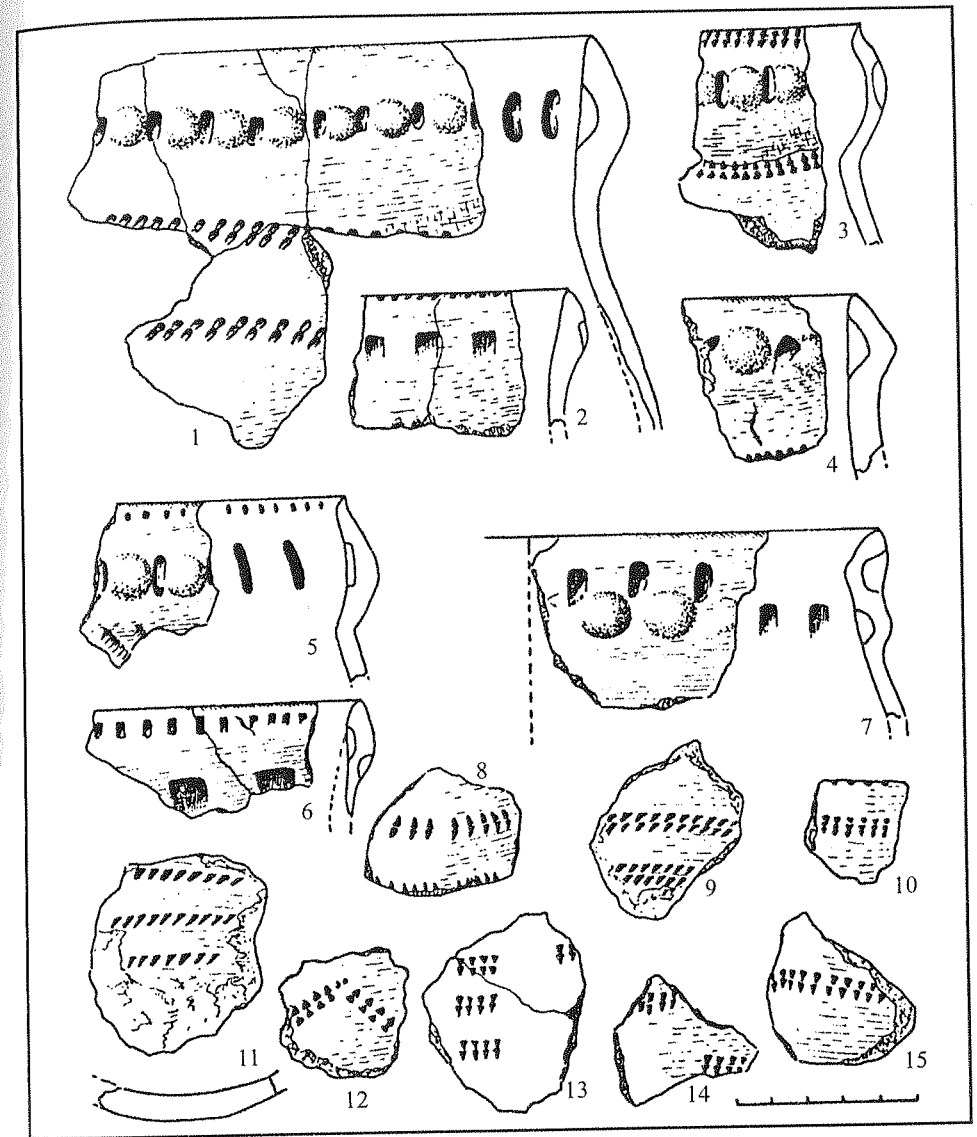
Keramika. Pagrindinis puodų tipas yra didelės smailiadugnės plačiaangės puodynės, kurių angos skersmens ir aukščio santykis 1:1,5 (pav. 66). Anks-tyvojo etapo (Dubičių 3-iosios, Margių 1-osios apatinių sluoksnių gyvenviečių) molio masėje ypač gausu augalinių priemaišų. Viduriniame neolite pradėta maišyti gana daug stambokų kvarcito trupinių. Išdegusios augalinės priemaišos palieka labai ryškius pėdsakus, todėl keramika atrodo akyta, yra lengva, ornamentai įspausti gana negrabiai. Aptinkama 3 variantų puodų kaklelių: tiesių (I pavidalo) (pav. 66: 5, 6), kiek įgaubtų (C pavidalo) ir truputį atloštų (S pavidalo). Visų briaunos apvalios, vienodo storio. Tokie yra Dubičių 3-iosios (pav. 60: 15, 16), Margių 1-osios gyvenviečių apatinių sluoksnių radiniai. Ornamentikos motyvų labai maža (pav. 66: 7–16) ir jais puošti tik puodų pakraščiai. Tai iš dvidančio įspaudo, kartais sukryžiuoto, sudary-

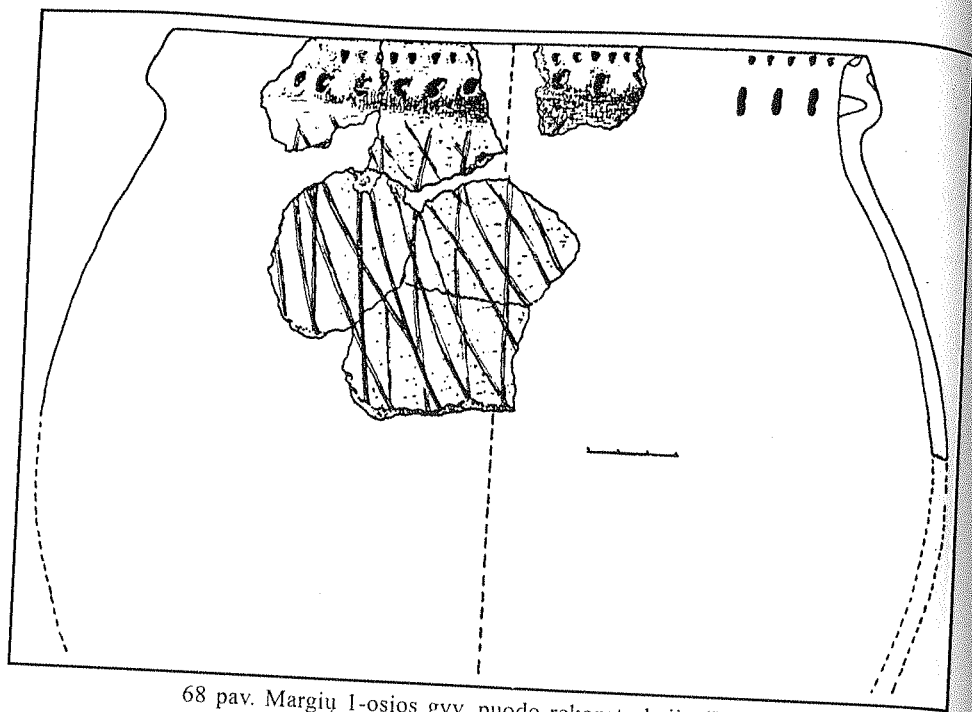
66 pav. Nemuno kultūros ankstyvojo ir vidurinio neolito puodų tipai, kaklelių pjūviai ir ornamentikos motyvai: 1, 2, 7–16 – ankstyvojo neolito, pagal Dubičių 3-iosios gyv. rad., 3–4, 17–26 – vidurinio neolito, pagal Margių 1-osios gyv. rad. (LNM)

tos katpėdėlės, trikampiai įspaudėliai, įvairaus dydžio duobutės. Didžiosios duobutės paprastai puošia S pavidalo kaklelio linkį. Puodų briaunos dažniausiai atrodo karpytos, nes iš viršaus išpaustos katpėdėlių (pav. 66: 10, 11), apvajinio įspaudo (pav. 66: 7), šukučių įspaudėlių (pav. 66: 10, 15) ar net paprastomis įkartomis. Vidurinio neolito ir ankstyvesnių laikų puodų paviršius dažnai skiriasi: vidurinio neolito puodai būna nuglaistyti labai riebiu moliu – angobuoti, kaip dauguma Šakių lankos, Margių 1-osios gyvenviečių (pav. 66: 3, 4, 17–26). Jų forma dar panaši į ankstyvojo neolito puodų, tačiau proporcijos ima skirtis – puodai trumpėja ir plėtėja. Be dar dažnai aptinkamų gilių duobučių S pavidalo puodų kaklo linkyje, atsiranda iš vidaus išspausčių gumburėlių. Taip susidarė savitas, tik šiai kultūrai būdingas kaklelio profilis – S4 (pav. 66: 6). Imamos gražinti ir puodų sienelės, bet tie papuošimai dažniausiai labai neįvairūs – tai įstrižinės susikertančios juostelės, sudarančios tinklinį raštą (pav. 68), arba retos lygiagrečios statmenų stulpelių eilutės. Būdingos ir retos žuvies ašakų pavidalo įpjovos, kurių aptikta Margių 1-ojoje, Šakių lankos gyvenvietėse (pav. 66; 67). Dugnelių liekanų aptikta labai mažai, tačiau, pasitelkę kaimynų radinius, galime matyti, kad ankstyvosios fazės puodų dugneliai smailūs (kampas mažesnis negu 90°), o antrojoje fazėje jie

plokštėja (kampas darosi didesnis negu 90°), atsiranda mažų priplotų dugnelių. Pastarųjų nuotrupų rasta Margių 1-osios gyvenvietės viduriniame sluoksnyje. Geriausiai išlikusių šio tipo puodų žinoma iš Cedmaro ir Ančių pelkės (Utinoje boloto) kasinėjimų Kaliningrado srityje (Stadie 1921: lent. X: 3; Тимофеев 1983).

67 pav. Šakių lankos gyv. vidurinio neolito puodų šukės (LNM)

68 pav. Margių 1-osios gyv. puodo rekonstrukcija (LNM)

Atskirai reikėtų paminėti Versminio 1-osios gyvenvietės keramiką. Jos sienelės plonesnės, molio masė be augalinių priemaišų, tačiau yra grūsto granito ir kvarcito. Puodų kakleliai tų pačių formų, pasitaikė ir į vidų nusklembtu pakraščiu ar atloštu kaklu, kurio tik viršutinė briauna kiek pasvirusi į vidų. Paviršius netoli briaunos puoštas daug smulkesnėmis duobutėmis ir kitokiais įspaudėliais (pav. 61: 16–19). Panašios keramikos su smulkiais įspaudėliais rasta netoli Marcinkonių prie Trikampio ežero, Dubičių 2-ojoje bei kai kuriose kitose gyvenvietėse.

Chronologijai atspirties taškų nedaug. Iš ankstyvųjų gyvenviečių (Dubičių 3-iosios ir Margių 1-osios) apatinių kultūrinių sluoksnių matyti, kad jos buvo įsikūrusios prie Peleos ir Dubos ežerų krantų visiškai žemai prie vandens, sausros laikotarpiu, kai vandens lygis buvo smarkiai kritęs ir negrėšė pavojus užlieti gyvenvietes. Kultūrinis sluoksnis susiklostęs ant šiek tiek smėliu užpustyto ežero graužo sluoksnio prieš I ežerų transgresiją. Ežerų transgresijos gyvenvietės paplovė. Pvz., Margių 1-osios gyvenvietės vidurinis sluoksnis su pilkais intarpais, kurie galėjo susidaryti užaugant apsemtai pakrantei, yra jau potransgresinio laikotarpio. Radiokarboniniu metodu datuota Zapsės 5-oji gyvenvietė (Juodagalvis 1994: 19–20):

(Vs-977) 4860±260 / cal 3519 (3250) 2866 m. pr. Kr.

Šiuos duomenis papildo pastaraisiais metais kasinėjant Cedmaro bei kitas gyvenvietes nustatytos datos. Pvz., netoli Dobrovolsko (buv. Pilkallen) Ančių pelkės (Utinoje boloto) 1-oji gyv. datuota C14 (Тимофеев 1978: 34):

(LE-1237) 4870±230 bp / cal 3504 (3261) 2885 m. pr. Kr.

O Cedmaro A gyvenvietės ankstyvasis radinių horizontas, žiedadulkių analizės duomenimis, priklausantis didžiausiam plačialapių paplitimo metui, pagal C14 datuotas (Timofeev 1987: 421) taip:

(LE-1387) 4900±80 bp / cal 3349 (3293) 3101 m. pr. Kr.

(LE-1386) 4870±80 bp / cal 3333 (3261) 3074 m. pr. Kr.

(Bln-2162) 5280±50 bp / cal 3731 (3677) 3635 m. pr. Kr.

To paties tipo gyvenvietė Dudka Mozūrų ežerų srityje (Gumiński, Fiedorczuk 1988), kuri, manoma, yra ta pati L. Kiliano vadintoji Rioster Vyzen (Röster Wiesen) (Kilian 1938), pasirodė esanti nevienasluoksnė. Tas sluoksnis, kurio keramika buvo su augalinėmis ir mineralinėmis priemaišomis, datuotas taip:

(Gd-2593) 4870±110 bp / cal 3349 (3261) 3030 m. pr. Kr.

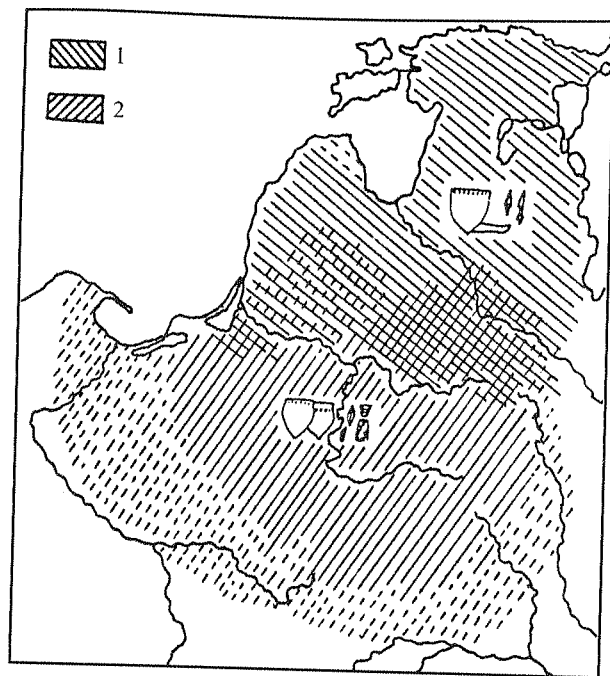
Taigi, nekalibruotomis datomis, vidurinio neolito pradžia turėtų siekti III tūkstantmečio pr. Kr. pradžią, o kalibruotomis – IV tūkstantmečio pr. Kr. antrą–ketvirtą ketvirtį.

Manoma, kad Dudkoje, kaip ir Lietuvos gyvenvietėse, buvęs laikotarpis, kai priemaišos keramikoje vartotos tik organinės – tai ankstyvasis neolitas, kuris, nekalibruotomis datomis, turėtų priklausyti IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaigai. Kalibruotomis datomis, Nemuno kultūros pradžios reikėtų ieškoti greičiausiai V tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje ar sandūroje su IV tūkstantmečiu pr. Kr.

Tačiau, Cedmaro D gyvenvietėje radiokarboniniu metodu ištyrus prie įvairių puodų sienelių priekpusias organines liekanas, paaiškėjo, kad į to paties laikotarpio puodų molio masę galėjo būti dedama ir organinių bei mineralinių priemaišų, juo labiau, kad šis paminklas yra kelių kultūrų paplitimo sandūroje (Timofeev ir kt. 1995).

Paplitimas gali būti apibrėžtas tik apytikriai. Lietuvoje, kaip matėme, paminklų dar labai maža, ir visi jie susitelkę pietrytiniame kampe, tik keli atsitiktiniai radiniai pasitaikė apie Nemuno ir Neries santaką. Nemuno kultūros paplitimo neįmanoma atsekti nė pagal atsitiktinius radinius, nes titnago dirbiniai artimi mezolitiniais, o trapi keramika smėlio paviršiuje neišlieka. Šiek tiek didesnę plotą leistų skirti lėšio pjūvio titnaginiai kirveliai, tikriausiai priklausę šiai kultūrai. Tuo tarpu daugiausia paminklų žinoma Nemuno aukštupyje Lietuvoje ir Baltarusijoje (Чарняўскі 1979: pav. 1) ir prie pietinių jo intakų, ypač Ščaros. Į rytus Nemuno kultūros riba nesiekė Minsko, o į šiaurę – Berezinos upės. Pietuose ji apėmė vakarinę Baltarusijos Polesės dalį, ypač daug paminklų Pogosto ežero pakrantėse, Pinsko raj., prie Sporo ežero ir Styrės upės (Исаенко 1976: 123, 127). O rytinėje Polesės dalyje paplitusi Dnepro-Doneco kultūra.

69 pav. Ankstyvojo ir vidurinio neolito kultūrų paplitimas Pabaltijyje: 1 – Narvos kultūra, 2 – Nemuno kultūra

1983; Timofeev 1987; 1988), o šiaurės rytų Lenkijoje – Vozna Vies, Dudkos, Sosnios, Lipkių, Drohičino, Grabovkos ir kt. paminklus, kurių dalis buvo priskiriama tariamajai „Šukinei“ kultūrai (Kempisty 1970; 1973; Kempisty, Sulgostowska 1976; Kilian 1938; Wisłański 1979: 332, pav. 201: 10–16).

Taigi, mūsų nuomone, Nemuno kultūra buvo paplitusi nuo Nemuno vidurinio ir aukštupio šiaurėje bei rytuose ir iki Vyslos žemupio vakaruose. Greičiausiai ji neapėmė Nemuno deltos srities ir paties žemupio, pietuose siekė vakarinę Polesės dalį (pav. 69). Palyginę su mezolitinės Nemuno kultūros paplitimo sritimi (pav. 46), matome, kad jos beveik sutampa. Tuo pat metu į šiaurę nuo šios srities buvo Narvos, Padneprėje – Dnepro-Doneco, šiaurės rytuose – Valdajaus ir Volgos aukštupio kultūros, turinčios nemaža bendrų bruožų. (žr. p. 147).

NARVOS KULTŪRA

Apžvalga. Kaip ir Nemuno, Narvos kultūros vardas labai pamažu ir ne-
drąsiai įėjo į archeologijos literatūrą, aiškinant, kad ne visas ankstyvasis Rytų
Pabaltijo neolitas telpa į Šukinės duobelinės keramikos rėmus. Jau L. Koz-

Dėl Kaliningrado srities ir šiaurės rytų Lenkijos kampo ankstyvojo bei vidurinio neolito paminklų kultūrinės priklausomybės ginčai vyksta iki šiol. Ne viename apžvalginiame žemėlapyje jie įtraukti į Narvos kultūros paplitimo sritį (Timofeev 1988), nors pastaruoju metu ir patys tyrinėtojai pripažįsta, kad Cedmaras (Timofeev 1987: 425) ir Dudka (Gumiński, Fiedorczuk 1988: 140–141) turi daug daugiau Nemuno kultūros bruožų negu Narvos. Tuo mes esame įsitikinę ir laikome svarbiausiais Kaliningrado srities neolitinės Nemuno kultūros paminklais Cedmaro A ir D, Ančių pelkės (Utinėje Boloto) (Тимофеев

lovskis (Kozłowski L. 1924: 70–82, lent. 17–21), dar neturėdamas pakankamo pagrindo, mėgino išskirti vadinamąją „baltiškąją kultūrą“. Nors jos apibrėžimas buvo neaiškus, tačiau pati idėja paakino E. Šturmą panašiai pažvelgti į kai kuriuos Latvijos ankstyvojo neolito radinius. Pvz., 1930 m. tyrinėtos Lejasciskų gyvenvietės prie Zebraus ežero keramiką E. Šturmas skyrė šiai neaiškiai „baltiškajai kultūrai“, kurios raidą ir paplitimą turėsią išaiškinti tyrinėtojai (Šturms 1931:420). Jai vėliau jis skyrė ir dalį Purciemo radinių (Šturms 1937: 51–52), dabar laikomų priklausančiais Narvos kultūrai. 1938–1940 m. pradėtų tyrinėti Latvijoje Sarnatės, Ventspilio raj., gyvenviečių tuo metu nei kultūriškai, nei chronologiškai nepavyko priderinti prie žinomos medžiagos. Mėginta sieti su Uralo ir Ertebiolės paminklais, bet vis dėlto dar ilgai ji liko „nepažįstama kultūra“ (Šturms 1940; 1948). Aiškiau nusakyti jos santykį su kitomis žinomomis kultūromis, be abejo, labai kliudė ir tuomet neteisingai nustatyta chronologija (žalvario amžiaus), kol galiausiai C14 data-
vimai, platesni tyrinėjimai ir nauja palyginamoji medžiaga Sarnatės radinius leido įvertinti kaip Sarnatės, arba vakarinio Narvos kultūros varianto, pavyzdį (Ванкина 1970; Vankina 1974).

Iki XX a. šeštojo ir net septintojo dešimtmečio apie šią kultūrą Pabaltijo srityje kitų duomenų nebuvo. Maždaug vienu metu visose trijose Pabaltijo respublikose, šiaurės Baltarusijoje bei Rusijos Pskovo srityje pradėjus tyrinėti pelkynus, aptikta paminklų su savita giminiška keramika* bei kitu palydinuoju inventoriu.

Narvos kultūra vardą gavo nuo neolitinė Estijoje prie Narvos upės esančių gyvenviečių, tyrinėtų 1951–1953 m. (Гурина 1955). Viena (II) priklausė Sukinės duobelinės keramikos kultūrai, o dvi (I ir III) – skirtingai vietinei. Maždaug tuo pačiu metu ir kituose Estijos paminkluose – Akalio, Kulamegio – aptikta tokios pat ankstyvos keramikos; ją L. Janitsas pavadino Narvos tipo keramika (Янитс 1959: 122–127). 1967 m. N. Gurina paskelbė Narvos gyvenviečių tyrinėjimus, nustatė šių paminklų vietą tarp kitų neolitinė ir pavadino Narvos kultūra (Гурина 1967).

Paminklai Lietuvoje susitelkę 2 srityse (pav. 69). Pajūryje būdingiausi ankstyvojo neolito pabaigos pavyzdžiai yra Šventosios (Palanga II) 1-osios, 2-osios, 4-osios gyvenviečių apatiniai (B) sluoksniai, vidurinio neolito Šventosios 3-iosios gyvenvietės apatinis (B) sluoksnis, 23-ioji ir 6-oji gyvenvietės (Rimantienė 1979). Be to, Kuršių nerijoje tarp Juodkrantės ir Pervalkos iš seno buvo žinoma Klampsmelio, vadinamoji Dzimzako (Drumsack), gyvenvietė (Bezenberger 1895: 239; Engel 1935: lent. 34 B: a–d); šiek tiek Narvos keramikos aptikta vėlyvojo neolito Nidos gyvenvietėje (Rimantienė 1989:

*Paaiškėjo ir priežastis, kodėl apie šią keramiką anksčiau nieko nežinota, o ir dabar ji pažįstama tik iš atskirų, nors ir įspūdingų, paminklų: šios kultūros keramika gali išlikti tik itin palankiomis sąlygomis, nes joje daug organinių priemaišų (ypač grūstų kiaukutų), tad ji labai trapi, panašiai kaip Nemuno kultūros.

87–90), matyt, įsikūrusioje senosios gyvenvietės vietoje. Šukių rasta Šarnelėje ir prie Biržulio ežero. Šiai kultūrai priklauso radiniai iš Ražės upelio Palangoje, ties Daukanto g. (Kulikauskas 1959), nors keramikos neiškė. Su naikintų gyvenviečių buvo prie Klaipėdos – Smeltalės upės žiotyse ir Vakarų laivų remonto įmonės (VLRĮ) uoste, iš kur yra patekę nemaža raginių kirvelių, šiek tiek gintaro dirbinių. Viduriniam neolitui skiriama didžioji Palangos gintaro lobio (Tarvydas 1937), surinkto iš Šventosios pelkių atvežtose durpėse, taip pat Juodkrantės lobio (Klebs 1882) dalis.

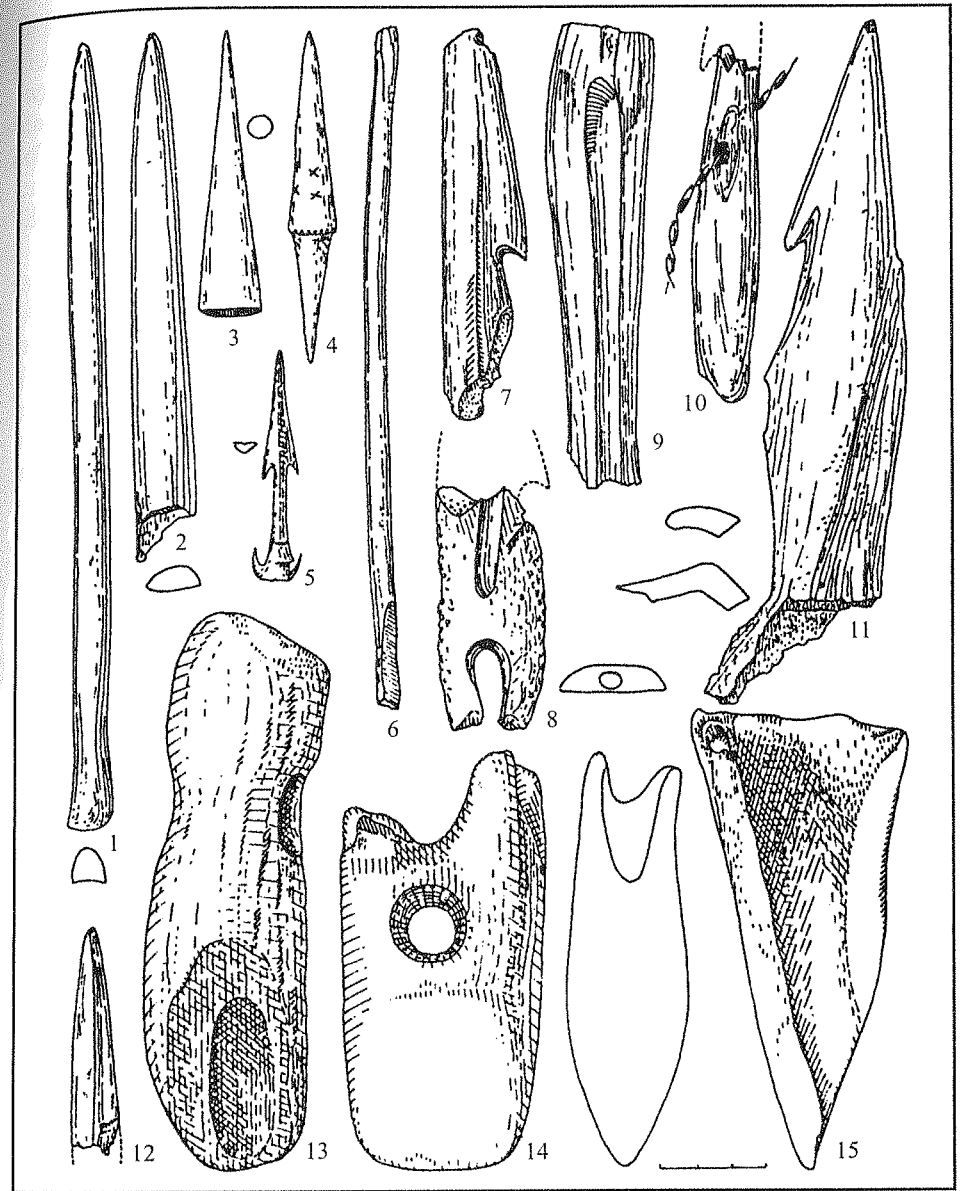
Rytų Lietuvoje tyrinėtos kelios gyvenvietės prie Jaros (Jara 1-oji, 2-oji), Anykščių raj., (Гирининкас 1976) ir prie Kretuono ežero (Kretuono 1B, Zemaitiškės 3B), Švenčionių raj., (Girininkas 1986; 1988; 1990). Nekasinėtų gyvenviečių pėdsakų aptikta ir prie Alaušo ežero, Utenos raj., prie Dysnykščio ežero, Ignalinos raj., prie Alantos, Molėtų raj., ir kt.

Kilmė. Jau ištyrusi pirmuosius Narvos kultūros paminklus, N. Gurina parbrėžė aiškų šios ir Kundos kultūros ryšį. Tai patvirtino ir vėliau tyrinėti Estijos, Latvijos, Baltarusijos ir Lietuvos paminklai. Pagrindinis gyvenviečių inventorių yra kaulo bei rago dirbiniai, kurių prototipų ir atitikmenų randama Kundos kultūroje. Tai dvigubo kūgio ir adatiniai strėlių antgaliai, kai kurie žeberklų tipai, raginiai kapliai, smulkūs ir stambūs kaltai iš vamzdinių kaulų, dirbiniai 45° nusklembta viršūne. Ankstyvuose Narvos kultūros paminkluose (išskyrus pietinį variantą) labai maža titnago dirbinių; jie nebūdingi ir Kundos kultūrai. Tik viduriniame neolite, suintensyvėjus mainams, į ją įsiliejo ir kitų kultūrų elementų. Taigi ši kultūra susiformavusi vietoje.

Inventorius. Pagrindiniai šios kultūros kaulo ir rago dirbiniai gana vieningi, ir jų aptinkama dideliuose Europos plotuose. Atskiroms kultūroms būdingas tik vienoks ar kitoks jų asortimentas. Narvos kultūros dirbinių tipai įvairesni negu Nemuno – matyt, čia senesnės jų gamybos tradicijos. Ragas palyginti lengvai apdirbamas, tad iš jo buvo gaminami gražesni, sudėtingesni dirbiniai, o iš kaulo – paprastesni ir tiesūs, pritaikyti prie ilgųjų vamzdinių kaulų formos.

Ietigaliai yra vienas iš svarbiausių dirbinių tipų. Jie kelių pagrindinių formų. Paprasčiausi iš vamzdinio kaulo nuoskalos, mažai apdirbti, trikampio pjūvio, tik apvaliu smaigaliu (pav. 70: 1). Tokių rasta Šventosios 1B, Palangos Ražės upelio gyvenvietėse, nors ir vėlyvesnėse gyvenvietėse, pvz., Šarnelės ir Janapolės, pasitaikė į mezolitinius panašių tipų. Antrasis tipas – primenantis karklo lapą, plokščio lešio arba plokščio rombo pjūvio (pav. 70: 2, 12). Jų žinoma iš Šventosios 1B, 3B, 23-iosios, Kretuono 1B gyvenviečių. Trečiasis tipas – adatiniai ietigaliai. Tai ilgos tiesios ir apvalios lazdelės nusišmailinta viršūne ir dažniausiai savitai nuplokštinta arba keturkampio pjūvio įtvara (pav. 70: 6). Jų rasta Šventosios 23-iojoje, Kretuono 1B gyvenvietėse.

Mezolitui būdingi ietigaliai su įstatytais titnago ašmenėliais ir šioje kultūroje dar nebuvo visai išnykę – tokių negrabių egzempliorių aptikta Šventosios 6-ojoje ir net vėlyvojo neolito Zemaitiškės 2-ojoje gyvenvietėse.

70 pav. Vakarų Lietuvos Narvos kultūros kaulo bei rago dirbiniai: 1–4, 6, 12 – ietigaliai ir strėlių antgaliai, 5, 7, 8, 10, 11 – žeberklai, 9 – peikena, 13 – kirvelis, 14 – kaplys, 15 – dirbinys 45° kampu nupjautu smaigaliu (1, 29 – Šventosios 1B gyv., 3, 4 – Palanga, Ražės up., 5, 7, 8 – Šventosios 3B gyv., 6, 11, 12 – Šventosios 23-ioji gyv., 10 – Šventosios 2B gyv., 13 – Klaipėda, Smeltalės žiotys, 14 – Kuršių nerija, 15 – Klaipėda) (1, 2, 5, 19 – LNM, 3, 4 – KrgM, 13 – KlpM, 14 – Gaerte 1929)

Strėlių antgaliai taip pat kelių formų. Labiausiai paplitę dvigubo kūgio pavidalo, dažniau pasitaiko apvalaus pjūvio viršūnėmis ir apvaliomis arba plokščiomis įtvaramis. Šventosios 2B gyvenvietėje rastas medinis šio tipo antgalis, pora raginių pasitaikė Palangoje, Ražės upelyje (pav. 70: 3, 4). Daugiausia jų žinoma iš rytų Lietuvos – Kretuono 1B gyvenvietės (pav. 71: 4, 5). Tokie antgaliai dažnai būdavo ornamentuojami (pvz., Ražės, Kretuono 1B). Ant rasis tipas – plokšti trikampiai antgaliukai su užbarzdomis (pav. 71: 2); žinomas tik vienas iš Kretuono 1B gyvenvietės.

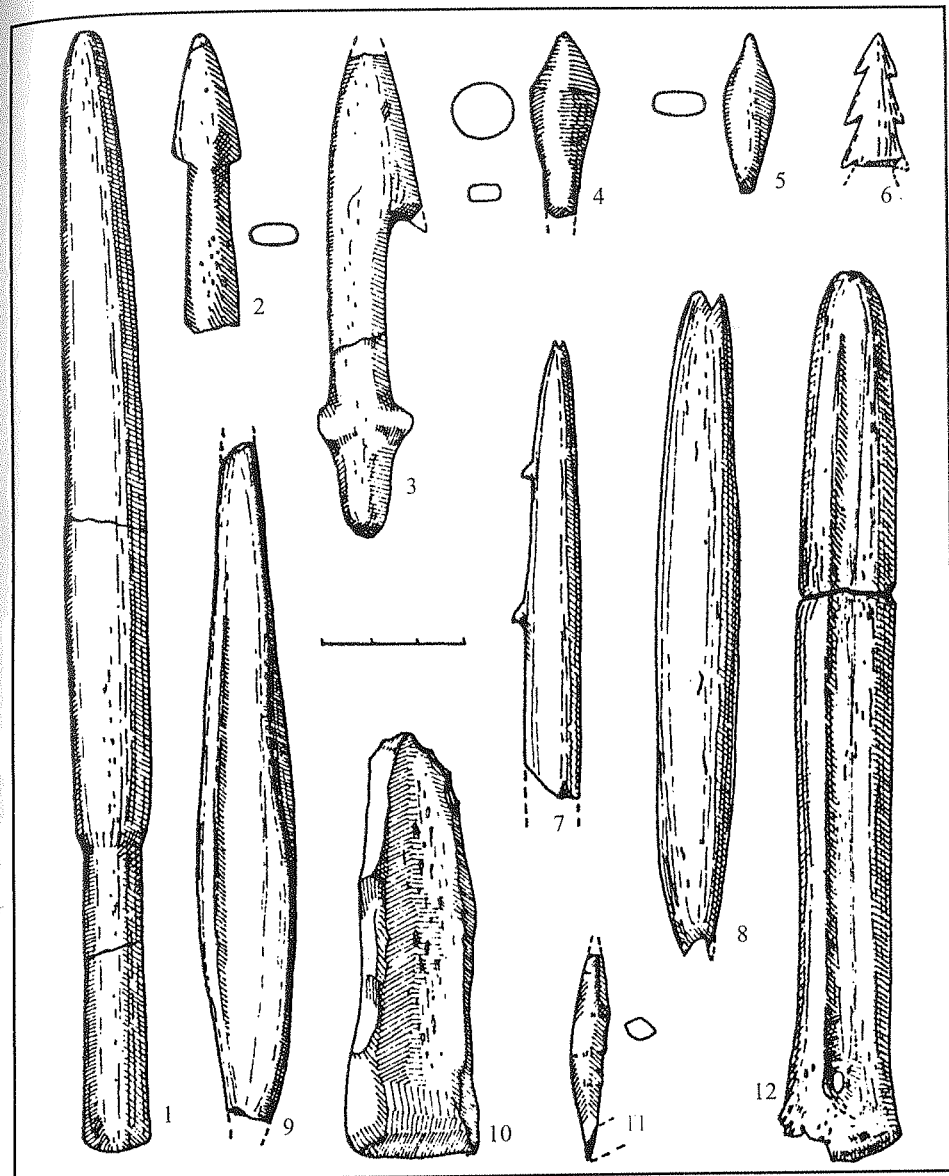
Žeberklai neolite dažniausiai gaminami iš kaulo. Vakarų Lietuvoje rasta su viena ar keliomis stambiomis užbarzdomis (pav. 70: 7, 11; 71: 7). Jie atskiria nuo koto, todėl įtvoroje būna skylutė; vieno Šventosios 2B gyvenvietės žeberklo skylutėje buvo išlikusi net liepos karnos virvelė (pav. 70: 10). Šie žeberklai greičiausiai skirti ruoniams medžioti. Kretuono 1B gyvenvietės vienadančiai žeberklai kitokie – jų įtvara būna paplatinta arba su gunklu (pav. 71: 3). Daugiausia Rytų, mažai Vakarų Lietuvoje žinoma eglutės pavidalo žeberklų dveilėmis užbarzdomis (pav. 71: 6). Vienas Šventosios 6-osios gyvenvietės žeberklas buvo, matyt, perdirbtas iš ornamentuoto durklo (pav. 72: 1). Kai kuo juos primena mažas žeberkliukas iš Šventosios 3B gyvenvietės, tik jo užbarzdos labai smailios ir abi atgręžtos į priekį (pav. 70: 5). Specialiai jūrų žvėrimis medžioti buvo vartojamas sukamasis žeberklas, kurio apatinė dalis rasta Šventosios 3B gyvenvietėje; jo įtvoroje yra ovali išpjova, ir į ją atsiveria įstrižai gludintas griovelis virvutei (pav. 70: 8). Toks žeberklas su kotu jungiamas strypeliu.

Durkly žinoma (pav. 71: 1, 9) iš Kretuono 1B gyvenvietės. Iš kapo Nr. 1 buvo ypač dailus, įsmaugta rankena; antrojo likęs tik smaigalys. Ten pat kape Nr. 5 rasta stambi šerno iltis – matyt, irgi vartota kaip durklas.

Peikenų antgaliai iš stambiųjų žvėrių (briedžių, elnių) blaudzikaulių yra senas, dar iš paleolito paveldėtas dirbinio tipas. Vienas nulūžusia viršūne žinomas iš Šventosios 1B gyvenvietės (pav. 70: 9). Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje rasta akutėmis gana negrabiai ornamentuoto peikeno antgalio dalis (pav. 72: 2) ir visa medinė peikena, tik be antgalio. Trumpas antgalis rastas ir Kretuono 1B gyvenvietėje.

Iš kitų žvejybos priemonių minėtini *kabliukai*, kurių sudėtinių dalių rasta Šventosios 23-iojoje ir Kretuono 1B gyvenvietėse (pav. 71: 11). Turėjo būti ir ištisinių, iš vieno kaulo gabalo padarytų, nes jų nemaža Latvijos bei Estijos paminkluose.

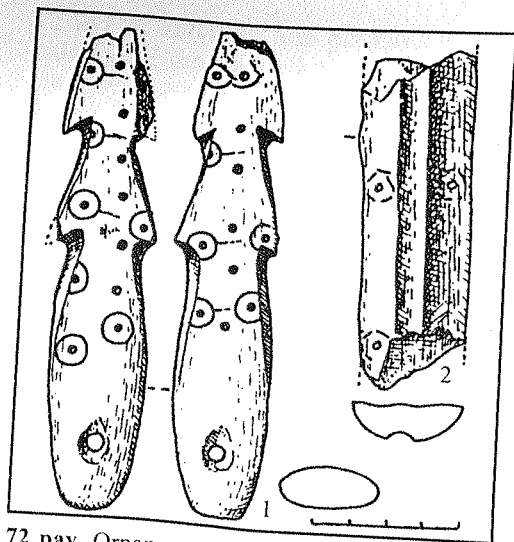
Neolitui labai būdingos kaulinės *ylos* bei *adikliai*. Jos atstojo adatas, kurių ankstyvajame bei viduriniame neolite Pabaltijyje nerasta. Ylos būna padarytos iš įvairių kaulų, net ilčių nuoskalų arba nedidelių, ypač paukščių, kauliukų su visu sąnarėliu. Pagal smaigalio pavidalą galima skirti ylas ilgu apvaliu smaigaliu (pav. 73: 7), ilgu plokščiu smaigaliu (pav. 73: 6), trumpu apvaliu staigiai užkirstu smaigaliu (pav. 73: 3). Visų šių tipų ylių bei adiklių rasta įvairiose Šventosios gyvenvietėse, viena buvo Klaipėdos VLRĮ baseine

71 pav. Rytų Lietuvos Narvos kultūros kaulo bei rago dirbiniai iš Kretuono 1B gyv.: 1, 9 – durklai, 2, 4, 5 – strėlių antgaliai, 3, 6, 7 – žeberklai, 8 – megztuvė, 10 – kaltelis, 11 – sudėtinio meškerės kabliuko dalis, 12 – peiliukas tinklams megzti (ŠvncM)

(pav. 74: 2). Kretuono 1B gyvenvietėje aptikta ylių iš kaulų nuoskalų. Ten pat rastasis iš nuoskalos padarytas plokščias adiklis pagrinde turėjo skylutę.

Kirviai dažniausiai daryti iš elnių ragų, labai panašūs į vėlyvus mezoliti-

72 pav. Ornamentuotas žeberklas (perdirbtas iš durklo) ir peikenos dalis iš Šventosios 6-osios gyv. (LNM)

74: 3, 4); vienas kirvelis nulūžusiais ašmenimis turėjo 2 skersinius griovelius. Ir Rytų Lietuvoje žinoma kirvių su skylė kotui – tai dar E. Tiškevičiaus paskelbtas kirvelis iš Utenos apylinkių ir kirvelis iš Jaros 3-iosios gyvenvietės. Gana įvairūs *kaltai*, rasti Kretuono 1B gyvenvietėje (pav. 71: 10): vienašmeniai ir dviašmeniai, su paliktu sąnariu, kartais įstrižais ar gaubtais ašmenimis, rasta ir iš šerno ilčių, ir iš kaulo nuoskalų pagamintų lyg miniatiūrinių kirvelių. Iš Klaipėdos VLRĮ teritorijos yra beveik keturkampio pjūvio kaltas su sąnarine galvute.

Kapliai visada gaminami iš rago, būna įtveriamieji ir su skylė kotui. Įtveriamasis iš elnio rago žinomas iš Kretuono 1B gyvenvietės. Be abejo, Rytų Lietuvoje turėjo būti kaplių ir su skylė kotui, nes tokių, šalia įtveriamųjų, rasta Zacenėje, Baltarusijoje. Daugiau jų žinoma iš Vakarų Lietuvos: keletas rasta Klaipėdoje VLRĮ baseino šiauriniame krašte (pav. 74: 6), vienas žinomas iš senųjų Kuršių nerijos rinkinių (pav. 70: 14). Šiam laikotarpiui priklausė greičiausiai ir savotiški kapliai (?) iš briedžių ragų, rasti taip pat Klaipėdos VLRĮ teritorijoje. Jie gana plokšti, su išskobtu plačiu plyšiu ašmenims įstatyti (pav. 74: 7).

Neaiškios paskirties yra 45° kampu *nusklemtu galu* dirbiniai iš vamzdiinių kaulų. Jų rasta Kretuono 1B gyvenvietėje, bet žinoma ir iš Klaipėdos senųjų rinkinių (pav. 70: 15), labai daug jų šio laikotarpio Latvijos ir Estijos paminkluose.

Be to, rasta įvairių kitokių retesnių rago bei kaulo dirbinių: pvz., labai dailaus darbo *peilių* Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje (pav. 73: 1, 2), *gremžtu*

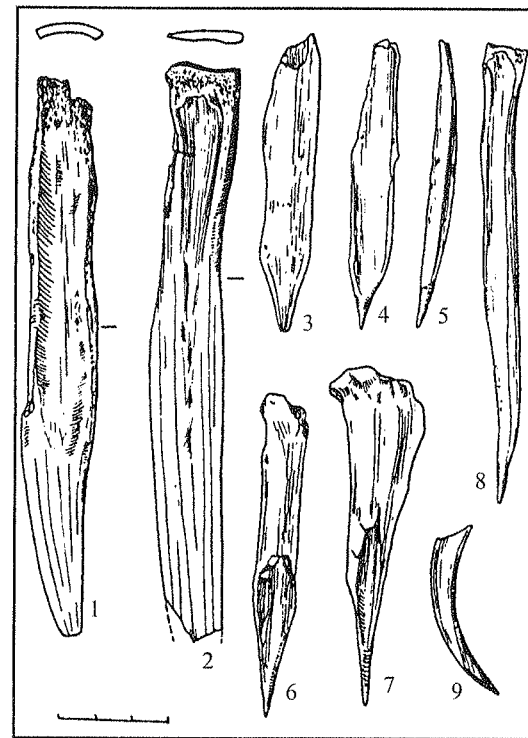
nius. Taip pat yra ilgųjų ir trumpųjų; abiejų tipų aptikta ir Vakarų, ir Rytų Lietuvoje. Vakaruose ilgasis kirvis su skylė, gręžta nupjautos atšakos vietoje, tik nulūžusiais ašmenimis, rastas Palangoje Rąžės upelyje, trumpesnis – Klaipėdos Smeltalės upės žiotyse (pav. 70: 13); iš senųjų rinkinių to tipo žinomas Kuršių Nerijoje – Pilkupoje (dab. Morskojė). Iš Kuršių nerijos (be tikslios metrikos) minimi ir keli trumpieji kirveliai (Engel 1935: 104–106). Gana įvairių trumpųjų pastaruoju metu rasta Klaipėdos VLRĮ baseine. Vieno matyti 2 nupjautos atšakos, nors skylė kalta iš priekio (pav. 74: 1, 5); rožė tik kiek aplyginta. Kitų dviejų rožė ne tik nulyginta, bet ir nusmailinta (pav.

kailiams valyti, *lygintuvų* siūlėms lyginti, *kastuvėlių* iš briedžio rago ir kt.

Titnago dirbiniai Narvos kultūrai nebūdingi. Ši kultūra paplitusi netitnagingose srityse, ir bent ankstyvojoje fazėje gyventojai nerado reikalo gaubtis jo iš kitur. Titnago pagausėjo tik viduriniame neolite.

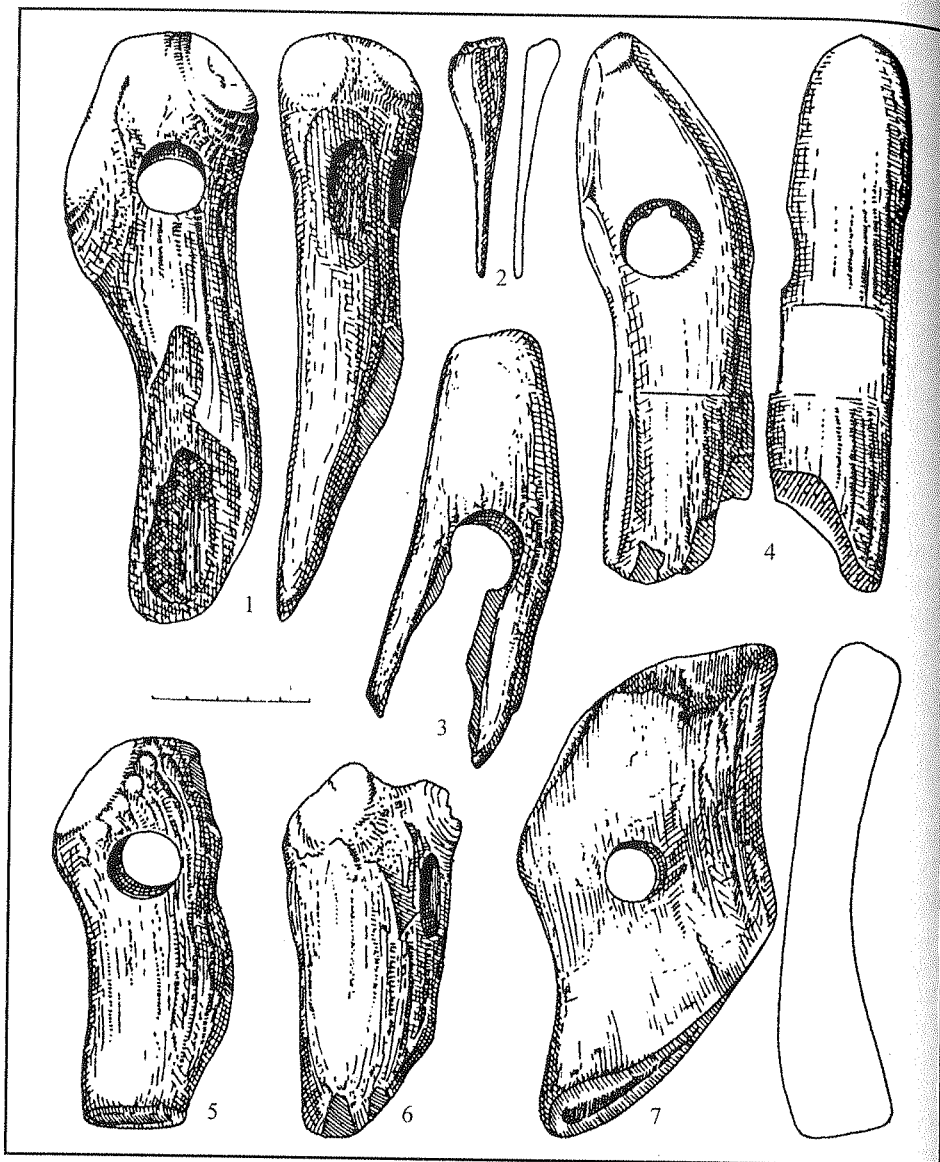
Strėlių antgalių Vakarų Lietuvos ankstyvojo neolito kompleksuose visai nerasta, jų pasirodė tik antroje vidurinio neolito pusėje ir dažniausiai būdavo pagaminti iš įvežtinio titnago. Tai trikampiai tik pakraščiais retušuoti antgaliai; retai būna visu retušuotu paviršiumi. Pagal pagrindą apdirbimą, strėlių antgaliai trejopi: visai neapdirbtu pagrindu (pav. 75: 1–5, 8), lygiašoniai trikampiai retušuotu tiesiu pagrindu ir įgaubtu pagrindu – širdiniai (pav. 75: 7, 9). Pasitaikė tų pačių formų ir stambesnių – ietigalių. Rytų Lietuvoje (pvz., Žemaitiškės 3B gyvenvietėje) taip pat nežinoma ankstyvojo neolito titnago dirbinių. Tačiau vidurinio neolito pabaigoje (pvz., Kretuono 1B, Pakretuonės 1B, Žeimenio 1-ojoje gyvenvietėse) būta iš mezolito paveldėtų dirbinių tipų, panašių į Nemuno kultūros gyvenviečių: lancetinių antgalių įkypai retušuotu smaigaliu ir nugarėle, o kartais – ir pagrindu, prastų trumpų antgaliukų su įtvaramis, trapecinių, taip pat įvairių, daugiausia netaisyklingų, trikampių – tiesiu, įgaubtu arba išgaubtu, dažnai visai neapdirbtu pagrindu (pav. 76).

Gremžtukai yra seniausias iš titnago gaminamas dirbinių tipas. Ankstyvojo neolito Šventosios, kaip ir Latvijos, gyvenvietėse rasta tik trumpų netaisyklingų gremžtukų, kurie galėjo būti pagaminti ir iš vietinių rieduliukų. Tik viduriniame neolite, įsigabenus gero titnago, ten pasirodė gražių, mezolitinis tipus primenančių dirbinių. Tai galiniai pailgi gremžtukai (pav. 75: 21, 22), trumpi plačiais ašmenimis (pav. 75: 20), beveik apskriti (pav. 74: 19). Rytų Lietuvos vidurinio neolito paminkluose randama taisyklingų galinių gremžtukų, nors jie paprastai mažiukai, iš trumpų skelčių, retušuotais tik ašmenimis, kartais – ir šonais; masyvių iš storų skelčių pasitaikė retai. Tuo tar-

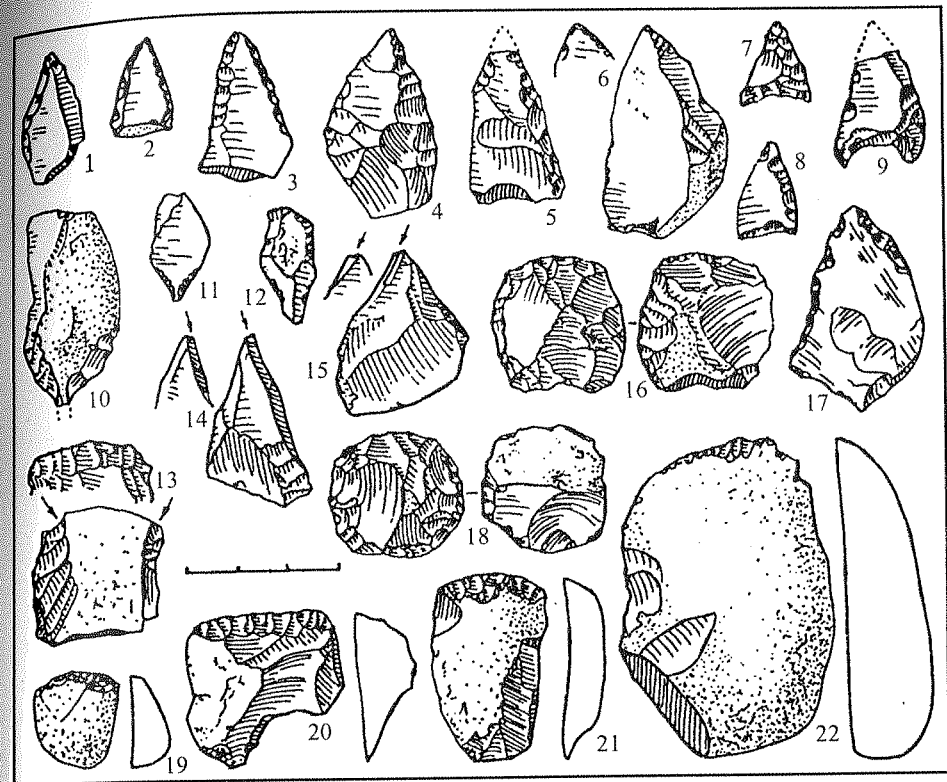

73 pav. Kaulinės ylos ir peiliukai: 1–3, 6–8 – Šventosios 23-ioji gyv., 4, 5, 9 – Šventosios 1B gyv. (LNM)

pu abiejose srityse pasirodė irgi visai mezolitinius tipus primenančių *režtukų*: vidurinių, kampinių ir šoninių nusklembtų (pav. 75: 13–15) bei vien retušuotų. *Peilių*, t. y. skelčių plačiu retušuotu pakraščiu, Vakarų Lietuvos paminkluose dar retai aptinkama net viduriniame neolite. Atrodo, Rytų Lietuvoje tuo metu jų būta daugiau. Peiliai gana įvairūs: pagaminti iš siaurų, iš

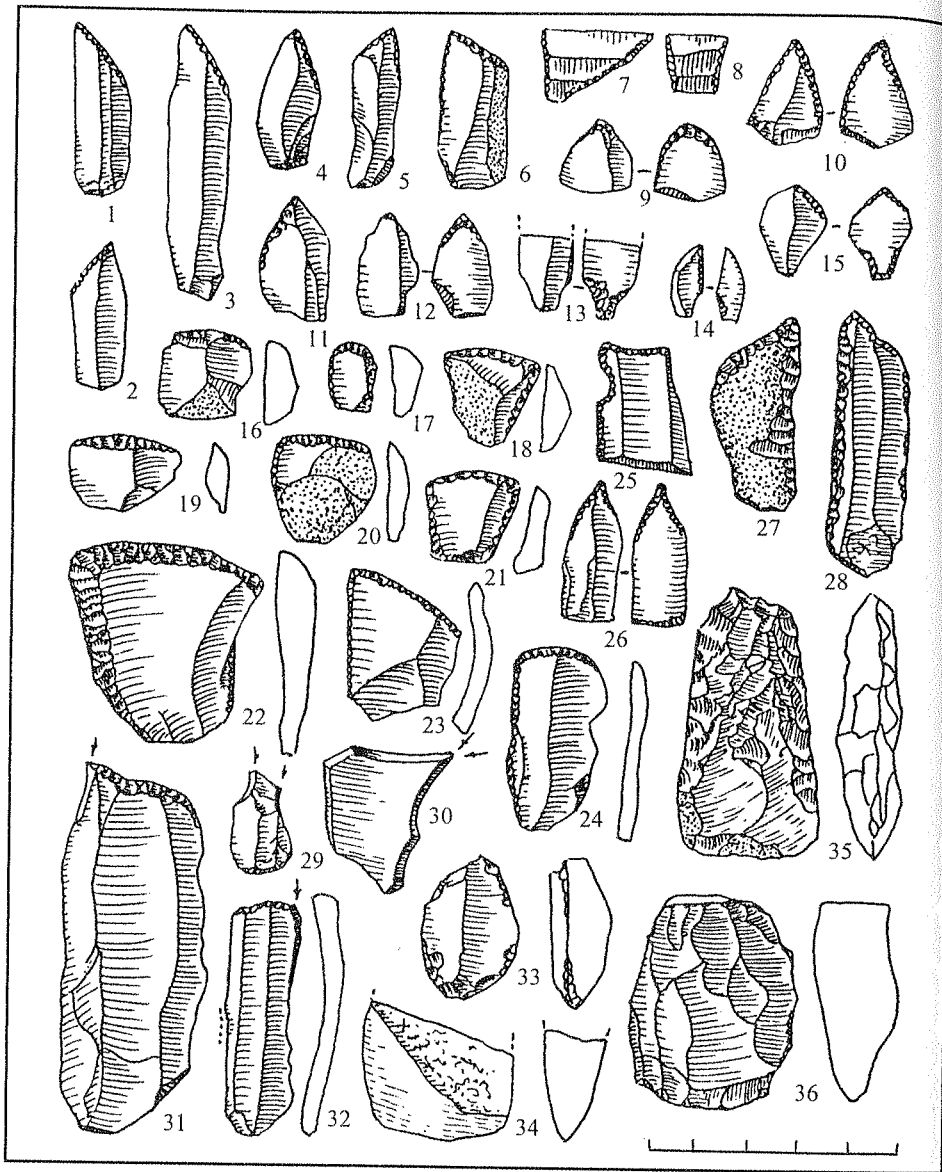
74 pav. Klaipėdos, Smeltės gyv., raginiai kirveliai, kapliai ir yla (Klpm)

75 pav. Pagrindiniai Šventosios 23-iosios gyv. titnago dirbiniai: 1–5, 7–9, 17 – strėlių antgaliai, 6, 13–15 – režtukai, 10–12 – grąžteliai, 16, 18 – kaltelių ašmenėliai, 19–22 – gremžtukai (LNM)

plačių bei stambių skelčių, būna retušuotu smaigaliu, su ašmenimis viename šone, retušuoti iš abiejų pusių, pasitaikė ir išgaubtų. *Grandukai* daugiausia atsitiktinių formų, iš nuoskalų. *Grąžteliai* ir *ylos* yra tik neolitui būdingas titnago dirbinių tipas. Jų rasta abiejose kultūrinėse srityse. Ylos – ilgu trikampio pjūvio iš visų pusių retušuotu smaigaliu (pav. 75: 11). *Kirvelių*, greičiau į juos panašių kertamųjų įrankių, abiejose srityse rasta nedaug, nes jie gaminami iš įvežtinės žaliavos. Rytų Lietuvos paminkluose daugiau. Jie padaryti iš storų skelčių ir skaldytinių dalių, ovalūs, kai kurių pentis kertuota, nors visi nedideli, tik apskaldyti. Iš Vakarų Lietuvos dar mažesni – tai nedideli apskaldyti, kartais trapeciniai kaltelių ašmenėliai, forma primenantys kirvelius, o kartais net disko pavidalo (pav. 75: 16, 18).

K i t ų a k m e n ų rūšių dirbiniai Šiaurės Lietuvoje paplito anksčiau negu Pietų Lietuvoje. Čia daug anksčiau imta gaminti net gludintus vietinių akmenų įtveriamuosius kirvelius. Ankstyvieji paprastai netaisyklingo pjūvio, pritaikyti prie akmens formos. Toks kirvelis, pvz., buvo rastas Rąžės upely-

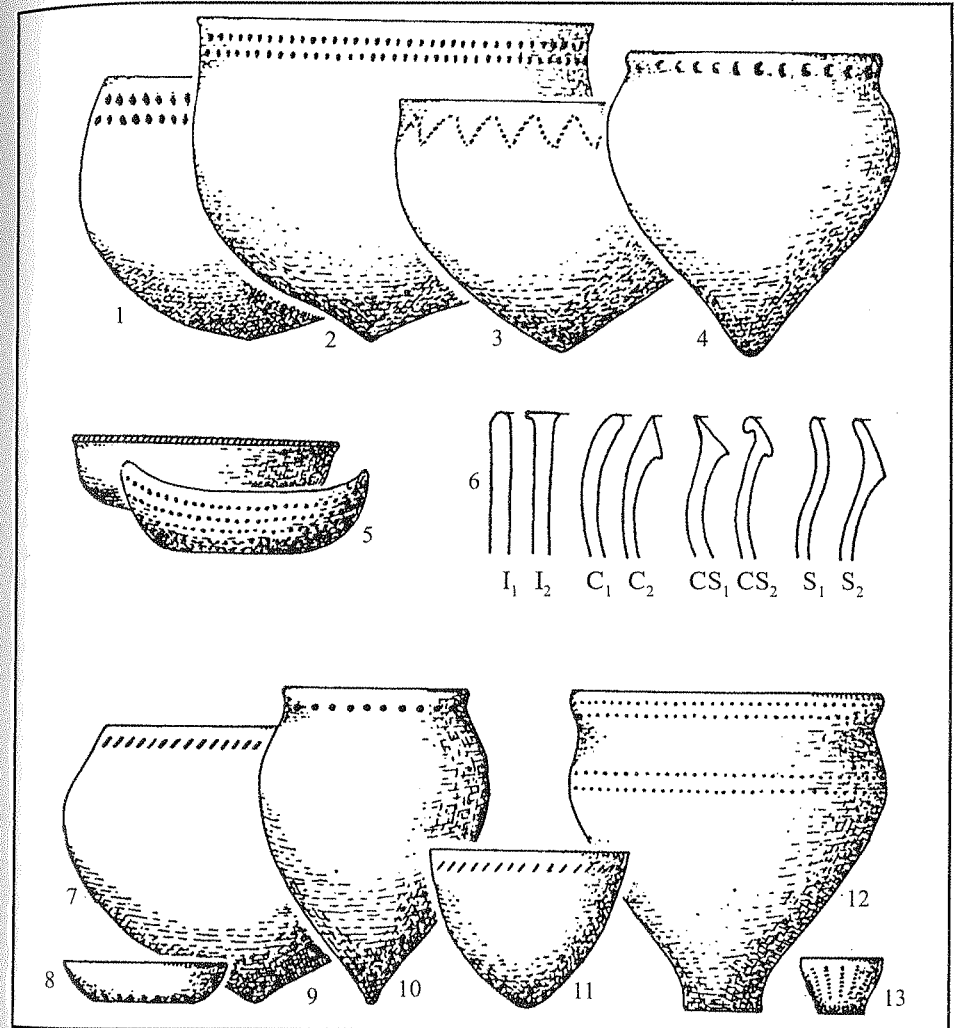

76 pav. Pagrindiniai Kretuono 1B gyv. titnago dirbiniai: 1–15 – antgaliai, 16–24 – gremžtukai, 25 – grandukas, 26 – gražtelis, 27, 28 – peiliai, 29–32 – rėztukai, 33–36 – kirveliai (SvėnčM)

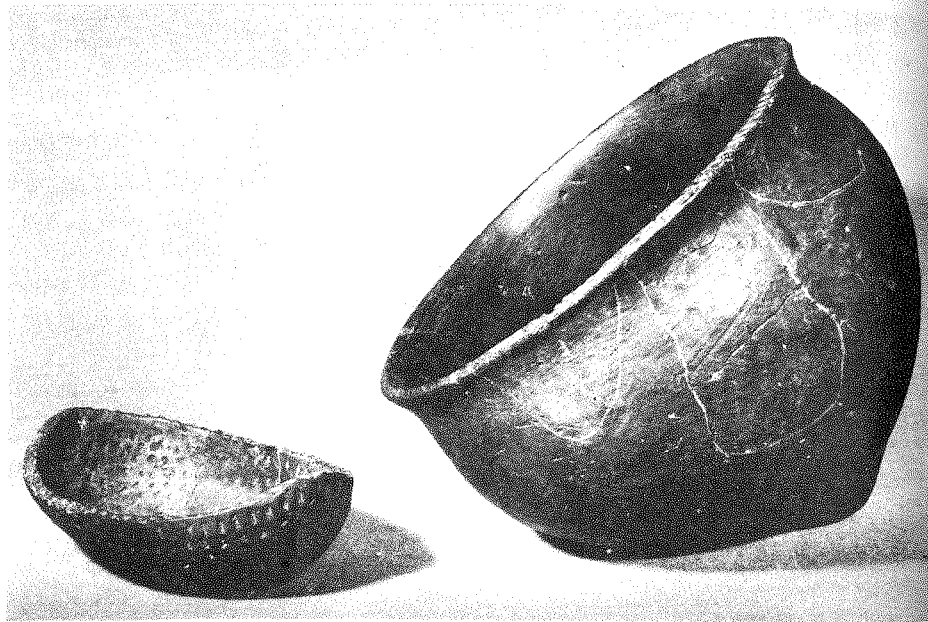
je Palangoje. Ne gyvenvietėse rastųjų, žinoma, neįmanoma datuoti. Daugiausia įtvėriamųjų kirvelių aptikta Šiaurės rytų Lietuvoje. Dalis jų, be abejo, priklausė ir šiam laikotarpiui. Idėja gamintis akmeninius kirvelius galėjo ateiti

iš Šiaurės, iš kur viduriniame neolite imami gabantis skalūno kirveliai bei skobteliai, tačiau jie buvo savitų formų. Iš įvairių akmenų rūšių, kaip ir Nemuno kultūros gyvenvietėse, buvo gaminami *galąstuvai*, *trintuvai*, įvairūs tinklų *pasvarai*.

Be to, iš Narvos kultūros gyvenviečių turime gana daug medžio bei kitų organinių medžiagų dirbinių, kurie daug pasako apie to meto žmonių buitį. Bet jie paprastai kalba ne apie vieną siaurą kultūrą, o apie to meto ūkį

77 pav. Narvos kultūros keramikos formos: 1–5 – vakarinės Lietuvos ankstyvojo ir vidurinio neolito, 7–11 – rytinės Lietuvos ankstyvojo ir vidurinio neolito, 12, 13 – rytinės Lietuvos vėlyvojo neolito, 6 – pagrindiniai kaklelių tipai

78 pav. Restauruoti Narvos kultūros puodai iš Šventosios 2B gyvenvietės (LNM)

bei kitus su juo susijusius dalykus. Tie dirbiniai bus aptarti kituose knygos skyriuose.

Keramiką turi daug bruožų, bendrų visoms Rytų ir Vakarų Pabaltijo kultūroms, tačiau yra ir ryškių skirtubių. Pagrindinis puodo tipas – plačiaangė smailiadugnė puodynė, dažniausiai žemesnė už Nemuno kultūros puodą: aukščio ir pločio santykis paprastai 1:1 (pav. 77: 1–5). Ankstyvojo etapo puodų molio masėje gausu grūstų kiaukutų priemaišų, retkarčiais – ir augalinių. Viduriniame neolite imta dėti ir grūsto granito priemaišų. Šukės atrodo lengvos ir akytos, nes nuo pelkių rūgščių priemaišos galutinai sunyksta (nepelkėtoje vietoje keramikai beveik neįmanoma išlikti). Puodų kakleliai (pav. 79) taip pat visų trijų minėtų pagrindinių profilių (I, C, S) (pav. 77: 6). Pirmieji variantai yra nepaplatintomis briaunomis, o antrieji (jų gali būti ir dar daugiau) – paplatintomis, nusklembtomis. Narvos keramika dar turi perinamąją formą – CS, kurios pirmasis variantas artimas C pavidalui, antrasis – S. Turėdami pakankamai puodų kaklelių, galime apskaičiuoti jų kiekių santykius. Tai paaiškina labai daug dalykų, svarbiausia – tam tikro paminklo vietą raidos grandinėje ir jo priklausomumą kultūros variantui. Remiantis statistikos duomenimis paremtais C14 datavimais, Lietuvoje galime skirti 2 kultūrinės sritis – vakarų ir rytų – su nevienoda keramikos raida.

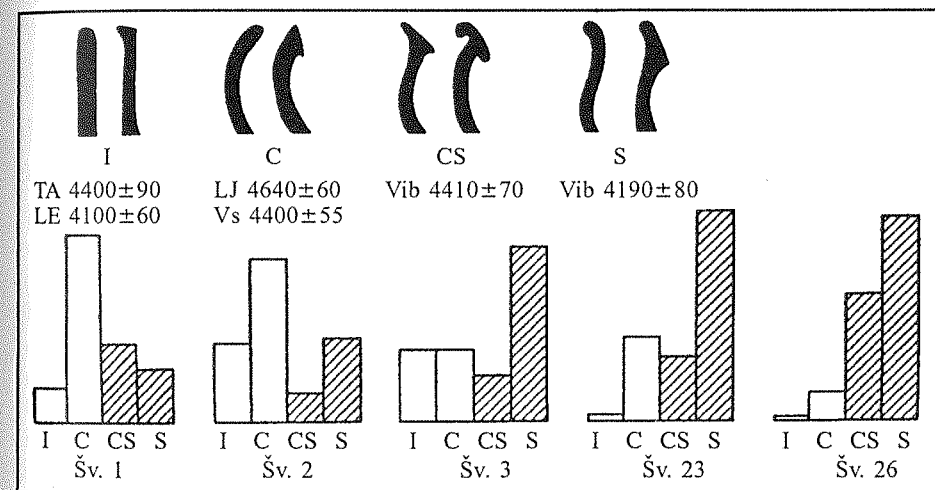
Vakarų Lietuvoje 2 etaloniniai ankstyvojo neolito pabaigos ar vidurinio pradžios paminklai gali būti Šventosios 1B ir 2B (pav. 78), vidurinio neoli-

to – Šventosios 3B ir 23-iosios gyvenviečių sluoksniai. Iš diagramų (pav. 79) matyti, kad ankstyviausiose gyvenvietėse daugiausia puodų I ir C kakleliais ir visai nedidelis procentas – CS ir S. Tuo tarpu viduriniame neolite ypač padaugėja S pavidalo kaklelių, jau atsiranda S₂ forma. Nors puodų CS pavidalo kakleliais dar nedaug, tarp jų labai išauga CS₂ grupė. Beje, mūsų duotuose pavyzdžiuose Šventosios 3B gyvenvietę nuo 23-iosios skiria maždaug 300–400 m. laiko tarpas. Tuo turbūt ir galima paaiškinti, kodėl 23-iojoje gyvenvietėje beveik visiškai išnyko puodai I pavidalo kakleliais. Tačiau vėlyviausiose paminkluose, pvz., Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje, vėl ėmė daugėti puodų I kakleliais, taip pat S bei CS kakleliai pasidarė tokie neryškūs, kad priartėjo prie I pavidalo.

Rytų Lietuvoje ankstyviausia tyrinėta yra Žemaitiškės 3B gyvenvietė. Jos keramikos masėje daug kapotų augalų ir grūstų kiaukutų. Puodai visi buvo tik I ir C formos kakleliais, nors statistikai jų per mažai (Girininkas 1986).

Šios srities ankstyvajam laikotarpiui apibūdinti galime pasitelkti Zacenjės (Baltarusijoje) radinius. Puodai buvo pilkos spalvos, smailiu apvaliu dugniuku, stačiu kakleliu ir kartais kiek paplonintu pakraščiu. Molio masė su augalų ir kiaukutų priemaišomis. Ornamentuota mažai, kai kada – plonais dantukais. Keramikos bendra išvaizda primena Narvos tipo keramiką, tačiau yra ir tik Nemuno kultūrai būdingų bruožų, kurių Narvos kultūroje nebūna – tai, pvz., gilios retos duobutės po briauna (Чарняўскі 1996).

Remdamiesi Rytų Lietuvos (pav. 77: 8–11) dviejų vidurinio neolito paminklų – Kretuono 1B ir Pakretuonės 1B radiniais – galime palyginti, kaip san-

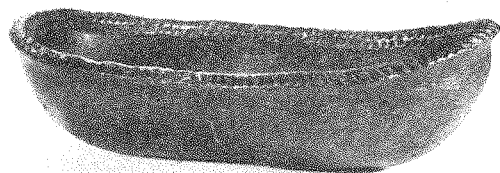
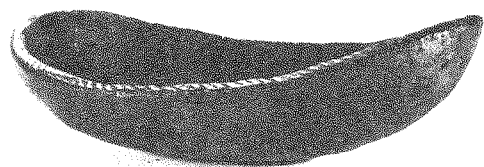
79 pav. Narvos kultūros puodų kaklelių pagrindiniai tipai ir tų tipų puodų kiekio santykis Šventosios gyvenvietėse su pažymėtomis kai kuriomis nekalibruotomis datomis nuo dabarties

tykiauja puodų kaklelių tipų kiekiai (lent. VIII). Rytų Lietuvoje viduriniame neolite dar labai daug puodų I ir C kakleliais, o vakaruose jų visai maža; vos truputį padaugėję puodų CS ir S kakleliais. Toliau į rytus, t. y. rytinėje Narvos kultūros grupėje, ši tendencija dar ryškesnė. Tad sudaryti etalonai gali būti taikomi datuoti tik tam tikroje srityje.

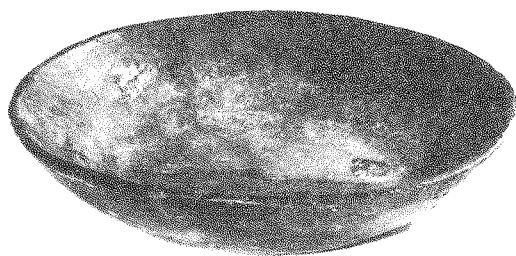
Abiem Narvos kultūros sritims būdingi smailūs, kartais beveik apvalūs, tik pačioje apačioje nutįsę, pastorinti puodų dugneliai. Viduriniame neolite ima rasti ir plokščių dugnelių, kurių, pvz., Kretuono 1B gyvenvietėje net gana daug. Abiejų sričių puodai yra žemi ir platūs, smailiadugniai, mažai išryškintais kakleliais (pav. 77; 78). Tokie patys turėjo būti ir pirmieji plokščiadugniniai puodai. Retkarčiais jų aukštis didesnis už plotį. Vakarinėje srityje tokia tendencija pastebima tik viduriniame neolite.

Abiejose srityse yra dubenėlių: nedidelių, pailgų, kartais laivėlio pavidalo – paaukštintais abiem galais (pav. 80). Vakarinėje srityje vidurinio neolito paminkluose kartais randama ir gana didelių, apskritų dubenų (pav. 81).

Puodai paprastai dideli, dažniausiai 30–40 cm skersmens anga. Tačiau, matyt, vartoti ir tokios pat formos geriamieji nedideli puodukai. Paviršius dažniausiai brūkšniuotas (anksčiau Vakarų Lietuvoje). Viduriniame neolite kai kada brūkšniuojama ne žole, o šukutėmis – kauline ar medine karpyta briauna plokštele. Paviršius kartais gražinamas pirštų įspaudais (ypač vakaruose) ir atrodo banguotas. Retkarčiais abiejose srityse dengiama tekstilės atspaudais. Neolito pradžioje keramika, matyt, buvo neornamentuota arba puošta individualiais įspaudėliais. Tik antrojoje ankstyvojo neolito

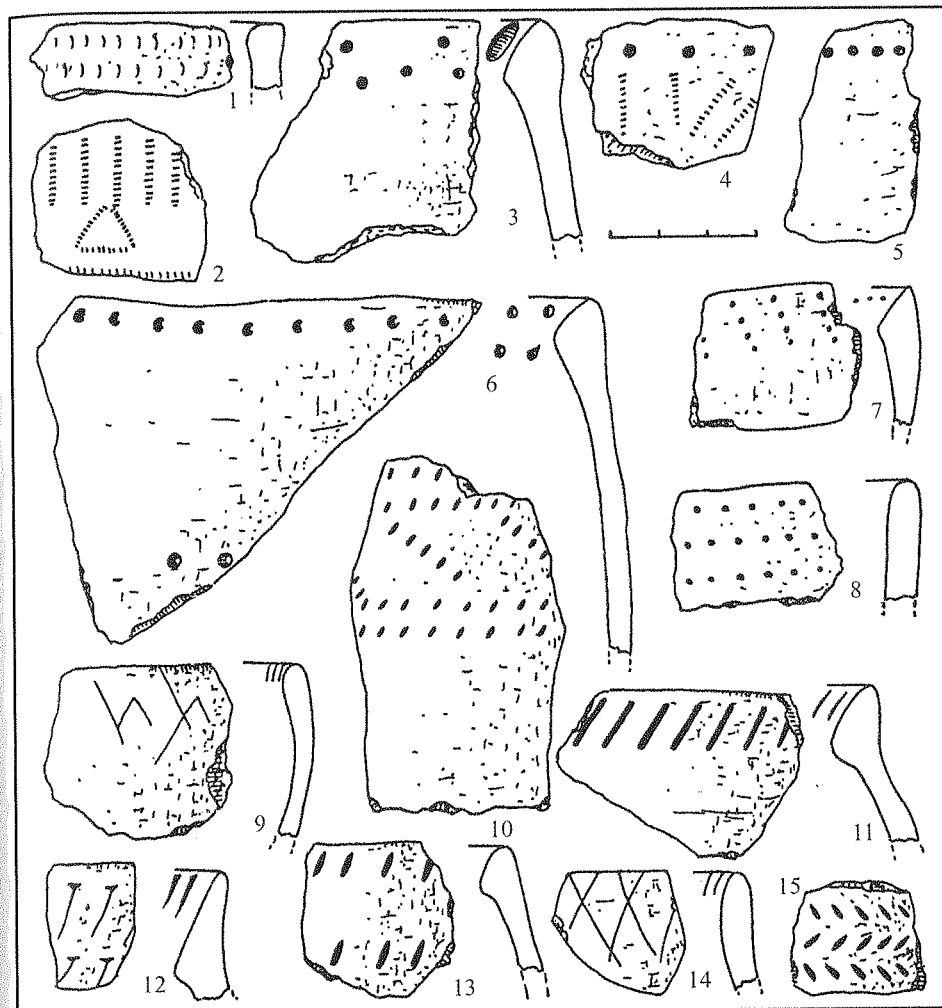

80 pav. Vidurinio neolito pailgieji dubenėliai iš Šventosios 3B gyv. (LNM)

81 pav. Apskritas dubuo iš Šventosios 23-iosios gyv. (LNM)

pusėje atsirado reglamentuotos puošybos kompozicijos. Ankstyvose Šventosios 1B ir 2B gyvenvietėse apie pusę puodų yra puošti. Tačiau vidurinio neolito keramikoje labai aiškiai mažėja ornamentuotų puodų – nuo 12% iki 3%. O Rytų Lietuvoje ornamentuotų puodų ir vidurinio neolito pabaigoje daug (pvz., Kretuono 1B gyvenvietėje puošta daugiau nei 80% puodų). Ornamentai įrežti daugiausia tuoj po briauna ir komponuoti skersinėmis juostomis. Labai retai pasitaiko koncentrinėmis juostomis grupuotų ornamentų ant smailaus dugnelio. Rytų Lietuvoje dažnai puoštas ir visas puodo paviršius, raštas komponuotas taip pat skersinėmis juostomis (pav. 82).

82 pav. Kretuono 1B gyv. puodų šukės (ŠvncM)

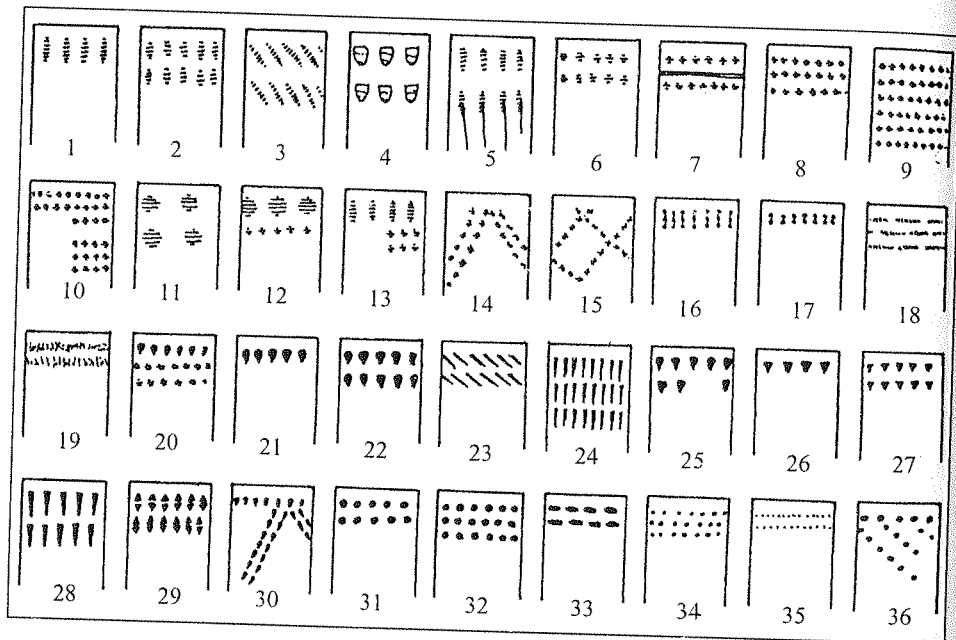
Ornamentikos motyvai labai paprasti, tačiau abiejų sričių skiriasi jų kiekiu santykinai, pasirodymo laikas ir trukmė. Vakarų Lietuvos ankstyviausioms gyvenvietėms (pav. 83) ypač būdingi įvairūs apvajiniai ir mazgelių motyvai, po jų eina pleištukų ir visai reta – duobučių bei kitų motyvų. Vidurinėje grupėje sumažėjo apvajinių bei mazgelių motyvų, pleištukų liko tik ant briaunos ir labai padaugėjo duobučių, pasirodė įraižų, o pačioje laikotarpio pabaigoje – net truputis dantukų motyvų. Rytų Lietuvoje, sprendžiant pagal Žemaitiškės 3B keramiką, ankstyviausių puodų briaunos puošiamos apvajiniais arba I formos įspaudais, pakraštėliuose – 2–3 eilutėmis apskritų duobučių ornamentais. Pagal Kretuono 1B gyvenvietės radinius, vidurinio neolito keramika (Гирининкас 1990: pav. 55, 56) daugiausia ornamentuota mažais apvaliais, keturkampiais ir grūdelio pavidalo įspaudėliais, įraižomis, pasitaiko šukučių bei virvučių įspaudų.

Chronologijai nustatyti turime jau dešimtimis skaičiuojamų C14 datų iš įvairių vietų. Jos yra plačiai skelbiamos (Лозе, Лийва 1989; Лозе 1982; Гирининкас 1985). Ankstyviausios datos yra iš Šiaurės rytų Latvijos, prie Lubanos ežero, pvz., Uosos (Osa) (Zagorskis 1973):

(LE-962) 5780±70 bp / cal 4319 (4241) 4165 m. pr. Kr.

arba Zvidzės (Лозе 1988: 101):

(TA-1818) 5770±60 bp / cal 4307 (4233) 4165 m. pr. Kr.

83 pav. Vakarų Lietuvos Narvos kultūros keramikos ornamentikos motyvai ir kompozicijos pagal Šventosios 1B gyv. radinius (LNM)

Ankstyviausia data Lietuvoje taip pat iš Šiaurės rytų – Žemaitiškės 3B gyvenvietės (Girininkas 1986):

(Bln-2594) 5510±60 bp / cal 3981 (3943) 3898 m. pr. Kr.

Tokių ankstyvų datų iš Lietuvos pajūrio gyvenviečių gauti beveik neįmanoma, nes šios gyvenvietės slūgso giliai po vandeniu. Ankstyviausios yra ankstyvojo neolito pabaigos datos iš šių Šventosios gyvenviečių:

Šv. 1B: (TA-247) 4400±90 bp / cal 3304 ( ) 2898 m. pr. Kr.

(LJ-2528) 4640±60 bp / cal 3504 ( ) 3350 m. pr. Kr.

Šv. 2B: (LJ-2523) 4730±100 bp / cal 3642 ( ) 3365 m. pr. Kr.

Šv. 4B: (Vs-811) 5110±110 bp / cal 3631 (3510) 3359 m. pr. Kr.

(Vs-633) 4910±110 bp / cal 3373 (3302) 3083 m. pr. Kr.

Tai būtų IV tūkstantmečio pr. Kr. vidurys.

Vidurinio neolito medžiaga, ypač pačių ankstyviausių gyvenviečių (pvz., Šventosios 3B), mažai skiriasi nuo ankstyvojo neolito pabaigos, tačiau keramikos formų ir ornamentikos statistikos duomenys (pav. 79) rodo, kad tai jau kitas laikotarpis:

Šv. 3B: (Vib-9) 4410±70 bp / cal 2685 (2583) 2487 m. pr. Kr.

Šv. 23: (Vib-1) 4190±80 bp / cal 2434 (2310) 2187 m. pr. Kr.

Šv. 6: (Vs-499) 4160±110 bp / cal 2434 (2272) 2117 m. pr. Kr.

(Vs-500) 4070±110 bp / cal 2295 (2135) 1973 m. pr. Kr.

Daktariškė 5B: (Vs-809) 4360±90 bp / cal 2635 (2534) 2434 m. pr. Kr.

Tai atitinka ir toliau Rytuose bei Šiaurės Rytuose paplitusių vidurinio neolito Narvos kultūros gyvenviečių, pvz., Krivinos apatinio sluoksnio (Baltarusija), Usviatų IVB, Sertėjos 2 (Pskovo sritis), Piestinos (Latvija), C14 datas.

Šitie datavimai labai gerai derinasi su paleogeografiniais duomenimis. Visos ankstyvosios gyvenvietės, pvz., Šventosios 1B, 2B, 4B, buvo įsikūrusios labai žemai, vakariniame buvusios lagūnos krante, kuris tėra kelis metrus pakilęs virš jūros lygio. Toje pačioje pakrantėje buvo ir vidurinio neolito pradžios gyvenviečių (3B gyvenvietė). Prasidėjus jūros transgresijai, visos jos buvo nuplautos, ir jau vidurinio neolito pabaigoje gyvenviečių (pvz., Šventosios 23-ioji) randama kitoje – rytinėje – lagūnos pusėje, kuri pakilusi bent 5 metrus. Tą patį galima pastebėti ir Rytų Lietuvoje. Vidurinio neolito gyvenvietės prie Kretuono ežero taip pat kūrėsi per pirmąją subborealinę transgresiją. Kretuono 1B, Pakretuonės 1B, Žeimenio 1-oji gyvenvietė buvo ant I viršsalpinės ežerų terasos. Žiedadulkių analizės duomenimis, šio laikotarpio diagrama, artima IV a fon Posto zoni, turėtų priklausyti III tūkstantmečiui pr. Kr. (R. Kunsko duomenimis) (Гирининкас 1990: 7 ir kt).

Paplitimas ir variantai. Narvos kultūra buvo didelė kultūrų bendrija, paplitusi visame Rytų Pabaltijyje ir dalyje Rusijos miškų zonos. Šiaurėje ji apėmė visą Estiją, rytuose siekė Ladogos ežero pakrantes, Ilmenio ežerą, Pskovo srities pietinę dalį bei Šiaurės Baltarusiją. Visame šiame dideliame plote Narvos kultūra labai nevienalytė, todėl ne vienas tyrinėtojas mėgino įvairias sritis vadinti savais vardais ir laikė jas atskiromis kultūromis. Ieškant tarp jų ryšių, jos suvedamos į keletą giminiškų grupių, kurios gana nevienodai įvairių

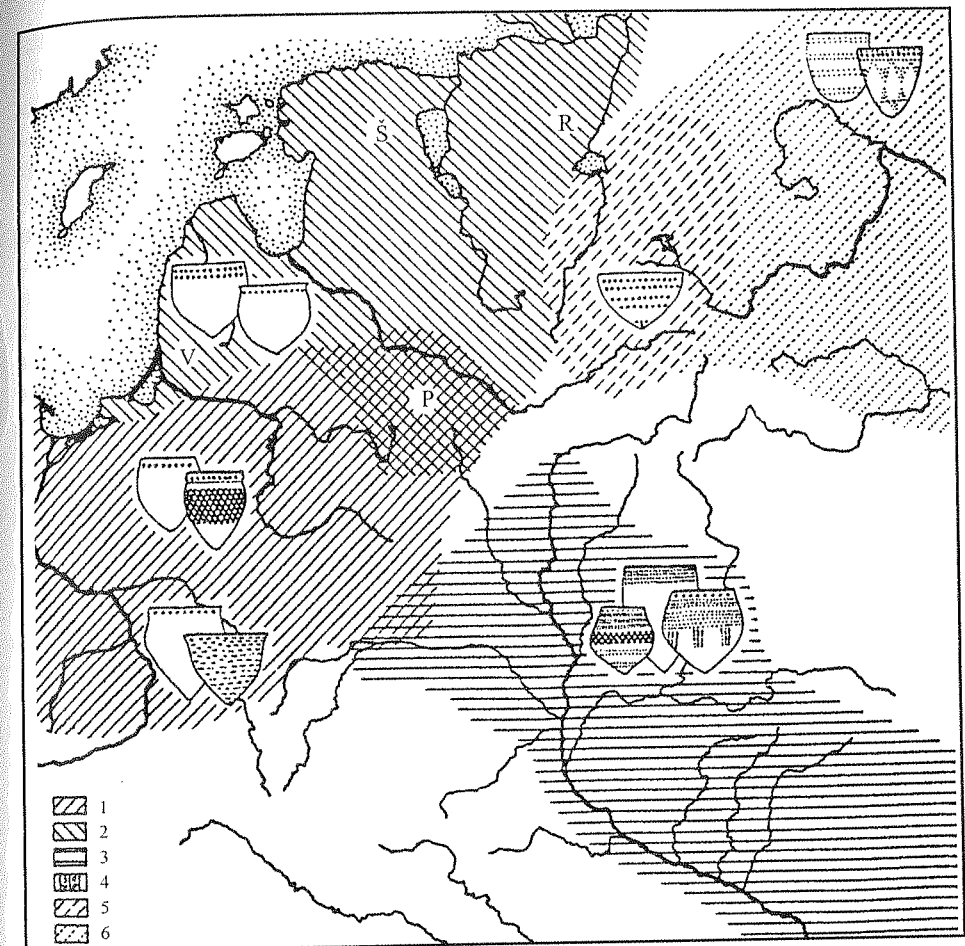
autorių vadinamos. V. Timofejevas (Timofeev 1984; 1988) vadina jas pietine, šiaurine ir vakarine. A. Girininkas (1985; 1994) skiria 2 variantus: šiaurės rytinį ir pietvakarinį. Be to, autoriai toms grupėms nevienodai priskiria kai kuriuos žymius pasienio paminklus, kaip Cedmarą, Zacenję ir pan., nes šie turi abiem kultūroms būdingų elementų. Mes siūlome išskirti 4 variantus: vakarinį, šiaurinį, rytinį ir pietinį. Pietinis variantas, kuris, beje, ryškus tik viduriniame neolite, paplitęs Šiaurės rytų Lietuvoje, ir jame tuo metu buvo labai ryškūs ryšiai su Nemuno kultūra. Vėliau tie ryšiai nutrūko, nes atsirado nauji – su šiaurės kultūromis.

Lietuvos paminklai priklauso vakarinei ir pietinei grupei. Vakarinės srities paminklai geriausiai pažįstami iš pajūrio – Lietuvoje nuo Latvijos sienos šiaurėje (Šventosios, Palangos paminklai) iki pat Kuršių nerijos vidurio (Juodkrantė, Nida). Tačiau toje nerijos vietoje nubrėžti pietinę ribą neįmanoma, nes prataka ties Klaipėda buvo daug platesnė ir labai abejotina, ar to meto gyventojai galėjo luoteliais leisti į naujas žemes. Greičiausiai atėjo sausuma pietine Kuršių marių pakrante. Todėl ankstyvų (nusemegusių?) Narvos kultūros paminklų reiktų ieškoti šiose Kaliningrado srities kampe bei Nemuno deltoje. Rytinėje Kuršių marių pakrantėje jų pėdsakų yra Lūžijos miške, kur iškasta gintaro, ir Smeltėje, kur rasta rago ir gintaro dirbinių bei kitų smulkių gyvenviečių liekanų po vandeniu. Ši kultūra apėmė ir visą Šiaurės vakarų Lietuvą. Tai rodo vėlyvojo neolito Narvos kultūros radiniai. Vakarų Latvijoje šio tipo paminklai siekia vidurio Latviją – Lielupę (Vankina 1974). Svarbiausi yra Sarnatė, Lejasciskos, Purciemis, Siliniupė, Ruomia, Kalniniai, Paviluosta. Būdingiausi šio varianto bruožai yra: labai anksti šalia kitų (I ir C pavidalo) pasirodę puodai S pavidalo kakleliais, dažnai sudėtingo profilio briauna. Ornamentuota paprastai tik neplati juosta ant puodo kaklelio. Motyvai nesudėtingi, beveik visai nėra šukinio įspaudo.

Šiaurinis variantas paplitęs rytų Latvijoje, Estijoje ir iš dalies Leningrado srityje. Minėtini tokie ankstyviausi Latvijos paminklai: Uosa, Zvidzė, Yča, Dvietė, Zveiniekų kapinyno dalis ir kt. Estijoje svarbiausi paminklai yra Kiaupos, Akalio, Narvos I ir III gyvenvietės ir kt. Prie Ladogos ežero – Inostrancevo, Berezės, prie Ilmenio ežero – Kolomcai ir kt. gyvenvietės. Šiai grupei įprastas nesudėtingas puodo briaunos profilis, kakleliai dažniausiai I₁ bei I₂, kartais C₁ ir labai retai – C₂ pavidalo. Ornamentai paprasti, tačiau nuo paties ankstyviausio laikotarpio aptinkama smulkiadančių šukučių įspaudų. Puodai dažnai ornamentuoti nuo viršaus iki apačios. Tai, matyt, Rytų įtaka.

Rytinis variantas paplitęs Pskovo srityje, kur žinomi šie paminklai: Usviatų IV B, Sertėjos 2-oji ir Naumovo gyvenvietės. Baltarusijoje, Vitebsko srityje, yra Krivina ir Osovecas. Šiai grupei taip pat būdingas C pavidalo puodų kaklelis, dažnai į vidų nusklembta briauna. Ornamentų daug, jie įvairūs, o šukinis ir kiti motyvai aiškiai rodo Dnepro-Doneco kultūrinės srities įtaką, kuri greičiausiai plito Dnepru.

Nuo kitų skiriasi ketvirtasis – pietinis – variantas, kuriam priskirtinos visos Šiaurės rytų Lietuvos Narvos kultūros gyvenvietės: Jaros 1-oji ir 2-oji,

84 pav. Ankstyvojo bei vidurinio neolito kultūros Šiaurės rytų Europoje: 1 – Nemuno kultūra, 2 – Narvos kultūra, 3 – Dnepro-Doneco kultūra, 4 – Narvos kultūros variantai (V – vakarinis, Š – šiaurinis, R – rytinis, P – pietinis), 5, 6 – Valdajaus ir Volgos aukštupio kultūros

Anykščių raj., Kretuono 1B, Pakretuonės 1B, Žeimenio 1-oji, Švenčionių raj., be to, šios kultūros pėdsakų aptikta Ignalinos ir Molėtų rajonuose. Baltarusijoje šiam variantui priklauso Naručio ežero apylinkėse tyrinėtoms Skemos 1-oji ir 2-oji gyvenvietėms. Toliausiai į pietus esanti, beje, ir pati ankstyviausia, pietinio varianto gyvenvietė yra Zacenjė, Minsko srityje (Чарняўскі 1996). Svarbiausi požymiai – aiškus rytinio Narvos kultūros varianto ir Nemuno kultūros susiliejimas, kurio negalėtume pavadinti kitos kultūros srities įtaka. Pietinis variantas – hibridinė kultūra.

Tuo pat metu giminiškos kultūros buvo paplitusios didelėje Rytų Europos dalyje (pav. 84).

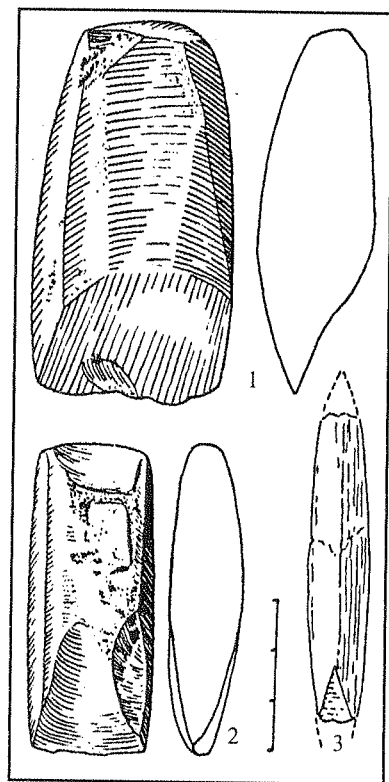
RYŠIAI SU ŠUKINĖS DUOBELINĖS KERAMIKOS KULTŪRA

Apžvalga. Iki XX a. septintojo dešimtmečio Lietuvos ankstyvasis neolitas buvo vertinamas dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje įsigalėjusiu požiūriu, pagal kurį Lietuvos teritorija iki baltų įsikūrimo buvusi gyvenama finougrių genčių su joms būdinga Šukinės duobelinės keramikos kultūra. Nors, tiesą sakant, jokių argumentų iš Lietuvos teritorijos nebuvo pateikta, tačiau šis požiūris išsilaikė beveik šimtmetį ir negalima sakyti, kad būtų visai išnykęs. Buvo kreipiamas dėmesys vien į tariamuosius šukinius įspaudus puodų šukėse. Beje, šukiniai buvo laikomi visi nevirveliniai papuošimai. Taigi iki septintojo dešimtmečio literatūroje minimos 2 neolito kultūros – Šukinė ir Virvelinė (Moopa 1956: 63; Kulikauskas ir kt. 1961: 53–85), nors abejonių dėl to buvo reiškiami (Rimantienė 1972).

Tačiau pastarojo meto tyrinėjimai leidžia aiškiai nustatyti šios kultūros vietą Lietuvos akmens amžiaus raidoje. Aišku, kad Lietuvoje nebuvo laikotarpio, kada ši teritorija būtų buvusi išties apgyventa jos nešėjų, kaip tai buvo Estijos ir iš dalies Šiaurės Latvijos teritorijose (Šturms 1937a).

Kilmė. Tai yra aiški ateivių kultūra. Manoma, kad ji (A. Europeus terminu, tipiškai) susidarė Ladogos ežero, Karelijos sąsmaukos, Ilmenio ežero ir Narvos upės srityje, kur susikryžavo Suomijos Šukinės keramikos, vidurio Rusijos Duobelinės keramikos ir Narvos kultūros (Jaenits 1965a: 24). Lietuvą jos įtaka pasiekė prekybiniais ryšiais. Taigi galime kalbėti tik apie atskirus šios kultūros radinius, nesusijamus į jokias raidos grandines.

Inventorius. Iš Šukinės keramikos kultūros sričių plaukė gero žaliojo skalūno dirbiniai. Žemės paviršiuje daugiausia skalūno randama Leningrado srityje, atodangose būna ir Šiaurės Estijoje. Iš ten ir buvo gabunami dirbiniai – žaliava per sunki. Ankstyviausias radinys yra Šventosios 3B skobtelis (pav. 85: 2), tačiau į ką tokie skobteliai buvo mainomi, visai neaišku. Įvežtinių – skalūno – skobtelių ir kirvelių buvo ir vėlesnėse Narvos kultūros gyvenvietėse. Pvz., jų rasta Šventosios 23-iojoje (pav. 85: 1), bet ten buvo ir gintaro dirbtuvė, kurioje buvo

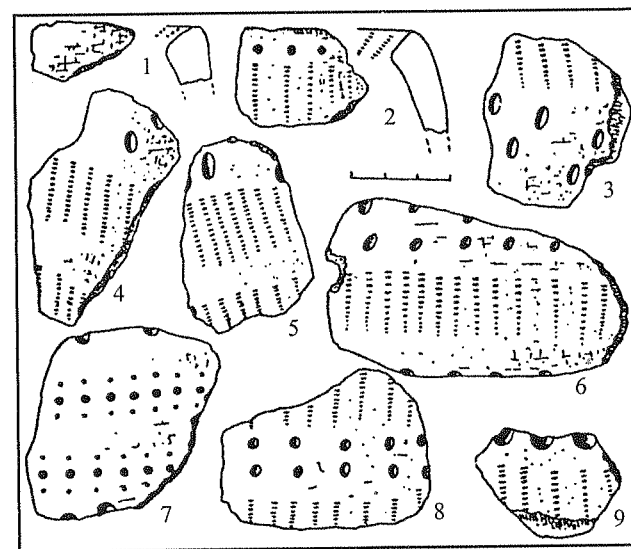
85 pav. Skalūno skobteliai ir ietigalis: 1, 3 - Šventosios 23-ioji gyv., 2 - Šventosios 3B gyv. (LNM)

gaminami papuošalai mainams. Kad skalūno dirbiniai buvo svetimos formos, iliustruoja radinys iš Lušnos, Šakių raj., kuriame naujasis jo savininkas buvo pradėjęs gręžti skylę, o tai skalūno kirveliuose niekada nedaroma. Kitas Lietuvoje žinomas dirbinių tipas – tai skalūno ietigaliai (pav. 85:3), kurių rasta Šventosios 23-iojoje ir 6-ojoje gyvenvietėse. Tai vis dirbinių tipai, būdingi šiaurės kraštams (Ailio 1909). Už juos buvo duodami Lietuvoje serijomis gaminami gintariniai kabučiai bei sagutės.

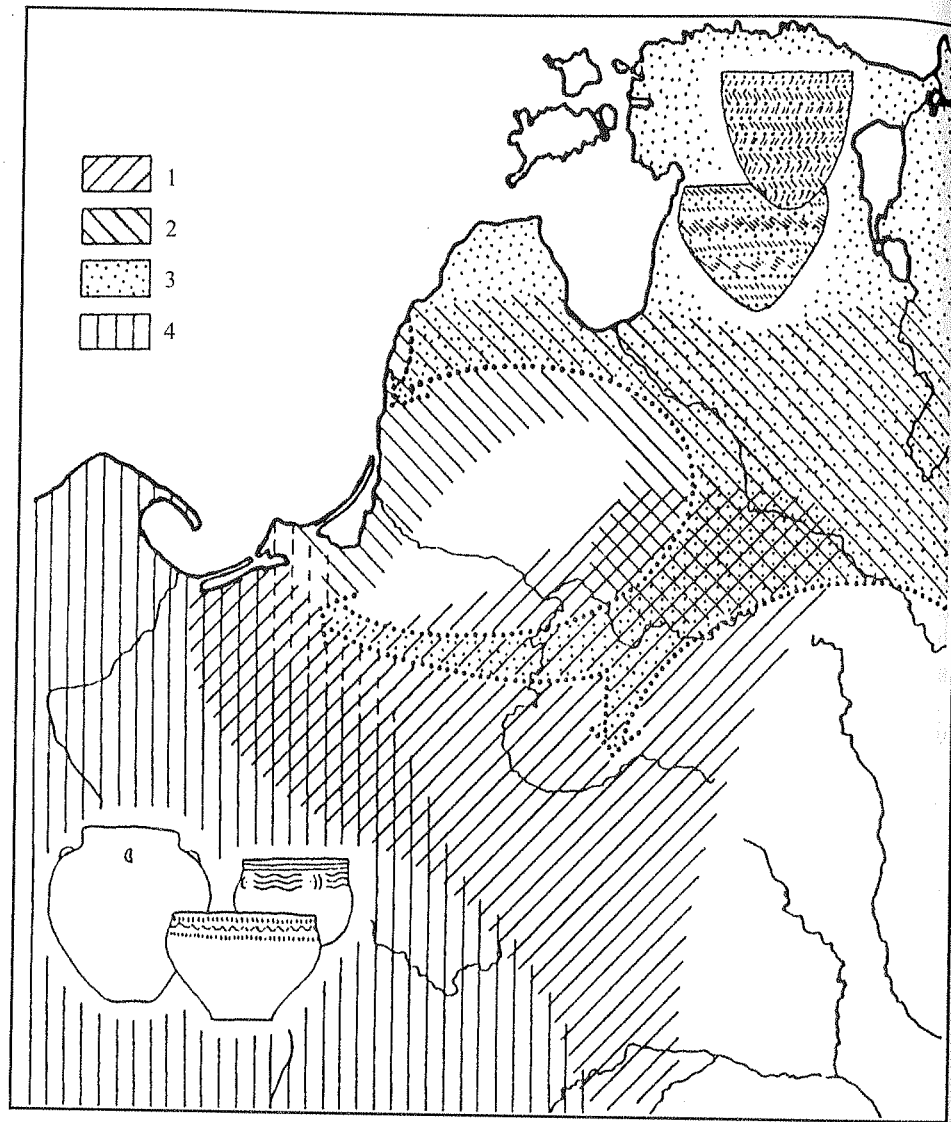
Keramikos aptinkama labai retai. Daugiausia jos buvo Kretuono 1-osios gyvenvietės (Гирининкас 1990: 62–63) vidurinio neolito sluoksnyje, kurį A. Girininkas skiria į du etapus – tik viršutinysis sietinas su Šukinės duobelinės keramikos kultūros pasirodymu. Keramikos (pav. 86) neįvairi – tai smailiadugniniai puodai, į vidų nusklembta briauna, puošti duobučių ir šukučių eilutėmis, kartais zonomis. Būta ir dubenėlių apvaliais dugneliais, papuoštų šukutėmis. Molio masėje grūsto granito ir kvarcito priemaišos. Šukinių ornamentų ar jų imitacijų išliko ir vėliau, jau pasirodžius pirmiesiems virveliniams ornamentams, pvz., Kretuono 1A gyvenvietėje. Šiaurės Lietuvoje šiek tiek šios keramikos rasta Jaros 4-ojoje, Pašvitinio, Žemaitiškos 2-ojoje gyvenvietėse. Šventosios 26-ojoje gyvenvietėje buvo mėgdžijami šukiniai ornamentai, tačiau jų kompozicija narviška – jie puošė tik kaklelį (Rimantienė 1979: 141–143). Viduriniame neolite šios keramikos įtaka Narvos keramikai Lietuvoje buvo dar labai maža, ji pasireiškė daugiau tik jo gale. Bandyta įžiūrėti įtaką puodo briaunos nusklembime į vidų. Tačiau ankstyvųjų šukinių puodų briauna tik priplota, o tokių išvystytų kaklelių formų, kaip buvo Narvos kultūros Šventosios gyvenvietėje, visai nėra.

Šios kultūros įtaka ryškesnė Rytų Lietuvoje, kur viduriniame neolite susikūrė hibridinis vietinės kultūros variantas, Latvijoje vadinamas Piestinio tipo.

Chronologijai nustatyti Pabaltijyje beveik nėra tiesioginių C14 datų. Tipologiškai grynai variantai Estijoje datuojami III tūkstantmečio pirmuoju ketvirčiu. Kalibruotomis datomis – tai būtų IV tūkstantmečio paskutinis ketvirtis. Tai sutampa ir su data-

86 pav. Šukinės duobelinės keramikos šukės iš Kretuono 1B gyv. (ŠvnčM)

87 pav. Vidurinio neolito kultūrų paplitimas Rytų Pabaltijyje: 1 – Nemuno kultūra, 2 – Narvos kultūra, 3 – Sūkinės duobelinės keramikos kultūra ir jos plitimo keliai, 4 – Rutulinių amforų kultūra

vimais pagal jūros lygį Suomijoje (Siiriäinen 1973; Jaanits 1984). Latviją (Лозе 1977; 1982) pasiekė pirmoje IV tūkstantmečio pusėje. Pastaruoju metu keletas Zveiniekų kapinyne Sūkinės duobelinės keramikos kultūros kapų buvo datuota (Zagorska 1994: 18–22) taip:

(Ua – 3643) 5285±50 bp / cal 3738 (3682) 3638 m. pr. Kr.

Lietuvoje, neskaitant atsitiktinių prekybinių ryšių (gal net per tarpininkus), viena kita ateivių grupelė galėjo atklysti III tūkstantmečio pr. Kr. viduryje ir pabaigoje.

Ūkis tikrai pasisavinamasis. Juo vertėsi net vėlyvajame neolite Šiaurės Latvijoje bei Estijoje. Kai kurių gyvulininkystės pėdsakų Estijoje (pvz., Tamula) aptinkama tik vėlyvajame neolite (Jaanits 1984: 192), ir tai, matyt, perimta iš virvelininkų. O žemdirbystės pėdsakų nėra jokių. Gal dėl to jie keliautojai prekybininkai.

Mene krinta į akis labai gausus vandens gyvūnijos vaizdavimas. Žvėrių žvėris buvusi meška.

Kapai daugiausia pačiose gyvenvietėse, ypač Estijoje (Valma, Narva-Riigiküla, Naakamäe ir kt.). Bet yra ir kapinynų. Artimiausiame Lietuvai Zveiniekų kapinyne (Zagorskis 1974) buvo ir šios kultūros kapų. Mirusieji laidoti ištiesti, orientuoti į rytus arba vakarus. Ochra pabarstyti tik patys turtingiausi.

Antropologinis tipas pagrindinėje kultūros paplitimo srityje protolaponoidinis (Mark 1970: 87 tt). Į Kareliją jis atėjęs iš Rytų. Iš ten į Pabaltijį jis galėjo atklysti gana anksti (gal net vėlyvajame mezolite) ir susimaišyti su vietiniais europidais. Zveiniekų kapinyne šios kultūros nešėjų tipas buvo mezo-kraninis. Jam susidarant turėję dalyvauti du komponentai: rytietiškas mezo-kraninis ir vietinis ryškiai dolichokraninis (Денисова 1975: 81–88).

Paplitimas Lietuvoje labai nežymus. Šukinės duobelinės keramikos kultūros pagrindiniai plotai yra Estijos ir Šiaurės Latvijos teritorijose. Į Lietuvą ši kultūra plito dviem pagrindiniais keliais: nuo Dauguvos vidurupio rytine Šventosios upe ir pajūriu. Per Lietuvą pateko ir į Kaliningrado sritį. Tačiau visur jos dirbiniai yra tik atsitiktinis intarpas, patekęs prekybos keliu. Keramikos rasta tik keliose vietose, be to, kultūrinės reikšmės ji neturėjo (pav. 87).

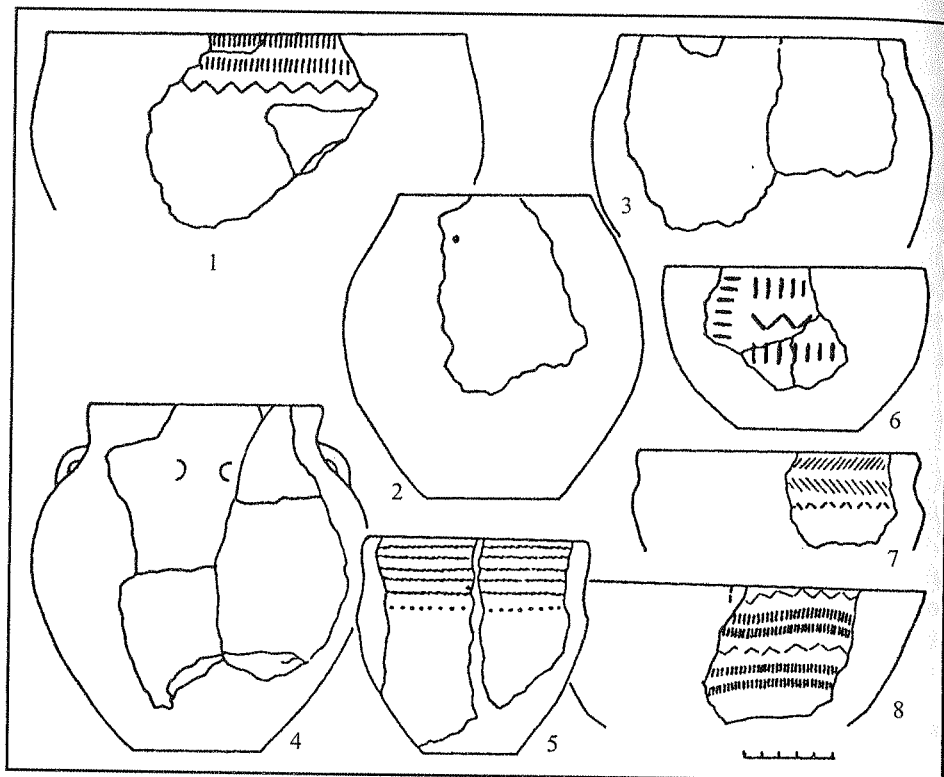
RYŠIAI SU RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪRA

Apžvalga. Rutulinių amforų kultūra paprastai minima kaip viena iš Kaliningrado srities neolito kultūrų (Engel 1935: 168-171; Šturms 1970: 143–162), Lietuvoje pažymint tik kai kurias jos įtakas, ypač gintaro papuošalų formose. Pastarojo meto tyrinėjimai davė kai kurių duomenų apie jos santykius su vietinėmis kultūromis (Rimantienė, Česnys 1991).

Kilmė yra nevietinė, pasireiškusi įtakos keliu, tačiau, matyt, ir per atvykėlius. Archeologijos literatūroje (Lietuvoje, Latvijoje) atskiras šukes, aptiktas vidurinio bei vėlyvojo neolito paminkluose, bandyta sieti tai su Piltuvėlinių taurių, tai su Rutulinių amforų kultūra. Atskirų šukių dažnai neįmanoma atskirti. T. Vislanskio nuomone (Wislański 1979: 263), susidarant Rutulinių amforų kultūrai, dalyvavusios įvairios kultūros, nors svarbiausioji vieta tekusi Piltuvėlinių taurių kultūrai. Tačiau laikotarpis, kada šie santykiai – vidurinio

ir vėlyvojo neolito sandūra – prasidėjo, verčia šių reiškinių kilmės ieškoti Rutulinių amforų kultūroje.

Keramikos tuo tarpu šiek tiek žinoma tik iš Šventosios 4A ir 6-osios gyvenviečių, nors pastarojoje pagrindinę radinių masę sudarė vėlyvosios Narvos kultūros keramika su grūstų kiaukutų priemaisomis molio masėje ir smailiais dugneliais. Šalia jos tik menką procentą sudarė puodai, išsiskiriantys savo labai tankia molio mase, kartais su labai gausiomis grūsto granito priemaisomis. Puodų paviršius labai išlygintas. Gana dideli išlikę jų gabalai leidžia nustatyti kelių pavidalų puodus: tai plačiaangės terinos, maži pusrutuliniai puodukai ar amforėlės, dubenėliai (pav. 88: 1–3). Jų paviršius dažnai visai lygus, kartais puošiamas būdingais kripučių bei stulpiukų įspaudais. Šie puodai, be abejo, yra įvežtiniai. Tačiau šalimais atsiranda ir narviškų smailiadugnių ir plokščiadugnių puodų iš panašios kietos masės su grūsto granito priemaisomis, kurie ir savo formomis skiriasi nuo tipiškujų narviškųjų. Tai perša mintį, kad turėję ateiti ir žmoniai, kurie savais būdais vietoje bandė gaminti puodus. (Rimantienė 1996a; 1996b).

88 pav. Rutulinių amforų kultūrai giminiška keramika: 1–3 – iš Šventosios 6-osios gyv., 4, 5 – Šventosios 2A gyv., 6 – 8 – Nidos gyv. (LNM)

Chronologija. Šventosios 6-osios C14 datos tokios:

(Vs-499) 4170±110 bp/cal 2434 (2272) 2117 m. pr. Kr.

(Vs-500) 4070±110 bp / cal 2295 (2135) 1973 m. pr. Kr.

Taigi seniausi tiesioginiai ryšiai siekia vidurinio neolito pabaigą – vėlyvojo pradžia. Jų pasekmės dar buvo jaučiamos per visą vėlyvąjį neolitą (pav. 88: 4–8).

Lietuvos ankstyvoji fazė sutaptų su pietvakarinių sričių vėlyvąja faze (Wislański 1979:277), baltų srityje – su vėlyvosiomis Narvos ir Nemuno kultūros fazėmis ir pradine Pamarių kultūros faze. Vėliau likę tik jos reliktai.

Ūkis, visų pirma, buvo gamybinis – tai gyvulių augintojų ir žemdirbių genčių kultūra. Jos pagrindinėje srityje apie ūkį yra daug duomenų (Wislański 1969). Lietuvoje apie šią kultūrą žinoma labai mažai, tačiau jos reikšmė Pabaltijo neolitizacijai buvo labai didelė, nes ji, matyt, buvo tas pagrindinis tarpininkas, kuris pernešė gamybinį ūkį į Nemuno ir Narvos kultūras. Be abejo, to negalima traktuoti tik kaip kultūrinę įtaką – turėjo atsikelti ir gyventojų (gal egzogaminių, dar matrilokalinių, santykių dėka), kurie buvo įpratę šiomis ūkio šakomis verstis. Tai galėtų paremti ir kai kurie etnografų pastebėjimai. Štai XIX a. kai kurie vidurio Afrikos vietiniai gyventojai, mielai pirkę iš kolonistų įvairius papuošalus ir žaislus, niekaip nenorėjo įsileisti plūgo, nors patys turėjo pakankamai traukiamųjų gyvulių (Czarnowski 1938: 217, 221–222). Ir nenorėjo jo priimti todėl, kad nebuvo asmeninių kontaktų.

Svarbi buvo ir kultūrinė įtaka. Ji pasireiškė per **meną** (gintaro dirbinius) ir padėjo formuoti abstraktesnę galvosėną bei naują pasaulio sampratą. Tarp meno dirbinių yra puoštų taškučių kryžma lėšių, kabučių bei sagučių.

Kapai ir antropologiniai duomenys. Rastosios Šventosios 4A ir 6-ojoje gyvenvietės žmonių kaukolių dalys labai sunykusios ir antropologiškai negalėjo būti apibūdintos, be to, nežinia, kuriai kultūrai jos priskirtinos. Tačiau artimiausioje kaimynystėje, iš kur turėjo būti įkeliavę Rutulinių amforų kultūros nešėjai į Lietuvą, žinoma keletas apibūdintų kapų (La Baume 1943). Kapai mažesni už vakarinių šios kultūros nešėjų – tikrai iš akmens sustatytos dėžės. Antropologiškai geriausiai išnagrinėti Vonbžezno (Wąbrzeźno, buv. Briesen) ir Viežbovos (Wierzbowo, buv. Wiesenfeld) – abu Šiaurės rytų Lenkijoje – kapai (Perret 1942; 1943). Pasak G. Česnio (Rimantienė, Česnys 1991), šios kultūros nešėjai pasižymėjo mezomorfija ir mezokranija. Jų veidas vidutinio pločio. Šie požymiai būdingi ir Narvos bei Nemuno kultūrų nešėjams. Taigi mezokranija, kuri pastebima šiose kaukolėse, turėtų būti labai senos kilmės, o jos pradžios galima būtų ieškoti Vidurio Europos mezobraichikranuose. Šio tipo pernešėjai į šiaurę galėjo būti Rutulinių amforų kultūros žmonės. Vargu ar jie jau buvo indoeuropiečiai, aišku tik, kad jie – tikri europidai. Iš jų yra gauta kultūrinių augalų, tačiau tų augalų pavadinimai daugelyje indoeuropiečių kalbų patikimų indoeuropietišku etimologijų neturi.

Paplitimas. Pagrindinis paplitimo plotas yra Kujavija (Lenkija), ji liežiuviu įsiterpia ir į Mozūrų ežerų sritį (La Baume 1943). Toliausiai šiaurės ry-

tuose aptikti kapinynai – vakarinėje Gardino srities (Baltarusija) dalyje (Černjauškij 1987: 434).

Šios kultūros įtakos sritis į Lietuvos vakarinę ir pietinę dalį išsiplėtė jau vėlyvajame neolite. Toliau į šiaurės rytus, t. y. Šiaurės Baltarusijoje, Latvijoje ji, matyt, plito tik kaip Vidurio Padneprės kultūros komponentas.

GYVENVIETĖS

Vietos parinkimas. Lyginant su paleolitu ir net pirmąja mezolito puse, ankstyvajame neolite gyvenimo sąlygos labai pasikeitė, be to, pakito ūkis ir iškilo kitokių, nė mezolito pabaigoje nebuvusių, reikalavimų. Klimatas buvo švelnus ir palyginti sausas, vandens lygis žemas. Todėl ankstyvojo neolito gyvenviečių beveik niekada nerandame tose pačiose vietose kaip paleolitinių ar net mezolitinių. Kartu su žvejyba įsigalėjęs sėslesnis gyvenimo būdas nevertė žmonių rinktis lengvai pasiekiamų retu mišku apaugusių upių slėnių. Priešingai – ankstyvojo bei vidurinio neolito gyvenvietės kūrėsi daugiausia prie ežerų. Ypač mėgtos įlankos su į jas įtekančiais upeliais. Pvz., Dubičių 2-oji ir 3-ioji gyvenvietės buvo įsikūrusios abipus buvusios Peleosos ežero sąsmaukos, Margių 1-oji gyvenvietė – ant pat buvusio Dubos ežero kranto, o šalimais dar įtekėjo upelis, Versminio 1-oji – ant paties iš ežerėlio ištekančio upelio kranto. Ir Jaros gyvenvietės įsikūrusios prie upelio, ištekančio iš ežero, o Pakretuonės 1-oji ir Kretuono 1-oji ant pat ežero kranto. Visos Šventosios gyvenvietės buvo įsikūrusios ežerėlio (buv. pajūrio lagūnos) pakrantėse (pav. 89). Nebuvo ieškoma sausų pušynų, tokių reikalingų klajokliams. Taikyta, kad netoliese būtų sunkesnių moreninių dirvožemių, apaugusių plačialapių miškais, kuriuose galima medžioti. Gyvenvietės toli viena nuo kitos. Beje, etnografiškai paskaičiuota, jog vienos bendruomenės žmonėms išmaitinti reikia ploto apie 10 km spinduliu. Nors ir atrodo, kad šalimais buvo kelios gyvenvietės, kaip prie Šventosios ar Kretuono ežerų, bet jas skyrė dideli laiko tarpai. Sunku pasakyti, ar tai sezoninės gyvenvietės, ar į jas būdavo daug kartų grįžtama, ar gyventa ilgesnį laiką. Matyt, būta įvairių.

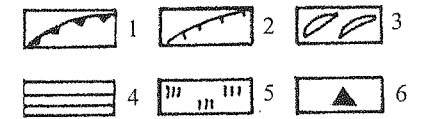
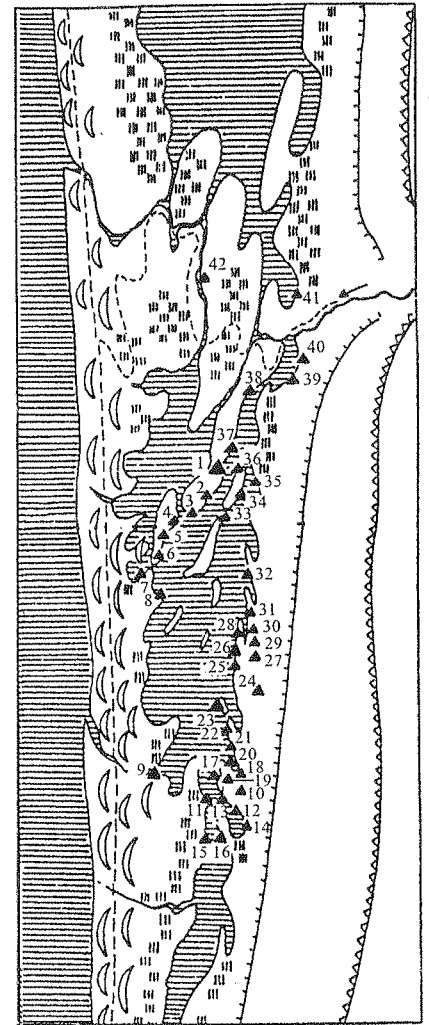
Pastatai. Kadangi gyvenvietės kūrėsi labai arti vandens, o jo lygis vėliau ne kartą buvo pakilęs, tai pastatų pėdsakų rasta mažai – Vakaruose Lietuvoje tik vidurinio neolito – Šventosios 23-iojoje – gyvenvietėje. Šioji irgi buvo paplauta, iš židinių duobučių plačiai paskleisti angliukai. Į buvusią pakrantę besitraukdamas vanduo suplovė sienų kartis, aslos ar lubų mauknas bei žieves ir įvairius dirbinius. Tačiau vis dėlto liko nemaža iš vietos neišjudintų kuolų. Iš jų išsidėstymo galima spręsti apie buvusio pastato formą. Ryškesni tik 3 pastatų planai (pav. 90). Pastatai buvę keturkampiai, su dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu, kuris rėmėsi į išilgai per vidurį sukaltų pėdžių eilę. Šiaurinis pastatas buvęs 5 m pločio ir maždaug 8 m ilgio. Pėdžios viduryje storesnės, o sienos sustatytos iš plonesnių karčių. Židiniai gerokai išskydę. Nuo šio pa-

stato į šiaurės rytus buvo matyti dar vienas išskydęs židinytis ir minėtam pastatui statmena kuolų eilutė. Galbūt tai jau kito, neišlikusio, pastato pėdsakai. Antrasis, taip pat su pėdžių eile per vidurį, irgi apie 5 m pločio ir 6 m ilgio. Prie šiaurinės sienos, netoli įėjimo, duobutėje buvo židinytis (nuo jo degėsiiai išplauti į šiaurės rytus). Į rytus nuo šio pastato vėl matyti kuolų eilutė, greičiausiai priklausiusi kitam, neišlikusiam. Trečiasis pastatas, taip pat su 3 kuolų eilėmis ir židinio dėme, turėjo būti apie 6 m ilgio ir tokio pat pločio (Rimantienė 1979: 80–85).

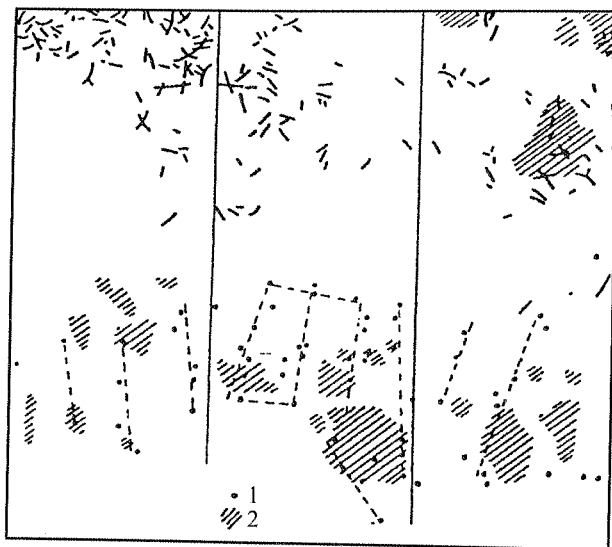
Pastatų angos greičiausiai buvo siaurajame, rytiniame, gale, nes ten paprastai randama mažiausia kuolų, be to, pajūryje ši pusė labiausiai apsaugota nuo vėjo. Stogas turėjęs būti dengtas velėnomis ar nendrėmis, o po jomis eglių mauknų ar pušų žievių paklotas. Šventosios pastatai turėjo būti platūs ir žemi. Ilgiausios rastos sveikos kartys siekė 230–250 cm. Jei jos rėmė stogo šelmenį, tai sienutės turėjo būti labai žemos – greičiausiai sukrautos iš gulsčių kartelių ir šakų, kurias išorėje palaikė statmeni kuolai. Galbūt apdėdavo ir velėnomis (pav. 91).

Rytų Lietuvos Narvos kultūros gyvenvietėse pastatų tipai panašūs. Kretuono 1B pastatų planai neaiškūs, aptikta atskirų kuolų, nors ovalių židinių buvo gana daug (Гирининкас 1990: 22, pav. 10). Pakretuonės 1B gyvenvietės statmenų kuolų eilės rodo buvus keturkampius pastatus, kuriuose židiniai buvo prie sienos. Žeimenio 1-ojoje gyvenvietėje aptikta židinių (Girinkas 1988b) su dviem 90 cm skersmens, 50 cm gylio akmenų vainikais, apatinė dalis ir šonai buvo grįsti akmenimis.

Dauguma židinių labai paprasti – be akmenų konstrukcijų, negiliose duobutėse. Vienas kitas įmestas akmenėlis galėjo

89 pav. Buvusio Šventosios ežero rekonstrukcija (Rimantienė, Kunkas 1984) ir neolito gyvenviečių paplitimas: 1 – vėlyvojo drieso laikotarpio kranto pylimas, 2 – Litorinos laikotarpio kranto pylimas, 3 – kopos, 4 – vanduo, 5 – pelkės, 6 – gyvenvietės

90 pav. Šventosios 23-iosios gyv. pastatų planai: 1 – išlikę kuolai, 2 – suodžiai ir degėsiai

pat stulpinės konstrukcijos (Ванкина 1970: 125–131). Vidurinio neolito Kvapanų II, Zvejsalos pastatai tvirtesni, rėmėsi 20–30 cm storio stulpais. Zvidzės pastatas buvęs net 11 m ilgio ir 4,5 pločio, su atskira pusapvale patalpėle gale (Loze 1978: 11–12).

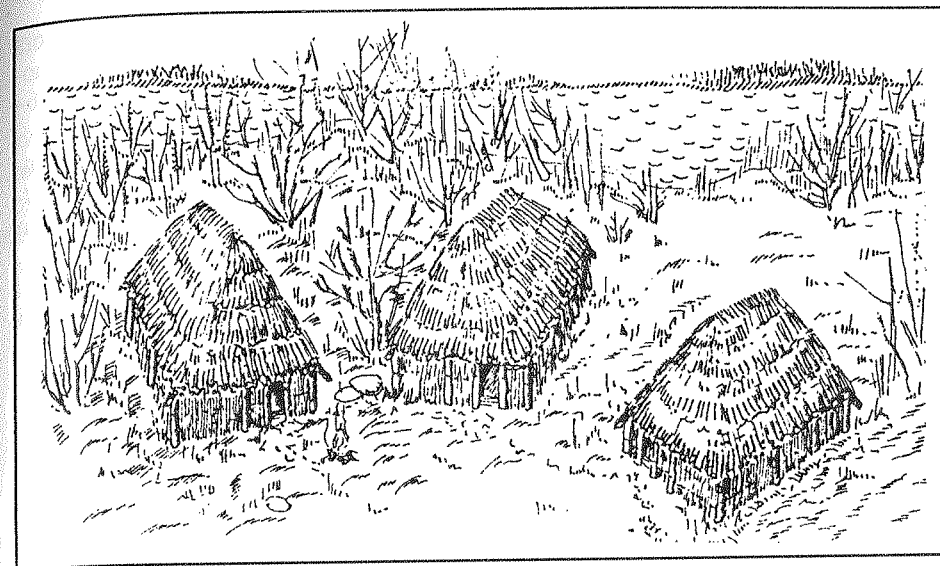
Nors Narvos kultūros gyvenvietėms būdingi antžeminiai keturkampiai pastatai, bet periferijoje, pvz., Estijoje, Narvos 1-ojoje gyvenvietėje, aptikta ir ovalaus, be to, pusiau žeminio pastato liekanų (Гурина 1967: pav. 15). Atrodo, kad keturkampio plano pastatai charakteringesni Vakarų, o ovalaus – Rytų Europai. Keturkampių pastatų liekanų rasta Vokietijos bei Šveicarijos pelkių gyvenvietėse (Reinert 1936), nors Vakarams nesvetimi ir ovalūs bei pasagos pavidalo pastatai (Brøndsted 1960: 174–175, 203). Sarnatės Šukinės duobelinės keramikos kultūros gyvenviečių pastatai skiriasi – tai turėjusios būti lengvos apskrito ar ovalaus plano kūgio ar kupolo pavidalo palapinės (Ванкина 1970: 75–85, 126). Greičiausiai ir Narvos 1-osios gyvenvietės pastatas buvo nusižiūrėtas iš kaimynų.

Židiniai visur paprastai būna duobutėse be jokių akmenų konstrukcijų. Sudėtingi atrodo Sarnatės židiniai, kurių dugnas išklotas beržo tošimis ir apipiltas smėliu, tačiau tai tik apsauga nuo gaisro, nes pastatai statyti durpyne.

Pastatai dažniausiai būdavo be grindų. Tačiau galimas daiktas, kad Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje rastos didžiulės pušų žievės dengė aslą ir saugojo nuo drėgmės. Danijoje žinoma ankstyvojo neolito pastatų prie vandens, kurių aslos išklotos keliomis eilėmis pušų žievių ir vis taisytos (Brøndsted 1960).

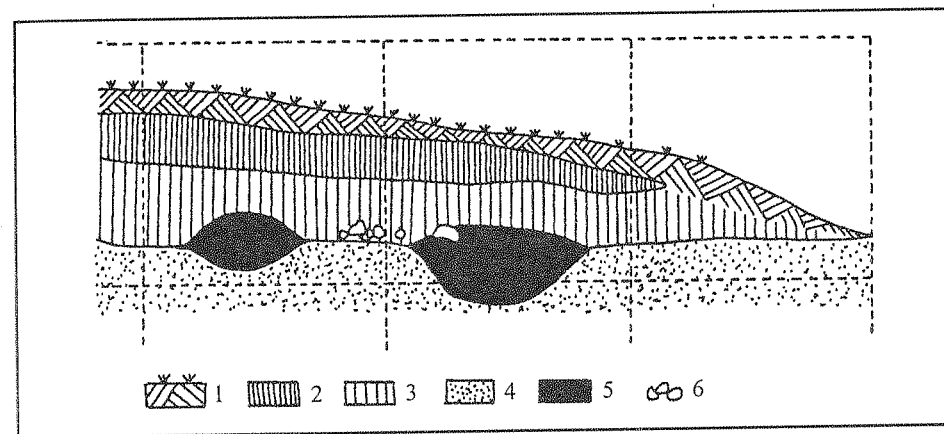
būti naudotas virimui. Įmanoma, kad šalia židinių būdavo ir kokių nors medžio konstrukcijų. Pvz., Šventosios 23-iosios gyvenvietės antrajame pastate prie židinio aptikta kokių stačių kuolų. Pavienių židinių pastebėta ir vakarus nuo pastatų. Gal jie buvę lauke, o gal tai sunykusių pastatų liekanos.

Pastatų liekanų rasta ir kituose Narvos kultūros paminkluose. Pvz., Latvijoje Sarnatės 6 pastatai buvo išlikę dar geriau negu Šventosios: 4–9 m ilgio ir 4–5 m pločio, taip

91 pav. Pastatų rekonstrukcijos

Kokie buvo Nemuno kultūros srities pastatai, neaišku, nes paprastai randama tik židinių smėlio duobutėse. Versminio 1-osios gyvenvietės apatiniajame sluoksnyje buvo 2 židiniai vienas šalia kito (pav. 92), o tarp jų sudėta gana vienodų akmenų krūvelė (gal virimui). Margių 1-osios gyvenvietės židiniai iki 75–100 cm skersmens. Kelios prie židinių aptiktos stulpvietės nieko nesako nei apie pastatų, nei apie židinių konstrukciją. Kitose Lietuvos gyvenvietėse židinių neiškilo.

92 pav. Versminio 1-osios gyv. pjūvio dalis: 1 – velėna, 2 – vėlyvojo neolito sluoksnis, 3 – ankstyvojo neolito sluoksnis, 4 – smėlis-žemis, 5 – židyns, 6 – akmenys

Iš senųjų Cedmaro kasinėjimų nieko negalima pasakyti apie pastatus, nors literatūroje iki šiol vis užsimenama, kad ten buvę stulpaviečių ir pailgų guolių* (Stadie 1921: 150–154; Bohne-Fischer 1941: 64; Wislański 1979: 326–327).

Per pastarojo meto Cedmaro tyrinėjimus tik D gyvenvietėje rasta į aleuritą įkaltų medinių kuolų ir stulpaviečių, iš kurių galima spręsti buvus antžeminius pastatus. Be to, aptikta su pastatais nesietinų akmenų krūvelių ir griovelių.

Iš Polesės Nemuno kultūros gyvenviečių žinoma ovalui ar keturkampiiu artimo plano 10–12 m ilgio antžeminių pastatų liekanų. Ten asla kartais kiek įgilinta. Tai, matyt, pietryčių sričių įtaka. Židynus pastato viduryje grįstas arba apdėtas nedideliais akmenukais. Polesės durpynuose pastebėta ir sudėtingesnio plano pastatų liekanų, bet jos dar netyrinėtos.

Apie *sanitarinę* pastatų būklę spręsti labai sunku, nes paprastai nuolaužų randame išmėtytų po visą gyvenvietę. Tačiau gal jas vėliau taip išblaškė vanduo? Iš sudegusių kauliukų židiniuose galima spręsti, kad dalis atliekų buvo sudeginama, o kitos sumetamos į vandenį. Itin sunku pasakyti, kas Šventosios 1B, 2B, 3B gyvenvietėse buvo sumesta, o kas suplauta nuo kranto per transgresiją. Tačiau, atrodo, kad prie Šventosios 2B gyvenvietės sąsmaukoje rastą krūvą ruonių kaulų, kurių dalis gulėjo anatominė tvarka, žmonės, nulupę odą ir nuėmę taukus, sumetė kaip atliekas. Toks paprotys pastebėtas Latvijoje Lejasciskų gyvenvietėje prie Zebraus ežero: ant buvusio smėlėto ežero dugno slūgsojo 10–72 cm storio durpių sluoksnis, pilnas maisto atliekų ir susidaręs ne anksčiau už gyvenvietę. Kitose Latvijos gyvenvietėse, kaip ir Lietuvoje, pastebėta deginus atliekas. Aptikta ir šiukšlynėlių, pvz., Sarnatėje (Grikis 1957: 11).

Taigi, atrodo, kad ankstyvojo ir vidurinio neolito Narvos ir Nemuno kultūros pastatai buvę antžeminiai, keturkampiai, stulpinės konstrukcijos, su pėdžių eile per vidurį, greičiausiai dvišlaičiu stogu. Retai pasitaikantys ovalaus plano ar kiek įgilinta asla pastatai, matyt, atėję iš rytų bei pietryčių. Lengvoms drėgnoms mūsų dirvoms pastatų įgilinimas nebūdingas. Žeminių ar pusiau žeminių dažniausiai randama Vidurio bei Pietų Europos lioso srityje, kur gerai laikosi įkastos sienelės**.

*Tie „guoliai“ atrodo neįtikėtina, nes ir iš etnografijos žinome, kad miegamoji vieta nebūna įgilinta, o priešingai – pakelta nuo žemės. Taip pat neišku, ar minimos akmenų krūvelės tikrai buvę židiniai. Žodžiu, žinios apie šiuos pastatus per menkos, ir jų interpretacija neįtikima. Ne vienos Šveicarijos gyvenvietės molyje pastebėta duobių ir manyta, kad tai pastatų aslos. Bet kadangi šalia rasta ir antžeminių stulpinės konstrukcijos pastatų liekanų, tai, matyt, greičiausiai iš tų duobių buvęs imtas molis statybai, o jos pačios vėliau paverttos šiukšlynais (Paret 1958: 77–91).

**Visiškas nesusipratimas yra vis dar literatūroje pasitaikanti nuomonė apie sijinius pastatus virš vandens ant plaustų (Gaerte 1927b). Jeigu ir randame vandens apsemtų kalstų ar grindelių, tai reikia atsiminti, kad ankstyvojo neolito klimatas buvęs daug sausesnis ir šiltesnis, ir tuo metu šie pastatai buvę pastatyti pakrantėje (Paret 1958). Antrąkart tokių „sijinių“ pastatų atsirado vėl trumpu sausros (kseroterminiu) laikotarpiu žalvario amžiaus pabaigoje (Gaerte 1927b).

PAGRINDINIAI VERSLAI

Medžioklė (lent. IX), kaip ankstyvesniais laikotarpiais, dar buvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Tai rodo daugybė medžioklės įrankių visose gyvenvietėse: strėlių ir iečių antgaliai, kai kurie kauliniai bei mediniai įrankiai ir su medžiotų žvėrių kaulai. Kaulai daugiau atspindi žmonių poreikius, o ne žvėrių kiekio santykį gamtoje. Ankstyvajame neolite pajūryje medžiota labai daug ruonių (pvz., Šventosios 2B gyvenvietėje jų kaulai sudarė net 76% visų žvėrių kaulų). Iš miško žvėrių daugiausia šernų ir briedžių, o elnių visai mažai. Dažnai pasitaikė ir kailinių žvėrelių: bebrų, lapių. Viduriniame neolite ir Vakarų, ir Rytų Lietuvoje (pvz., Šventosios 3B ir 23-iojoje, Kretuono 1B gyvenvietėse) medžiojamų žvėrių sudėtis kiek pakito. Vis dar daugiausia – šernų, tačiau po jų jau eina elniai, sumažėjo briedžių kiekis, ypač Rytų Lietuvoje; gana daug stirnų. Vidurinio neolito pradžioje imti medžioti ir taurai (ar stumbrai), kurių kaulų šio laikotarpio pabaigos stovyklose gerokai padaugėjo. Lokių kaulų aptinkama tik retkarčiais. Ir toliau dar smarkiai medžiojami kailiniai žvėreliai: bebrai, lapės, įvairūs kiauniniai. Kilniųjų elnių, stirnų ir stumbrų gausėjimas rodo, kad vidurinio neolito miškai tapo retesni (Duoba, Daugnora 1994; Daugnora, Girininkas 1996). Tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje, matyt, būta tankesnių, todėl stumbrų ten pasitaiko rečiau (Паавер 1965: 354–356). Visur medžiotojai turėjo padėjėjų – šunų.

Pagrindiniai medžioklės įrankiai buvo *lankai su strėlėmis*. Sprendžiant iš Šventosios 1B, 4B ir 23-iojoje gyvenvietėse aptiktų lankų gabalų, vartotos paprastos, galuose nuskeltos kartys, paliekant tik buoželes templei pririšti. Šventosios 4-ojoje gyvenvietėje rastieji lankai turėjo būti beveik 250 cm ilgio (patys galai buvo nulūžę). Be tokių paprastų, Sarnatėje rasta ir tobulesni – per vidurį paplatintų ir įrąntytų, kad strėlė lėktų tiesiai (Ванкина 1970: lent. 1: 7). Panašių lankų aptikta ir kitose gyvenvietėse palei Baltijos jūrą (Brøndsted 1960: 73). Jie įvairaus ilgio – dažniausiai nuo 100 iki 180 cm.

Įvairiose Šventosios gyvenvietėse rastų strėlių koteliai nuo 0,8 iki 1 cm storio; ant jų buvo likę karnos apvyniojimo pėdsakų. Antrasis strėlės galas greičiausiai būdavo plunksnuotas. Mėsai žvėrys buvo šaudomi strėlėmis su kauliniais ir titnaginiais antgaliais, kailiniai – mediniais. Pastarųjų rasta Šventosios 1B, Sarnatės ir kitose gyvenvietėse.

Antras svarbus medžioklės įrankis – *ietys*. Jomis iš arti pribaidavo sužeistą žvėrį. Ietigaliai dažniausiai būdavo kauliniai, kartais – mediniai. Tačiau dauguma iečių turbūt neturėjo antgalių, tik nusmailintą ir apdegintą viršūnę. Tokių rasta Šventosios 1B, 3B ir 23-iojoje gyvenvietėse; jos 80–180 cm ilgio ir apie 3 cm storio. Iš įvairių to meto Europos stovyklų radinių žinoma buvus dvejopų iečių – duriamųjų ir svaidomųjų. Duriamosios storesnės (3–4,5 cm) ir ne ilgesnės kaip 180 cm, be antgalių. Svaidomosios lengvesnės, ilgesnės ir plonesnės (1,5–2,2 cm), su antgaliais (Müller-Beck 1965: 84–88). Būta ir kitų – be pėdsakų išnykusių – medžioklės būdų: tai įvairios vilkduo-

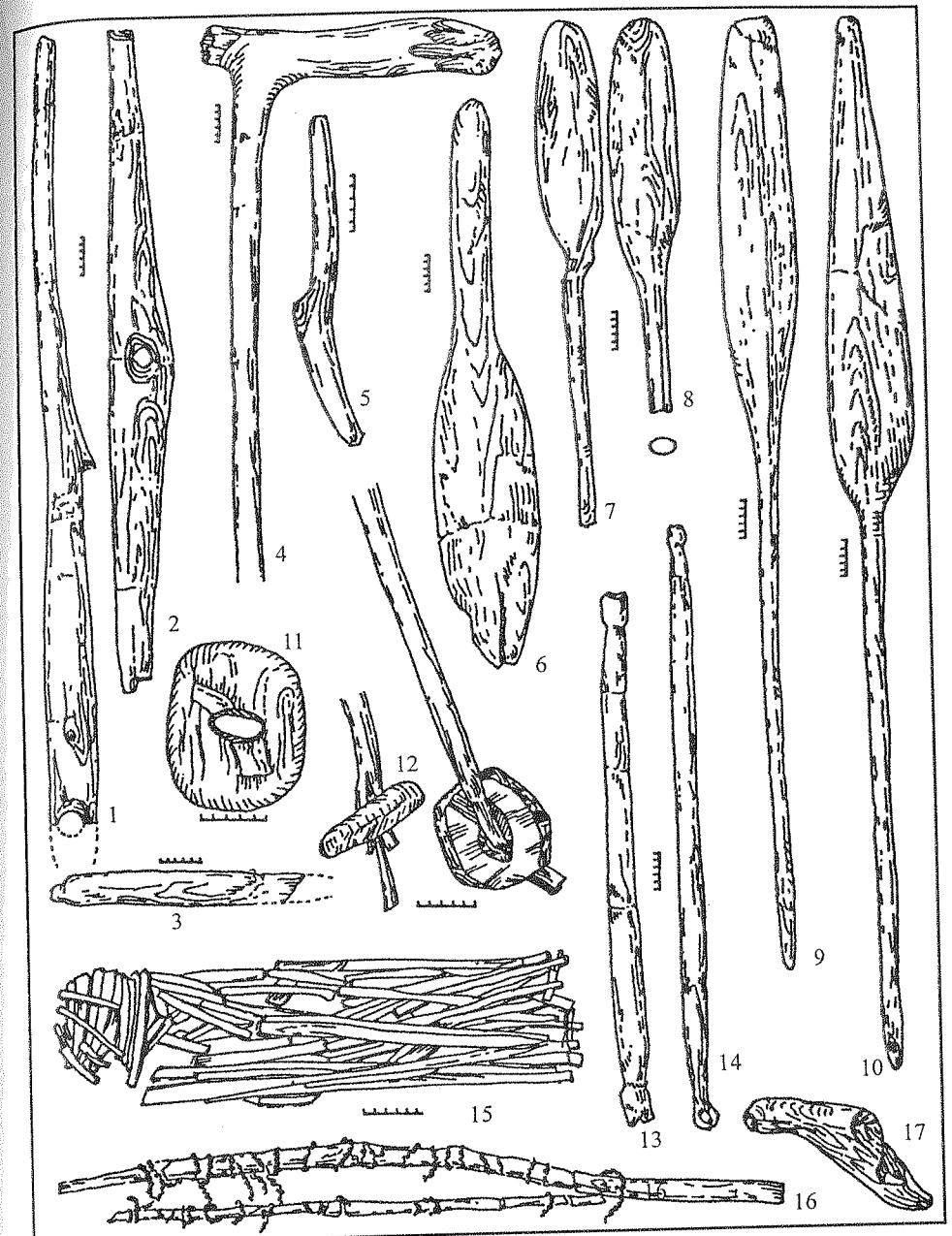

bės, kilpos, spąstai, gerai žinomi iš etnografinės medžiagos (Lindner 1937).

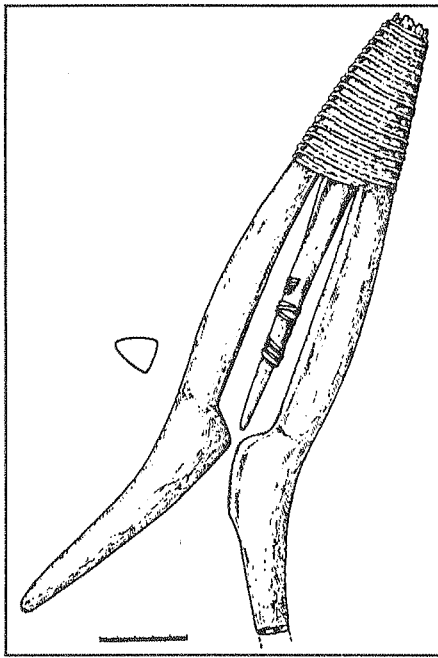
Žeberklais buvo duriamos žuvis ir medžiojami ruoniai. Šventosios 2B gyvenvietėje jų nuolaužų rasta tarp ruonių kaulų. Ruoniniai žeberklai stambūs, su viena ar keliomis užbarzdomis (pav. 70: 7, 10, 11), su kotu jungiami virvele, kuri įverta į skylutę žeberklo įtvoroje. Buvo vartojami ir sukamieji (pav. 70: 8), kurie, smigę į žvėries kūną, nušokdavo nuo strypelio, jungiančio žeberklą su kotu. Žeberklui atitrūkus nuo koto, medžiotojas galėjo sekti žvėrį ir laikyti tol, kol beplaukiodamas nusilps, ir paskui ištraukti. Ruonius medžiojo užšalus jūros pakrantėms. Tarp susigrūdusių ledų jie turi gulyklas, kur šildosi įsaulyje ir nuolat nardo į vandenį, kad neužšaltų properša. Tokias gulyklas iš tolo saugo ruonis sargas, kurį pirmiausia stengiamasi nudobti. Tokį vaizdą susidarome iš etnografinių paralelių (Šulcs 1961: 157–168). Remiantis jomis, galima bandyti aiškinti ir mažojo žeberkliuko atsikišusiais dantimis (pav. 70: 5) paskirtį. Šunų padedami sugavę tarp ledų paslėptą naujagimį, ant nugaros jam pririšdavo kabliuką ir paleisdavo plaukioti ant virvės. Priplaukusį gelbėti ruonė, apglėbdama jį savo plaukmenimis, irgi užkibdavo ant kablio.

Žūklė (lent. X) ypač išstobulėjo ankstyvajame neolite. Tai taip pat rodo iš senesnių laikų paveldėtas tradicijas. Iš randamų ašakų galima spręsti, kad tuo metu *žuvų* buvo gausu ir jos vidutiniškai daug didesnės už dabartines. Daugiausia žvejotos plėšriosios gėlavandenės žuvis – lydekos ir sterka. Visose Šventosios ir Kretuono apyžerės šio laikotarpio gyvenvietėse lydekų kaulai sudarė didžiąją dalį (net iki 88%). Lydekos buvo iki 110–130 cm, sterka iki 90 cm ilgio. Mažiau buvo sugaunama kitų žuvų: šamų (iki 205 cm ilgio), karšių, lynų, ešerių, perpelių. O jūros lagūnoje prie Šventosios pasitaikydavo ir otų, plekšnių, menkių, tunų.

Primityvus, dar iš mezolito paveldėtas žuvų mušimo būdas – medžioklė *ietimis*, *žeberklais*, matyt, buvo taikomi tik retkarčiais. Tačiau gali būti, kad Šventosios 1B ir 2B gyvenviečių dumble rasti ietigaliai kaip tik ten pateko medžiojant žuvis. Per ploną ir permatomą ledą lydekos dažniausiai būdavo mušamos paprastomis lazdomis arba tam tikromis medinėmis kūlėmis (pav. 93: 4). Pramušus ledą ta pačia kūle ar kauline peikena (pav. 70: 9), žuvis išgriebiama. Be to, Šventosios 3B ir 23-iojoje gyvenvietėse rasta savitų įrankių (pav. 93: 5), kuriuos, palyginę su įvairių Europos kraštų etnografijoje aptinkamais geležiniais (Znamierowska-Prüfferowa 1957) bei Amerikos indėnų kauliniais įrankiais (Stewart 1973; 1978), galėjome interpretuoti kaip *šakių žuvims*, ypač unguriams, smeigti dalis (Meurers–Balke 1981). Toks beveik sveikas išlikęs dirbinys buvo rastas Ertebiolės kultūros paskendusioje gyvenvietėje Šjolnes Ea (Skjoldnaes Aerø) (Skaarup 1982; Jensen 1982: 47, pav. 15). Tai dvi priešpriešias pastatytos šakių dalys, plačiai apskuktos virvelėmis, supintomis viename krašte, tačiau be tarpinio strypo. Tarp dviejų paplatintomis pusėmis į vidų suglaustų dalių įspaustu kauliniu virbu – antgaliu nudurdavo žuvį, o šakės neleisdavo jai nuslysti nuo smaigo. Vokiečiai dar XIX a. taip gaudydavo žiemą snaudžiančius ungurius. Tokios gerai išlikusios medi-

93 pav. Šventosios gyvenviečių mediniai žūklės įrankiai: 1, 2 – butiniai, 3 – butinius jungiantis skersinis, 4 – kūlė, 5 – šakių žuvims gaudyti dalis, 6–10 – irklai, 11, 12 – lazdos su skridiniais, 13, 14 – branktai, 15, 16 – bučių dalys, 17 – samtelis (1–3, 6, 14 – 1B gyv., 4, 7, 8, 10–12, 15, 16 – 2B gyv., 5, 9 – 3B gyv., 13, 17 – 23-ioji gyv.) (LNM)

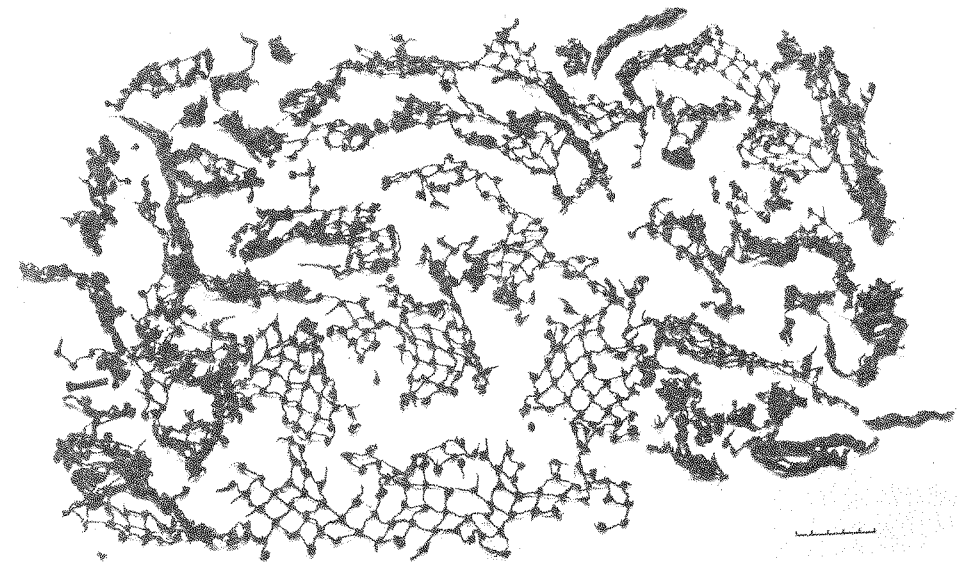
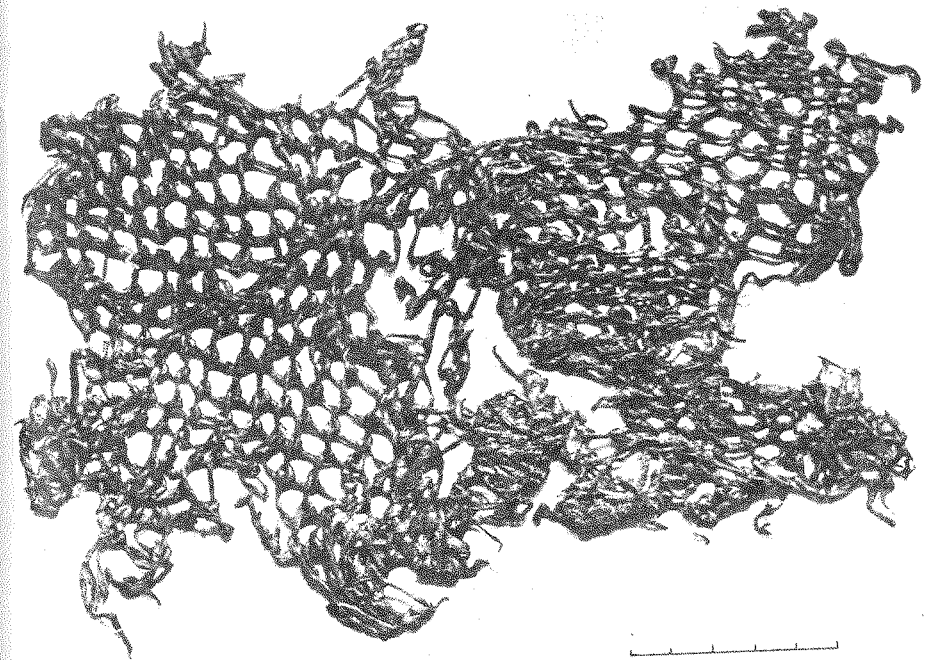
94 pav. Unguriams gaudyti šakės iš Šventosios 4B gyv. (LNM)

kaip ir visoje Vidurio Europos šiaurėje (Brinkhuizen 1983). Šventosios 2B gyvenvietėje rasti 6 tinklų gabalai (pav. 95). Jie skirtingi, nors numegzti iš liepos karnos virvelių ir visi, išskyrus vieną, dabar tebevartojamais nepaslančiais žvejų mazgais. Šis mezgimo būdas yra Šiaurės Europos tautų išradimas, taip buvo surišti ir patys seniausi mezolitiniai tinklai iš viksvų ir karklų karnų. Liepos karna, kaip nepūvanti vandenyje, yra ideali medžiaga tinklams. Net iki XIXa. liepos karna pririšdavo pasvarus, iš jos darydavo ir storąsias virves, ant kurių užverdavo tinklus. Kitas pluoštines medžiagas tinklams ėmė vartoti tik todėl, kad pritrūko liepų. Tinklų viršutinį kraštą laikė plūdės – jų rasta visose Vakarų ir Rytų Lietuvos durpyninėse gyvenvietėse. Būdavo vartojamos ir paprastai susuktos iš beržo tošies, bet dažniausiai – išpjautos iš pušies žievės. Ankstyviausios plūdės yra didelės trapecinės su skylė siaurajame gale (pav. 96: 1, 2). Didžiausia, rasta Šventosios 2B gyvenvietėje, buvo 19,2 cm ilgio. Vidurinio neolito gyvenvietėse (pvz., Šventosios 23-iojoje, Kretuono 1B) tokių plūdžių jau labai maža, išgalėjo ovalios priplotais galais ar net beveik keturkampės su įkarpomis virvutei (pav. 96: 3). Vidurinio neolito pabaigoje ėmė rodytis ir rombinių su skylute viduryje (pav. 96: 4). Apatinį tinklo kraštą gramzdino kelių tipų pasvarėliai. Ankstyviausiose gyvenvietėse paprastai vartoti perskelti akmenys, perrišti liepos karnos virvele ar karna, nors tuo

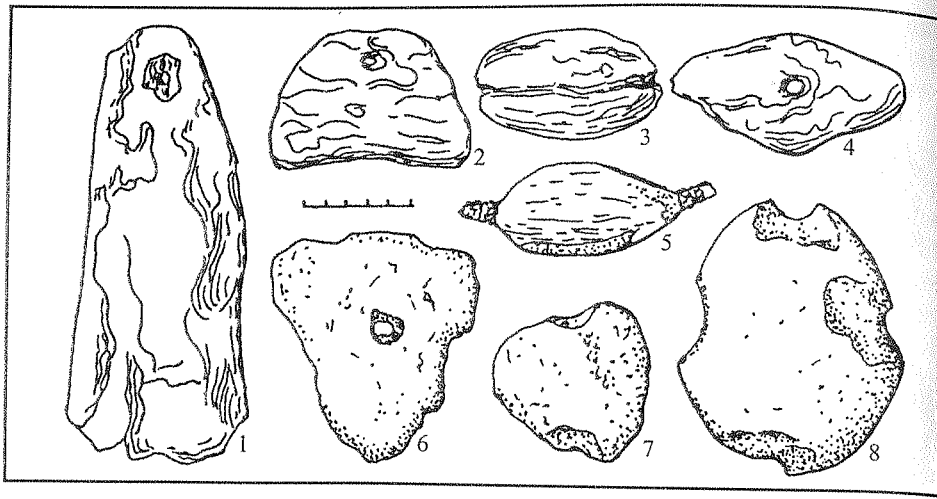
nės šakės, pritvirtintos prie koto (nulūžusio) su į jo galą įtvirtintu kauliniu antgaliu, rastos 1992 m. ir Šventosios 4B gyvenvietėje (pav. 94).

Apie meškeriojimą *kabliukais* Lietuvoje ir Kaliningrado srityje žinių maža, o Latvijoje šio laikotarpio kabliukų rasta gana daug (Zagorska 1977). Vis dėlto ir Lietuvoje aptikta jų dvejų rūšių. Didysis, be užbarzdos, iš Daukšių (pav. 65: 2) rodo, kad jais gaudydavo ir stambias žuvis. Cedmare rasta tokių pat smulkių kabliukų (Тимофеев 1981: pav. 1: 16). Narvos kultūros srityje (Šventosios, Kretuono apyežerių gyvenvietėse) tuo tarpu aptikta tik sudėtinių kaulinių kabliukų dalių (pav. 71: 11), todėl iš tokio mažo kiekio negalima daryti išvadų apie jų paplitimą. Buvo meškeriojama ir paprastais nusmailintais pagaliukais ar kabliukais su užverta maža žuvele – jauku.

Vis dėlto svarbiausias neolito žūklės būdas yra žvejojimas *tinklais* ir *bučiais*,

95 pav. Šventosios 2B gyv. liepos karnų tinklų dalys

96 pav. Plūdės (1–4) ir pasvarai (5–8): 1, 3, 4, 5, 8 – Šventosios 23-joji gyv., 2 – Šventosios 1B gyv., 6 – Pakretuonės 1B gyv., 7 – Kretuono 1B gyv. (7– ŠvncM, kiti LNM)

metu jau pasirodė pasvarų ir iš plokščių gargždo akmenų, dviejose ar keturiose vietose išskeltomis kraštinėmis, o viduriniame neolite jie jau vyravo (pav. 96:7, 8). Labai dailių tokių pasvarų rasta tik pajūryje, kur buvo galima panaudoti jūros nugludintus gargždo akmenėlius; Rytų Lietuvoje reikėjo tenkintis prastesne medžiaga – plokščiais klinčių gabalėliais. Taip pat rasta pasvarų ir su iškalta skylute pririšimui, pvz., Pakretuonės 1B gyvenvietėje (pav. 96: 6). Savitas pasvarėlių tipas – į tošį įvynioti akmenėliai, retkarčiais net puodo šukės ar šiaip kokios nuolaužos (pav. 96: 5). Jų pasitaikė visose Vakarų ir Rytų Lietuvos Narvos kultūros gyvenvietėse. Vienas Šventosios 3B gyvenvietės pasvarėlis, kaip ir Žemaitiškos 2-osios (Гирининкас 1990, pav. 42), be to, dar buvo įtvirtintas į aplink einantį lankelį. Tokie apvynioti pasvarėliai ypač tiko velkamiesiems tinklams, nes jie nebarška ir nebaido žuvų. Visų tipų pasvarai plačiai žinomi įvairių laikotarpių Europos ir Azijos archeologijos paminkluose, o etnografinėje medžiagoje išsilaikė iki pastarojo meto.

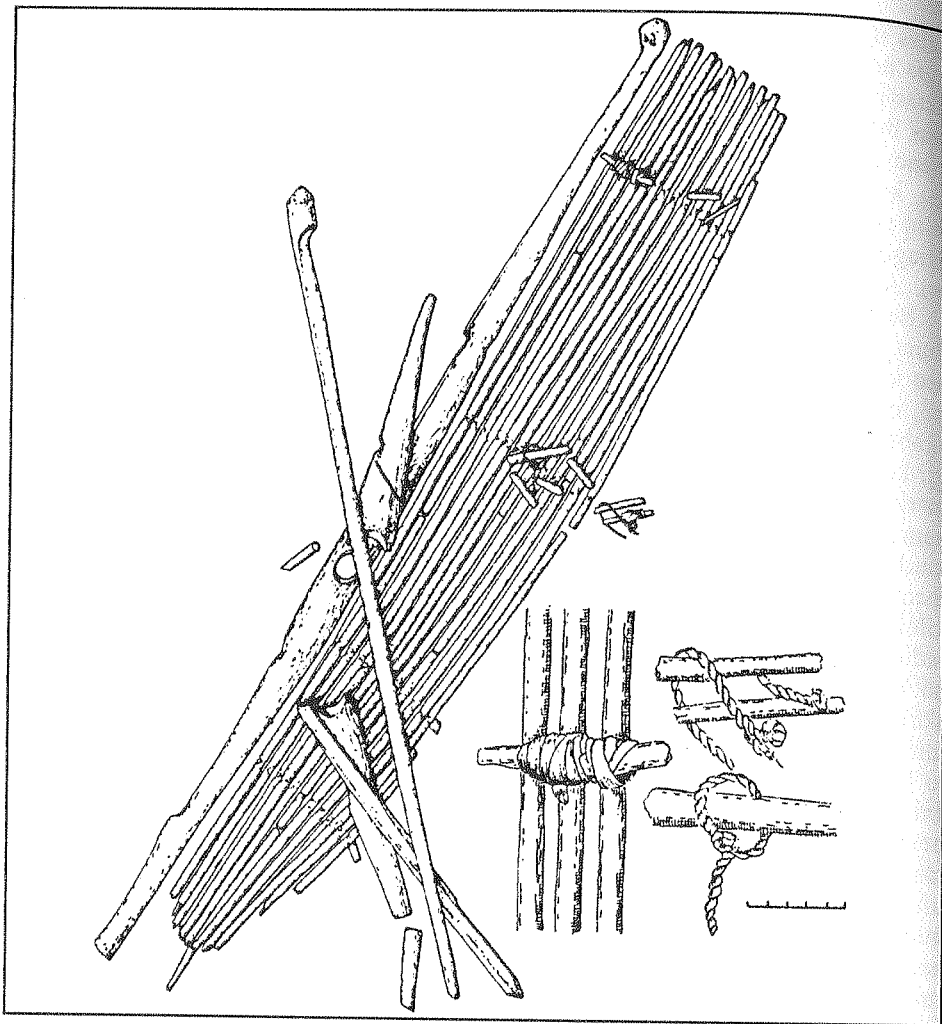
Visai neaiškus tinklų ilgis. Iš etnografinės medžiagos žinome, kad jų būdavo įvairiausių; tai priklausė nuo žvejybos būdo, laiko ir žuvies rūšies. O žvejyama galėjo būti visai – apsupamaisiais, velkamaisiais ir pastatomaisiais tinklais. Apie jų plotį galima spręsti iš 60–70 cm ilgio branktų (pav. 93: 13, 14), rastų įvairiose Šventosios gyvenvietėse. Jais įtempdavo tinklų galus. Tinklais gaudydavo ir vandens paukščius. Į velkamuosius tinklus žuvis baidydavo baldėmis.

Antrasis plačiai vartotas žvejybos įrankis – bučiai, tikę pasyviai ir aktyviai žūklei. Ir Šventosios, ir Kretuono apyežerės gyvenvietėse aptiktas ne vienas skalų pluoštas bučiams. Skalos surištos liepos karnos virvelėmis. Bučiaus

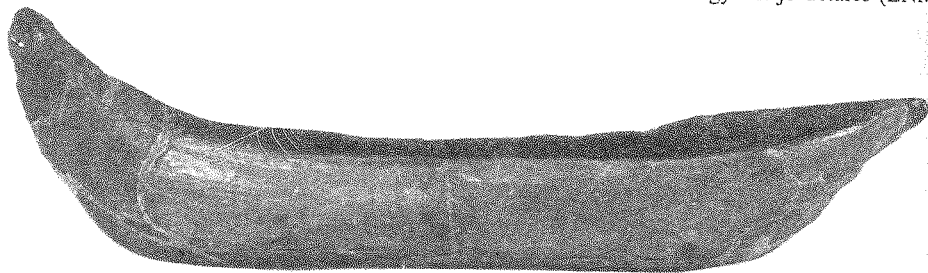
galas uždengiamas dugniuku (pav. 93: 15). Iš mūsų turimų duomenų bučių ilgis neaiškus. Sarnatėje rasta 2,5 m ilgio dalis, su igerkliu, o Danijoje aptiktas net 4m ilgio bučius. Neolite, greičiausiai jau ir mezolito pabaigoje, bučius buvo labai paplitusi žvejybos priemonė (Brøndsted 1960: 128–129). Iš vieno Šventosios 2B gyvenvietės radinio galėtume spręsti bučių ir tokių bučių, kurių tik lankai sulenkti iš vytelių, o pats jis aptemptas tinklu: rasta vytelių su primegztais prie jų tinklų gabalais (pav. 93: 16). Iš etnografinės medžiagos tokių bučių žinoma ir Lietuvoje. Apskritai jie būdingi Vakarų Europai. Aišku, tai galėjo būti ne bučiaus, o tiesiog graibšto-samčio liekanos.

Be to, įvairiose Šventosios gyvenvietėse (1B, 4B, 6-ojoje) rasta savitų medinių įrankių, o dažniausiai jų dalių, kuriuos pagal labai panašias etnografines velkamųjų tinklų dalis pavadiname *butiniais* (pav. 93: 1–3). Tai pusantra, net iki 2 m ilgio siauros lentos, kiek paplatintos per vidurį, kuriame išskobta skylė. Iš vienos pusės jos turi užkabas arba bent įkarpas, jų galai ilgi, kartais taip pat su mažomis užkabėlėmis. Lygindami su XIX a. Kuršių marių žvejų priemonėmis (Benecke 1881), bandėme jas rekonstruoti kaip velkamųjų tinklų – kiudelių – šonines lentas – butinius (Rimantienė 1979). Nors kiudeliai Kuršių mariose būdavo velkami greitaeigių burinių laivų, kokių akmenis amžiuje dar neturėta, tačiau Šventosios gyvenviečių tyrinėjimų pradžioje kitokio paaiškinimo butiniams neaptikome. Kiek aiškiau pasidarė, 1991 m. atradus sudėtingą įrenginį (pav. 97). Tai buvo 153 cm ilgio nužievintų lazdyno karčių klojinys (išlikę 18 karčių), keturiose vietose įtvirtas tarp dviejų perskeltų karčių, apsuktų beržo tošimi ir surišų storomis liepos karnos virvelėmis. Viename šio klojinio krašte įtvirtimų vietoje buvo prištas butinis. Virš jo įstrižai gulėjo antras sulūžęs butinis su virvelių liekanomis. O beveik įstrižai per visa tai gulėjo 134 cm ilgio perskelta kartis su buože gale. Buožė ir perskeltosios karties pusė buvo dailiai nulyginta, o pats galas tik nusmailintas. Beje, antrojo butinio aplūžusi dalis gulėjo kiek toliau virš karčių klojinio, ją dar ėrto (neaišku, ar šiam įrenginiui priklausiusi) nuskaldyta medžio nuoplaiša. Šalia karčių klojinio, prie pat ilgojo butinio skylės stovėjo statmenai į dugną įsmeigtas dailiai aptašytas kuolelis. Tuo tarpu dar sunku rekonstruoti visą šį įrenginį, tačiau galėtume spėti, kad tai buvusi kilnojamosios užtvankos dalis.

Žūklė neįmanoma be *luoto* ir *irklių*. Luotai būdavo skobiami iš apvalaus medžio kamieno; jų dugnas kiek priplotas, priešakys kiek pakeltas. Įvairiose Šventosios gyvenvietėse rasta sutrešusių luotų gabalų. Visą pavidalą galime įsivaizduoti iš Šventosios 2B gyvenvietėje aptikto modelio (pav. 98). Luotosis dar būdavo puošiama kokia nors skulptūra, nes ir modelyje išlikę jos pėdsakų (puošmena nutrupėjusi). Europoje luotus ir irklus žmonės darydavosi jau mezolito pradžioje, bet visuotinai jie paplito tik neolite (Paret 1930; Brøndsted 1960: 218–219). Jų žinoma ir Narvos kultūros, pvz., Sarnatės (Šturms 1940: 53–54; Ванкина 1970: 92), ir Nemuno kultūros, pvz., Cedmaro (Stadie 1921: 151), gyvenvietėse. Prie luoto priklauso ir samtelis (pav. 93: 17). Luotais plaukė arba pasistumdami, arba irdamiesi irklais.

97 pav. Karčių klotinys su butiniais ir lazda su buože iš Šventosios 4B gyv. ir jo detalės (LNM)

98 pav. Skobtinio luoto modelis (restauruotas) iš Šventosios 2B gyv. (LNM)

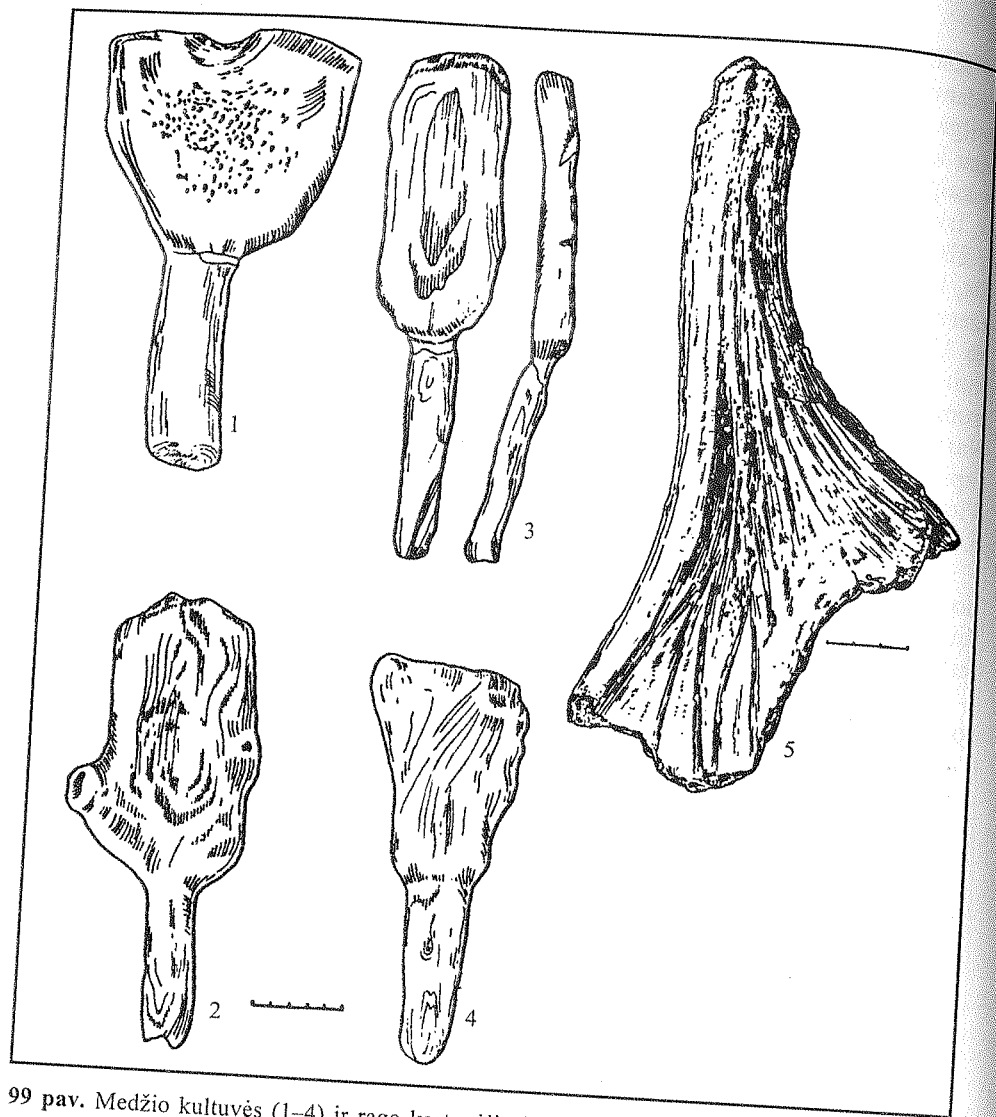
Kad nesmeigtų į dumblą užankančiame ežere, karčių galuose būdavo uždedami *skridiniai*, dažniausiai išpjauti iš medžio, kartais iš pušies žievės su pailga skylute viduryje. Šventosios 2B gyvenvietėje rastas toks skridinys su visu kotu (pav. 93: 12). Gali būti, kad tokios lazdos būdavo panaudojamos ir kaip baldės.

Irkilai būdavo smailūs ir buki. Smailieji, 144–169 cm ilgio (Šventosios 1B ir 2B gyvenvietėse) (pav. 93: 9, 10), vartoti po vieną. Kartais jie labai smailūs, liežuvio pavidalo (pav. 93: 6). Tokie labiau tiko meldams užankančiame ežere perskirti negu irkluoti. Plataus smailaus irklo viršūnė rasta ir Kretuono 1B gyvenvietėje. Irkluojama būdavo trumpais – 120–130 cm ilgio – poriniais irkliukais (pav. 93: 7, 8), kurių mentelės tesiekė 32–35 cm. Europoje trumpų ir bukų irklų rasta, kaip minėta, jau mezolitinėse gyvenvietėse. Iš Narvos kultūros gyvenviečių daugiausia jų išliko Šventosios gyvenvietėse (apie 60, kartu su nuolaužomis) ir Sarnatėje (Ванкина 1970: 92–93, IX, X). Vietoj inkaro vartoti nemaži akmenys, per vidurį su įgaubomis virvei pririšti. Tokių inkarų rasta visose durpyninėse gyvenvietėse.

Rankiojimas yra pats seniausias maisto gavimo būdas. Iš etnografijos žinome daugybę maistui vartotų augalų, kurie buvo rankiojami ir akmenis amžiuje, nors jų pėdsakų aptinkama labai maža. Dažniau išlieka tik lazdynų riešutų, agarų – pasitaikė visose tyrinėtose durpyninėse gyvenvietėse, o kevalų – ir Pietų Lietuvos smėlynų gyvenviečių židiniuose. Neolitas – pats turtingiausias riešutų metas. Agarai rodo, kad klimatas buvęs gerokai šiltesnis. Kitų kraštų to laikotarpio gyvenvietėse rasta ir gilių, kurios paskrudintos taip pat tiko maistui. Riešutus gliaudydavo medinėmis kultuvėmis (pav. 99: 1–4). Jų aptikta vidurinio neolito Šventosios 3B, 23-iojoje, Sarnatės ir kt. gyvenvietėse. Augalus išsikasti galėjo kastuvėliais, kokių, padarytų iš briedžio rago, rasta Šventosios 3B ir 4B ir 6-ojoje gyvenvietėse (pav. 99: 5), ir mediniais bei akmeniniais daug kur pasitaikančiais kapliais. Jutlandijos ir Skandinavijos ankstyvojo neolito kultūroms būdingų kiaukutynų Pabaltijyje nėra, net ir sraigės kiautelis židinyje retai pasitaiko. Baltijos jūra buvo daug gėlesnė, tad tokie patrauklūs moliuskai joje veistis negalėjo.

Gamybinio ūkio pradžia įvairiose kultūrose prasidėjo nevienodai: vienos nuo gyvulininkystės, kitose – nuo žemdirbystės. Laikui bėgant viena ar antra šaka darėsi svarbesnė. Tuo klausimu buvo sukurta daug teorijų, tačiau aišku, kad vienos, bent Europai bendros, raidos nebuvo. Lietuvoje neturime tiek archeologinės medžiagos, kad galėtume apibendrinti platesniu mastu, tačiau ir šie duomenys prisideda prie bendrųjų problemų sprendimo.

Ankstyviausias *naminis gyvulys* Pabaltijyje, Kundos kultūros srityje pažįstamas jau nuo mezolito laikų, buvo šuo. Jo kaulų rasta įvairiose Šventosios ir Kretuono apyežerių gyvenvietėse, kaip ir Latvijos bei Estijos to meto paminkluose (Паавер 1965: 437–438). Vidurinio neolito gyvenvietėse aptikta šiek tiek ir kitų naminių gyvulių kaulų. Pvz., Šventosios 23-iojoje pasitaikė galvijų ir smulkiųjų raguočių, Kretuono 1B gyvenvietėje – daug stambųjų ra-

99 pav. Medžio kultuvės (1-4) ir rago kastuvėlis (5): 1, 2, 4 – iš Šventosios 23-iosios gyv., 3, 5 – Šventosios 3B gyv. (LNM)

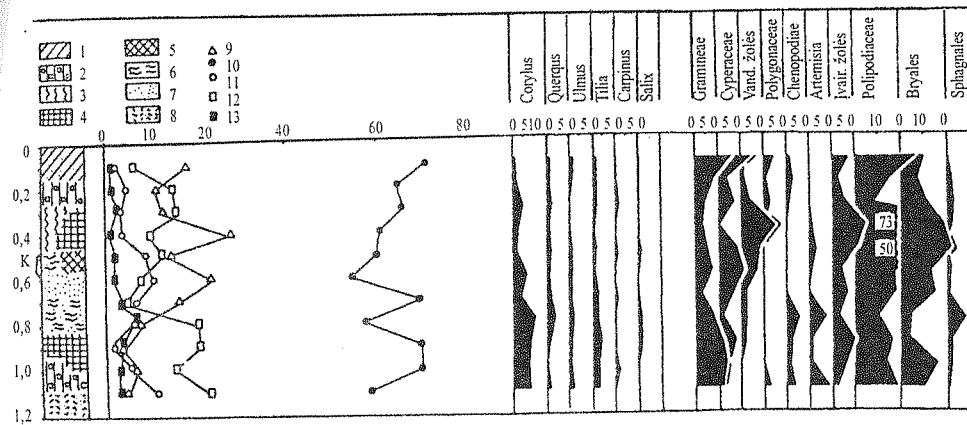
guočių, taip pat arklių, kiaulių (lent. IX). Tačiau šalia laukinių žvėrių kaulų jie sudarė dar nedidelį procentą. Tokia pat padėtis ir Pietų bei Vakarų Baltijje. Nei laukinių avių, nei ožkų šioje platumoje nebuvo, tad gyvuliai turėjo būti išsigyti bendraujant su gyvulininkyste besiverčiančiomis gentimis. Pirmieji jaučiai, išvesti iš taurų, ir pirmosios kiaulės, išvestos iš šernų, turėjo būti išsigabentos jau svetur prijaukintų veislių, nes tai yra ilgas selekcijos dar-

bas. Vėliau, laikomos beveik kaip laukinės, kiaulės galėjo kryžmintis su vietiniais šernais ir šitaip atsirasti vietinės veislės. Taip pat ir jaučiai.

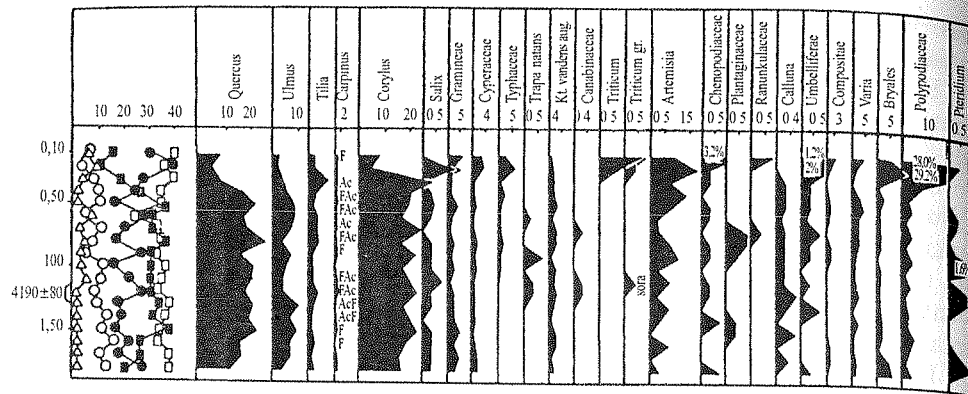
Buvo spėjama, kad netiesioginių gyvulininkystės įrodymų galima rasti to meto gyvenviečių kultūrinio sluoksniu žiedadulkių analizės diagramose (Trols-Smith 1955: 17 tt). Pvz., Šventosios 23-iosios gyvenvietės, kaip ir to meto Danijos bei Šveicarijos gyvenviečių, diagramose pastebima staigiai sumažėjus guobų žiedadulkių. Manoma, jog tai atspindi ne gamtinius-klimatinius pakitimus, o žmonių veiklą. Mat guobų lapai ir šakelės galėjo būti vartojami gyvuliams šerti. Kadangi jos žydi tik sulaukusios 7-8 m., tai jas skabant ir sumažėję jų žiedadulkių. Deja, pastarojo meto tyrinėjimai to neparemia.

Naminųjų gyvulių kaulai tarp laukinių sudarė dar labai menką procentą. Laikyti naminių gyvulių, matyt, nebuvo gyvenimo būtinybė, nes miškuose buvo pakankamai žvėrių. Naminiai gyvuliai, ypač tokie įvežtiniai kaip avys ir ožkos, be abejo, buvo prabangos, prestižo dalykas. Vis dėlto ir vakariniame Baltijos krante vidurinio neolito gyvenvietėse (pvz., Alvastroje) daugiausia auginta vietinių stambiųjų raguočių ir senųjų kiaulių (Doring 1986).

Ne nuo būtinybės prasidėjo ir žemdirbystė. Yra daug jos susidarymo teorijų (Zvelebil, Rowley-Conwy 1984). Tradiciškiausias ir labiausiai paplitęs požiūris, kad žemdirbystės griebtasi dėl kokio nors nepriteklaus pereinant iš atlančio į subborelio klimato laikotarpį (Rowley-Conwy 1985). Manoma, kad, ilgai gyvenant vienoje vietoje, pradėję trukti maisto ir nebelikę kas darą – tekę pereiti prie žemės ūkio. Tačiau, kaip pabrėžia T. Madsenas (Madsen 1986: 231), tai nėra tiesioginė priežastis. Kad staiga sutriktų visa žvejų-medžiotojų ūkio sistema, reikia labai nenumatytų įvykių. O to nebuvo. Pagal Šventosios gyvenviečių žiedadulkių analizę (pav. 100, 101) (N. Savukynienės ir R. Kuns-

100 pav. Šventosios 23-iosios gyv. žiedadulkių diagrama (R. Kunskas). Kultūrinis sluoksnis pažymėtas K. 1 – smėlingos durpės, 2 – alksninės durpės, 3 – nendrinės durpės, 4 – detritinis sapropelis, 5 – molingas-smilingas sapropelis, 6 – dumblinas smėlis, 7 – smėlis, 8 – humusingas smėlis, 9 – eglė, 10 – pušis, 11 – beržas, 12 – alksnis, 13 – kilnieji lapuočiai

101 pav. Šventosios 23-iosios gyv. žiedadulkių diagrama (N. Savukynienė)

ko duomenys) (Rimantienė 1979: 11–13), tuo metu, kai pasirodė pirmieji kultūriniai augalai – kanapės, kurios turėjo pakeisti liepos karną, liepų žiedadulkių nė kiek nebuvo sumažėję, net padaugėję. Taip pat ir kitos medžių rūšys nerodo jokie klimato pablogėjimo. Nė kiek nesumažėjo sužvejojusių žuvų ir su-medžiotų žvėrių dydžiai bei kiekiai. Baigiantis viduriniam neolitui, kuriam atstovauja Šventosios 6-oji gyvenvietė, matyt, praretėjo miškai, tad sumažėjo briedžių, tačiau labai pagausėjo stumbrų-taurų, stirnų ir elnių, o šernai vis dar dominavo. Tad maisto neturėjo trūkti.

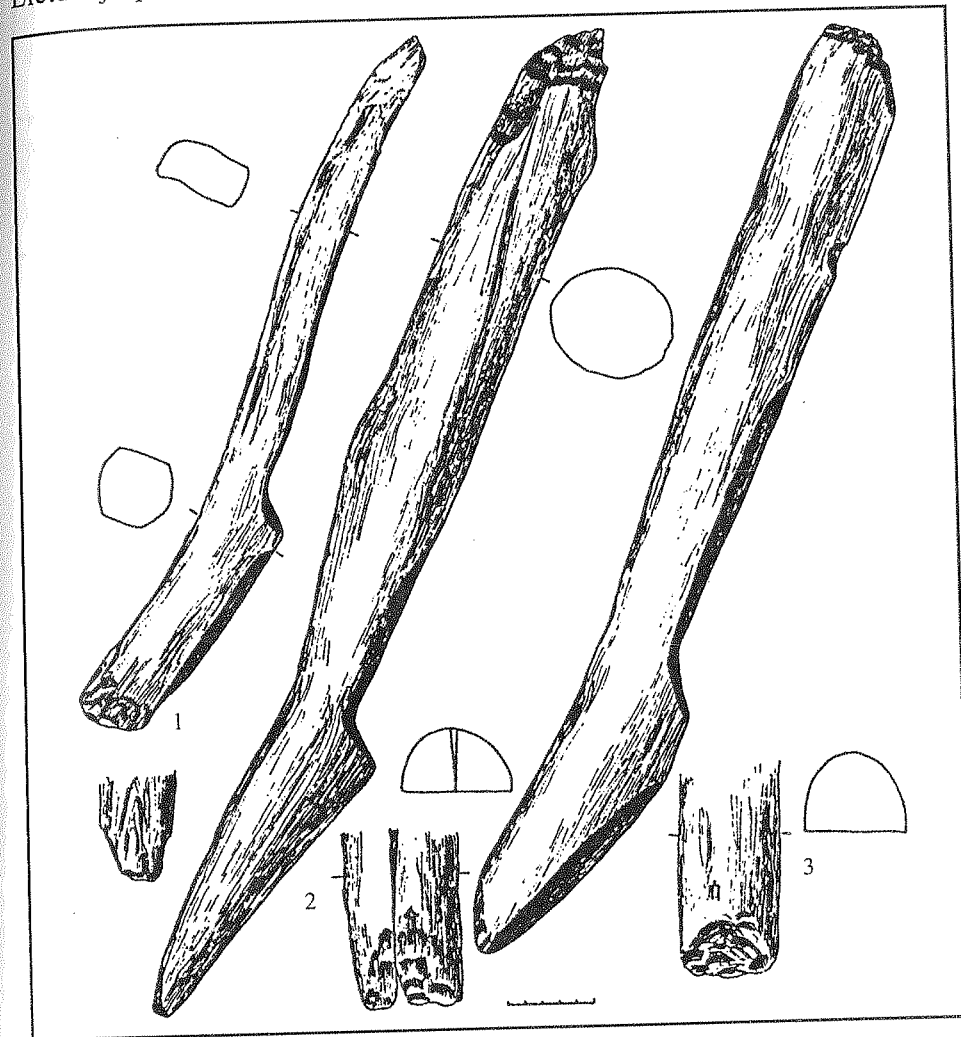
Tas pat pastebima ir kitose kultūrose. Aiški žemdirbių Juostinės keramikos kultūra Vidurio Europoje klestėjo kaip tik palankiausio klimato – atlantinio laikotarpyje (Milisauskas, Kruk 1989: 407–408). Žemdirbystės įsigalėjimo priežastis, be abejo, glūdėjo natūralioje visuomenės psichikos raidoje – žmonės jau buvo priaugę priimti naują ūkininkavimo būdą. Kaip pažymi K. Jenbert (Jennbert 1984; 1985), gamybinis ūkis buvo prestižo dalykas, o ne būtinybė. Tačiau jis buvo ekonomiškai pažangesnis, todėl ir įsigalėjo.

Ankstyviausi rankiniai arklai buvo aptikti vidurinio neolito pabaigos Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje (pav. 102) (Rimantienė 1992; 1995). Jie buvo padaryti iš kiek lenktų storų uosio šakų. Jų ilgiai 63, 55 ir 45 cm. Pirmieji du (102: 2, 3) neapšytu paviršiumi, mažasis (pav. 102: 1) apšytu. Jų galvos kaplio pavidalo su ryškiomis darbo žymėmis. Visų nugarėlėse slenkstelis kojai atremti reguliuojant vagos gylį. Toks arklas turėjo būti stumiamas priešais save. Tačiau didžiojo arkloto nugarėlėje matyti diržo nutrita vieta – greičiausiai jis dar buvo traukiamas papildomai. Tokio stumiamojo rankinio arkloto prototipas galėjo būti ir Šventosios 6-osios gyvenvietės vagojamoji lazda (pav. 103: 1) ir tokios lazdos galva iš dar ankstesnės Šventosios 3B gyvenvietės (pav. 104: 1).

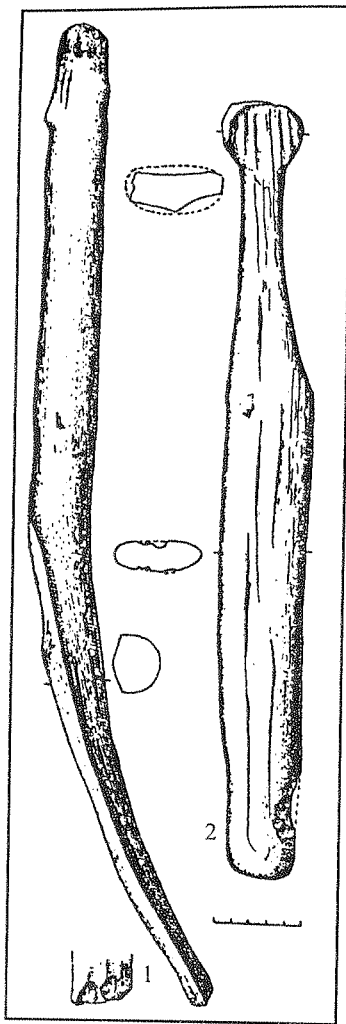
Panašių rankinių arklų žinoma ir iš Skandinavijos pelkių (Glob 1951; Larsen 1929), ir iš Šveicarijos (Müller-Beck 1965: pav. 77), nors tai daug retesni radiniai už traukiamuosius kablinius arklus. Šalia pastarųjų jie, pvz., Lenkijoje

je Biskupyno gyvenvietėje, išliko net ir geležies amžiuje (Slaški 1950: 165–166). Šio tipo arklas, tik raginis, buvo ir senojoje Cedmaro kolekcijoje (Gaerte 1929: pav. 38A). Raginių arklų žinoma ir Bulgarijos neolito paminkluose (Ckacyh 1986).

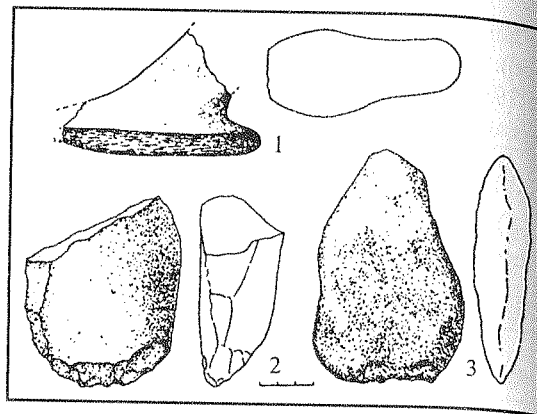
Be abejo, rankiniais arklais tik vagojo dirvoną, o jam išplėsti reikėjo akmeninių kaplių. Jų buvo rasta ir Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje (pav. 104: 2, 3). Tai menkai aptašyti keturkampiai ar ovalai primenantys dirbiniai su aiškiais žemės darbo žymėmis. Šalia tokių paprastų darbo įrankių Šiaurės rytu Lietuvoje pasitaikė ir kitokių: Kretuono 1B gyvenvietėje buvo kaplys iš

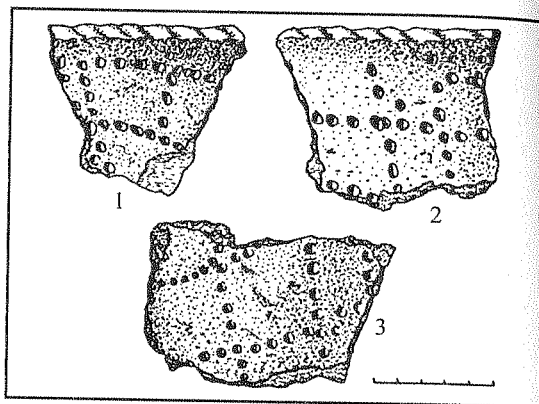
102 pav. Mediniai rankiniai arklai iš Šventosios 6-osios gyv. (LNM)

103 pav. Vagojamoji lazda (1) ir kulstas (2) iš Šventosios 6-osios gyv. (LNM)

104 pav. Medinės vagojamosios lazdos galva iš Šventosios 3B gyv. ir akmeniniai kapliai iš Šventosios 6-osios gyv. (LNM)

105 pav. Šventosios 6-osios gyv. šukės, paviršiuje papuoštos duobutėmis, išdėstytomis kvadratais (LNM)

plokščio riedulio su iš abiejų pusių iškalta skylute, rasta raginių kaplių; Žeimenio 1-osios gyvenvietės kaplio abiejose pusėse iškalto duobutės (Гирининкас 1990, pav. 45–47; Girininkas

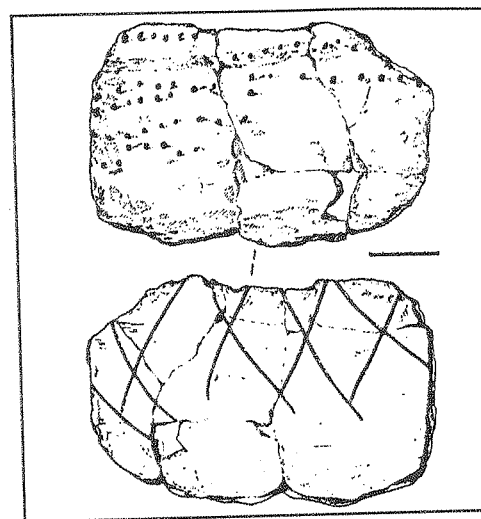
1988b: pav. 2). Be to, Šventosios gyvenvietėse rasta ir medinių kaplio pavidalo įrankių, tačiau tokia silpna galvute, kad vargu ar jais buvo galima kapliuoti. Gal tai tik kotas kapliui pritvirtinti?

Būdingas dalykas, kad Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje, kaip jokioje kitoje, atsiranda nauja ornamentikos kompozicija (pav. 105, 106) – languota. Ją reiktų sieti su ariamo lauko vagojimu kvadratiškai (Амброз 1967). Tokie ištaisiais ornamentais puošti puodai galėjo būti skirti sėklų atsargoms saugoti.

Didžioji dauguma Šventosios 6-ojoje rastų sėklų buvo sorinių augalų šeryčių (*Setaria italica*). Jos sodinamos atskirai, krūmai labai šakojasi, tad iš nedidelio sėklų puodelio buvo galima apsodinti nemažą plotą. Šiek tiek rasta ir dvieilių kviečių (*Triticum dicoccon*), kitose gyvenvietėse buvo bent kelių rūšių kanapių grūdų (*Cannabis*). Tai vis iš Pietryčių įvežti augalai (Бахтеев 1960).

Pjautuvų nerasta, tad, be abejo, javai buvo raunami rankomis, kuliama mediniais kulstais (pav. 103: 2), ne malami, ir greičiausiai sugrūdami medinėje piestoje.

Maždaug tuo pat metu žemės ūkis pasiekė visą pietinę Baltijos pajūrio pusę. Tikra sensacija buvo, kai javų atspaudų keliskart buvo aptikta vėlyvojoje Ertebolės kultūros keramikoje (Troels Smith 1955), priskiriamoje dar atlantiniam laikotarpiui. Gamybinio ūkio įsigalėjimo procesas buvo labai ilgas ir nevienalytis įvairiose teritorijose (Dolukhanov 1990; Zvelebil 1990).

106 pav. Šventosios 6-osios gyv. puodo šukė, paviršiuje papuošta netaisyklingomis duobutėmis, o iš vidaus išraižyta rombais (LNM)

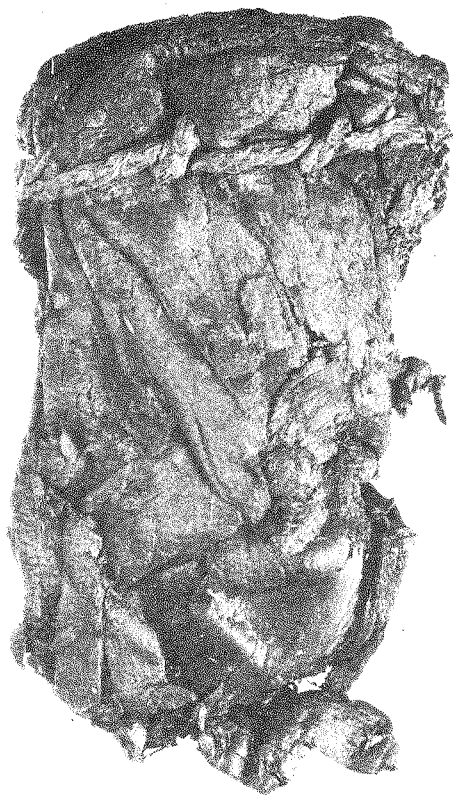
ĮRANKIŲ GAMYBA IR NAMŲ ŪKIS

Titnago apdirbimas. Pastebėta, kad ankstyvojo neolito dirbinių tipai dar labai mažai skyrėsi nuo mezolitinių; dirbiniai buvo apdorojami ta pačia technika, mažieji – pakraštiniu retušu, didieji – stambiomis nuoskalomis. Tik ankstyvojo neolito pabaigoje ir ypač viduriniame atsirado naujų apdirbimo būdų. Tai plokščias paviršinis retušas, dirbinių pakraščiuose – dažniausiai dvi-pusis (pav. 60: 10–12; 75: 4, 7). Šitaip imami apdoroti platūs peiliai (pav. 65), ietigaliai, strėlių antgaliai. Vidurinio neolito pabaigoje vis dažniau pasitaiko strėlių antgalių visu retušuotu paviršiumi, bet tai jau artėjančio vėlyvojo neolito požymis. Ankstyvajame titnagas retai gludinamas, ir tai dažniausiai vien kirvelių ašmenys; viduriniame neolite jau paplito ir ištaisai gludinti kirveliai.

Kitų akmenų rūšių dirbiniai paprastai būna gludinti; iš jų dažniausiai gaminti kirveliai (neskaitant atsitiktinai apdirbtų kvarcito gabalėlių, vartotų vietoj titnago). Pirmiausia jie ėmė plisti tose srityse, kur trūko kirveliams tinkamos titnago žaliavos. Pavyzdžiai atplaukė iš šiaurės su importiniais skalūno dirbiniais, nes ten (pvz., Askolos ir Kundos kultūrose) skalūnas buvo gludi-

109 pav. Dalis tošinės kraitelės, susiūtos liepos karnos siūlais. Šventosios 2B gyv. (LNM)

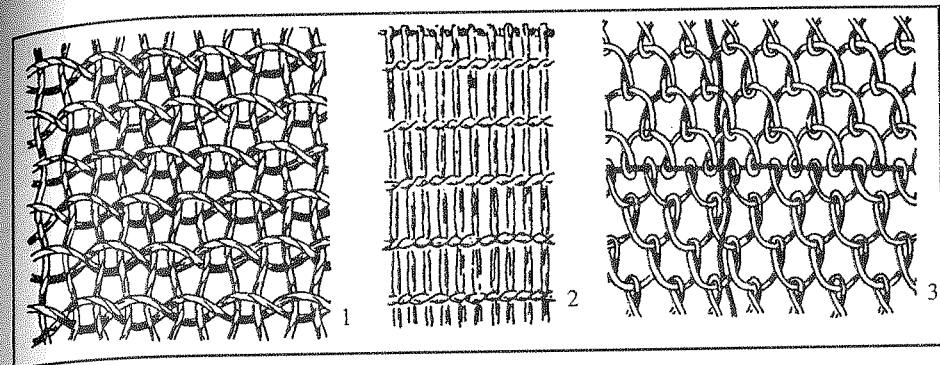
pagaminti iš karklo karnos, šaknelių ir viksvų. Šventosios ankstyviausiose gyvenvietėse, kaip ir visoje Europoje, buvo vartojamas liepos karnos pluoštas. Tuo tikslu pavasarį nukertamos storesnės liepų šakos ir merkiamos į tekantį vandenį. Išmirkusi žievė lengvai atsoka, ir iš vidaus juostomis išplėšiama karna. Ji vandenyje išgrandoma, saulėje balinama ir džiovinama. Siūlai sukami ir virvutės vejamos iš šlapios, suminkštintos karnos, kuri išdžiūvusi išlaiko sukumą. Šventosios gyvenvietėse pasitaikė ir dilgėlių pluošto liekanų, bet kam jis buvo skirtas, neaišku. Viduriniame neolite pradėta auginti kanapes ir vartoti jų pluoštą. Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje rasta iš dviejų pluoštų suvyta kanapinė virvelė. Pluoštas galėjo būti apdirbamas tais pačiais kauliniais įrankiais kaip ir oda.

Pynimui paprastai buvo imamas neapdirbtas pluoštas. Žinomi keli demblių pynimo būdai; labai paplitęs įvijinis. Kraitelė pradėdama nuo dugno, dedant pluoštą (ar plaušus) apskukui ir jį prisiuvant prie ankstesnio pluošto. Taip

nago gremžtukais. Mokėta išdirbti odą, pašalinti plaukus – vadinasi, jį turėjo būti rauginama.

Iš medžio žievės, kaip lengvai apdirbamos, lanksčios ir nebijančios drėgmės medžiagos, gaminta daug namų apyvokos reikmenų. Iš pušies žievės paprastai daromos tinklų plūdės, kartais – skridiniai lazdoms. Įvairiems dirbiniams labiau tiko beržo tošis. Iš jos būdavo gamamos ir suktinės plūdės, taip pat ja apvyniojami pasvarėliai. Beržo tošies kraitelės buvo paplitusios Europoje jau mezolite, o gal net dar seniau. Šventosios 2B gyvenvietėje rasta tošinės kraitelės dalis, susiūta liepos karnos virvele dviguba siūle (pav. 109: 1). Kailiams ir beržo tošims susiūti buvo vartojamos įvairios ylos (pav. 73: 1–4).

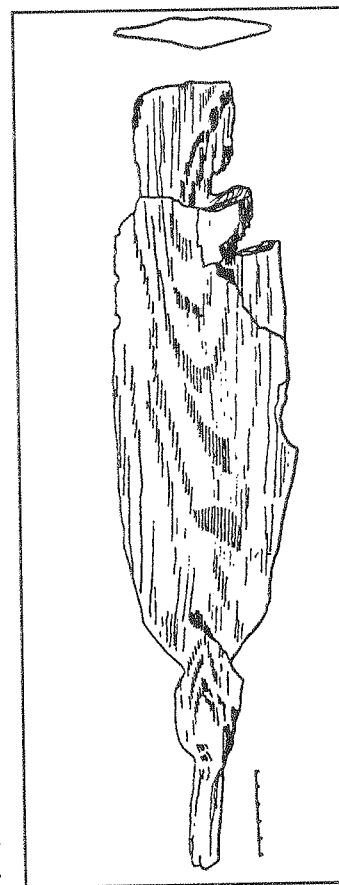
Pluoštas pradėtas vartoti jau mezolite, bet, matyt, imtas taikyti plačiai tik neolite, kai atsirado pakankamai geros medžiagos, t. y. kai paplito kilnieji lapuočiai, tarp kurių svarbiausios buvo liepos. Šiaurės Europoje (Sijvertsi, Vis) žinomi keli mezolitiniai tinklų gabalėliai buvo

110 pav. Pynimo ir audimo schemas pagal Šventosios 2B ir 1B radinius

vyniojamas pluoštas visą laiką apima 2 pagrindinio eiles. Antrasis būdas yra vytinis pynimas (pav. 110: 1, 2), kai pinamas keturkampio pavidalo gabalas. Visi pluoštai eina išilgai demblio, kas keli centimetrai perpinami sukryžiuotais skersiniais pluošteliais. Buvo pinama greičiausiai taip, kaip audžiamos vytinės juostos: sukryžiuoti pluoštai buvo apmatai, o tiesieji – ataudai. Abudu pynimo būdai labai plačiai žinomi Europos neolito paminkluose, tad, reikia manyti, jie jau buvo pažįstami gerokai anksčiau ir išliko iki pat mūsų dienų.

Siūlai buvo verpiami. Sukarštas pluoštas (viduriniame neolite gal net ir vilna) pririšamas prie verpstės – plokščios į irklą panašios lentelės, kokia, pvz., buvo rasta Šventosios 2B gyvenvietėje (pav. 111). Trumpas jos kotelis galėjo būti įtvirtinamas į ilgesnį. Iš etnografinės medžiagos žinoma, kad vietoj verpstės būdavo vartojama net paprasta kartelė, prie kurios vieno galo pririšamas kuodelis, o antrasis dirbant užsikišamas už juostos. Siūlai sukami ant verpstuko, t. y. ilgos lazdelės su gale užmautu smagračiu. Verpstukų smagračiai būdavo nuimami, nes verpiant sunkėjanti šeiwa pati imdavo traukti siūlą. Ankstyviausi smagračiai, rasti vidurinio neolito gyvenvietėse, – moliniai. Kretuono 1B gyvenvietės verpstukas buvo negrabus storo skritulio pavidalo su skylute per vidurį (Гирининкас 1990, pav. 110: 5–7). Suverpti siūlai būdavo su-

111 pav. Medinė verpstė iš Šventosios 2B gyv. (LNM)

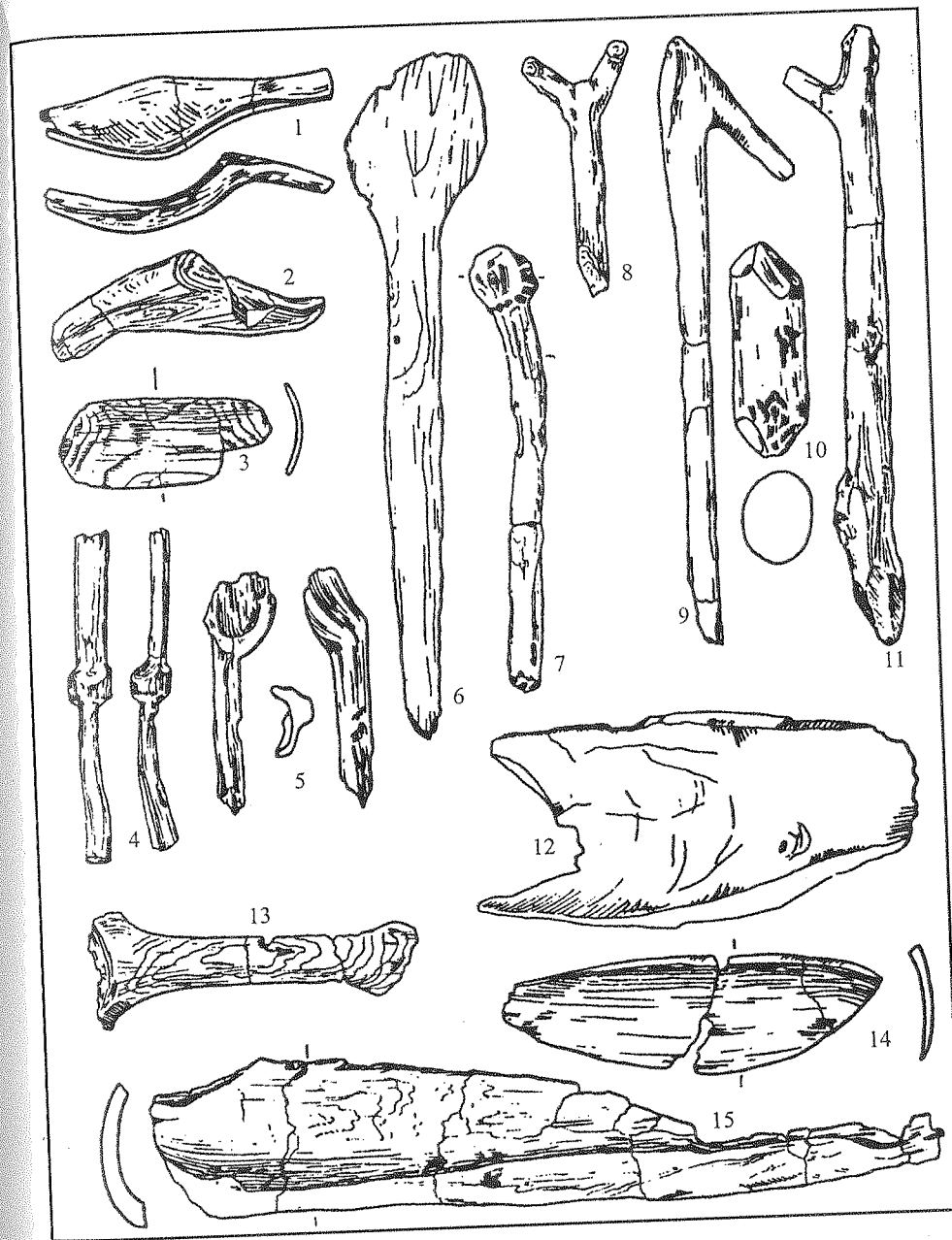
kami iš 2 pluoštų kartais į dešinę, kartais į kairę. Virvutės vejamos ant tam tikrų dvišakių. Siūlai vartoti pirmiausia tinklams megzti, bet jau mėginta ir austi. Be to, jais susiūdavo tošines kraiteles, kailius, odos dirbinius, taisydavo įvairius sulūžusius medinius padargus. Net sutrukę puodai, pragrėžus skylutes, būdavo sutvirtinami siūlais. Sutrukusioje vietoje jie dar sulipdomi sakais ar derva, kartais ant viršaus užlipdoma beržo tošis.

Vienintelė **audeklo** skiautelė taip pat išliko iš Šventosios 2B gyvenvietės (pav. 110: 1). Ji išausta iš labai plonų suktų liepos karnos siūlų vytiniu audimu. Tokių pačių audinių atspaudų pastebėta ant Šventosios ir Jaros puodų sienelių. Vytinis audimas tuo metu buvo paplitęs visoje Europoje. Austa suvėrus apmatūs į lenteles su 2 skylutėmis (geležies amžiuje ir etnografinėje medžiagoje žinomos tik 4 skylučių lentelės). Persukant kas antrą lentelę, susidarydavo žiotys, pro kurias buvo šaunami ataudai. Audžiant siūlams primušti vartoti mediniai arba kauliniai peiliukai.

Turbūt svarbiausia verpalų paskirtis – tinklų mezgimas. Kaip minėta, Šventosios 2B gyvenvietėje rasti 6 tinklų gabalai ir vienas primegztas prie bučiaus lankelio. Jie sumegzti iš dviejų pluoštų susuktos plonos liepos karnos virvelės, surišti žvejų mazgais (pav. 95). Tik vienas iš nesukto pluošto ir numegztas be mazgų, pradėdant nuo ištiestos per vidurį virvelės (pav. 110: 3). Nesurįšti tinklai yra retas radinys Europos akmens amžiaus paminkluose. Paprastai jie būna su mazgais, tačiau Vidurio Europoje mazgai dažniausiai pašlankūs (Vogt 1937: 35–37). Mūsiškis žvejų mazgas yra senas Šiaurės Europos išradimas (Pälsi 1920: pav. 7).

Tinklų, rastų Šventosios 2B gyvenvietėje, akys nuo 2 iki 12 cm pločio. Suplyšę jie buvo lopomi, todėl atsirasdavo kreivų ir netaisyklingų akių. Megzta ant šakių, kurių ne vienos rastos Šventosios gyvenvietėse. Šakės įsmeigiamos į aslą, ir mezgant tinklas vis aukščiau keliamas ant jų ir pritvirtinamas. Iš likusių kraštutinių akių matyti, kad tinklai buvo mezgami dvejopai: nuo kampo vis platinant arba iš karto visas akis užmetus ant virvės ar net ant bučiaus lankelio. Vienodam akių pločiui nustatyti vartotos specialios medinės arba kaulinės lentelės (pav. 71: 12). Siūlai būdavo suvynioti ant šėivos ar megztuvės – kaulinės lazdelės įsmaugtais galais, kokių rasta Kretuono 1B gyvenvietėje (pav. 71: 8), Sarnatėje ir Gorbunovo durpyne prie Uralo (Раушенбах 1956: pav. 8).

Namų apyvokos reikmenys – įvairūs šaukštai, menturiai, grūstuvai, kaušai, dubenys, geldos ir kt. – labai dažnai būdavo daromi iš medžio. Šaukštų liekanų aptikta ir ankstyvojo, ir vidurinio neolito Šventosios gyvenvietėse. Galvos gana didelės ir plonos, kartais pritaikomas šakos krumplys (pav. 112: 5). Medinių šaukštų rasta ir Sarnatėje, ir įvairiose Vidurio bei Vakarų Europos durpyninėse gyvenvietėse. Labai būdingas ypač Šiaurės ir Rytų Europos ankstyvojo bei vidurinio neolito radinys yra mediniai kaušai-samčiai. Dalis jų puošta paukščių galvutėmis, ir šie, be abejo, buvo apeiginiai. Atvirais galais

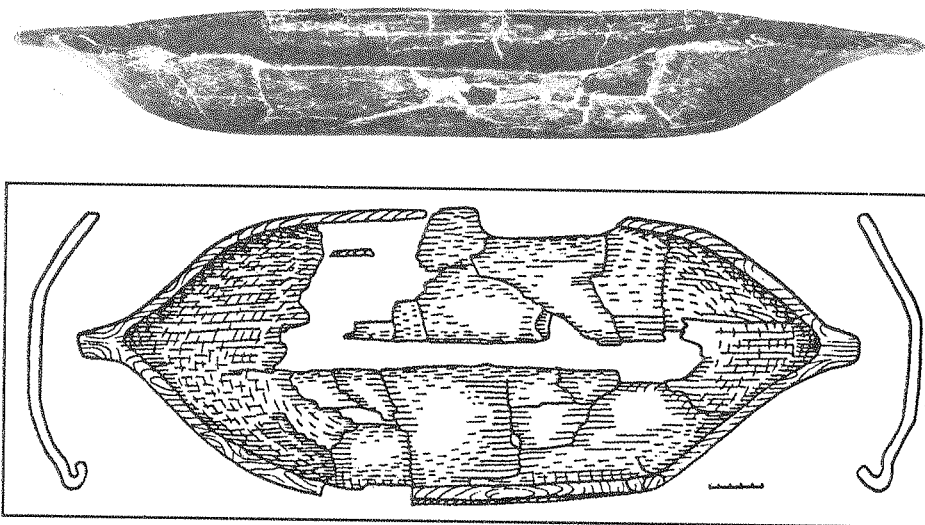

112 pav. Šventosios gyvenviečių mediniai namų apyvokos reikmenys: 1–5, 13 – šaukštai ir samčiai, 6 – mentė, 7 – grūstuvai, 8, 11 – dvišakiai, 9 – kirvio kotas, 10 – trinkelė, 12, 14, 15 – dubenų ir geldų dalys (1, 8 – 3B gyv., 2, 6, 9–13 – 23-ioji gyv., 3–5, 7, 15 – 1B gyv., 14 – 2B gyv.) (LNM)

ovalūs arba trikampiai kaušeliai (pav. 112: 2) galėjo būti skirti vandeniui išluoto išpilti. Jam semti buvo uždarytą apskrita galva samčių. Tokio dalis rasta Šventosios 23- iojoje gyvenvietėje (pav. 112:13). Galbūt tai geriamasis kaušelis. Viralui maišyti vartoti mediniai menturiai (pav. 112: 6), o maistui grūsti – grūstuvai (pav. 112: 7).

Mediniai indai turėjo būti vartojami dar nepažįstant keramikos. Tačiau ir neolito laikais jų neatsisakyta, nes, matyt, jų paskirtis buvo kita. Beje, tokių pačių indų kaip keraminiai iš medžio nedaryta. Svarbiausi mediniai indai – geldos ir dideli dubenys (pav. 112: 12, 14, 15; 113). Geldos kartais būdavo išskaptuotos iš perskelto rąstelio, kartais turėdavo rankenėles. Sunkiau rekonstruoti dubenis, nes jie plonomis sienelėmis ir prastai išlieka. Atrodo, kad buvo ovalūs, gana lėkšti, bet turėta ir aukštesnių stačiomis sienelėmis. Geldų rasta ir Sarnatės gyvenvietėje, ir Danijos ankstyvojo bei vidurinio neolito paminkluose, ir Šveicarijoje. Mediniai dubenys bei geldos skirti maistui ruošti bei valgyti. Taip pat tiko ir kitiems reikalams – maistui rinkti, laikyti, o į išklotas kailiuku geldas galėjo būti guldomi kūdikiai.

Rasta dar įvairių dabar mums nežinomų medžio dirbinių, kurių paskirties pagal etnografinę medžiagą nepavyksta išsiaiškinti. Iš tokių minėtinos 12–20 cm ilgio trinkelės abiem nusmailintais galais iš ypač kieto medžio (Šventosios gyvenvietėse – kukmedžio). Gal tai buvo kokie branktai ar statybų jungiamosios detalės (pav. 112: 10). Panašių žinoma ir kitur (Müller-Beck 1965:99–100).

113 pav. Medinė gelda iš Šventosios 2B gyv. (LNM)

MAINAI

Ankstyvajame neolite, kaip ir vėlyvajame mezolite, gimininių bendruomenių gyvenimas dar buvo labai uždaras. Tai atrodo keistai, kai žinome, kad buvo pradėti lipdyti puodai, o tam impulsą, aišku, turėjo duoti kitos gentys, jau anksčiau pažinojusios keramiką. Į Nemuno kultūros sritį šis impulsas atėjo daugiau iš Dnepro-Doneco kultūrinės srities, bet, kaip kalbėta, kai kurie požymiai sieja ir su Volgos aukštupiu, tuo tarpu Kundos kultūros sritis daugiau paskatų gavo iš rytų, iš pietryčių mažiau. Iš rytų atėjo ir smailiadugnė puodo forma. Bet nei iš vienos, nei iš kitos srities neturime jokių importinių ankstyvojo neolito dirbinių, kurie galėtų paaiškinti, kaip tai vyko. Priešingai – iš visko atrodo, kad Pabaltijo ankstyvojo neolito gimininės bendruomenės ir toliau gyveno užsidariusios, nieko iš kaimynų negaudamos ir nieko jiems neduodamos. Net giminiškos gentys bendravo mažai, galbūt tik egzogaminiais sumetimais. Pvz., Nemuno kultūros gyventojai turėjo pakankamai gero titnago, o Narvos kultūros žmonėms pagrindinė žaliava, kaip ir mezolite, buvo kaulas. Toks pat vaizdas ir šiaurinėse Narvos kultūros srityse – Latvijoje, Estijoje. Gyventojai nesinaudojo nei visai netolimomis gero Valdajaus titnago atsargomis, nei Leningrado srityje bei Karijijoje gausiai randamu skalūnu.

Tik **viduriniame neolite** gana staiga ir iš esmės pasikeitė Rytų Pabaltijo situacija: kaimynystėje pasirodė Šukinės duobelinės keramikos kultūros žvejai ir medžiotojai, kuriuos iš jų sričių vijo galbūt per daug ekstensyvus pasisavinamasis ūkis. Iš pietų netoli Lietuvos ribų priartėjo Rutulinių amforų kultūros gentys – gyvulių augintojai. Nei vieni, nei kiti neįsitvirtino Lietuvos teritorijoje, nors radę kokią nedidelę vienos ar kitos kultūros gyvenvietę nenustebtume, nes, pvz., Latvijoje, visai netoli Lietuvos ribų, aptikta Šukinės duobelinės keramikos kultūros gyvenviečių, buvo ir kapų Zveiniekų kapinyne, o Baltarusijoje – Rutulinių amforų kultūros kapų. Tik nuo vidurinio neolito vidurio prasidėjo tiesioginiai mainai su šiais kaimynais ir netiesioginis keitimasis kultūros bei ūkio laimėjimais (Šturms 1953).

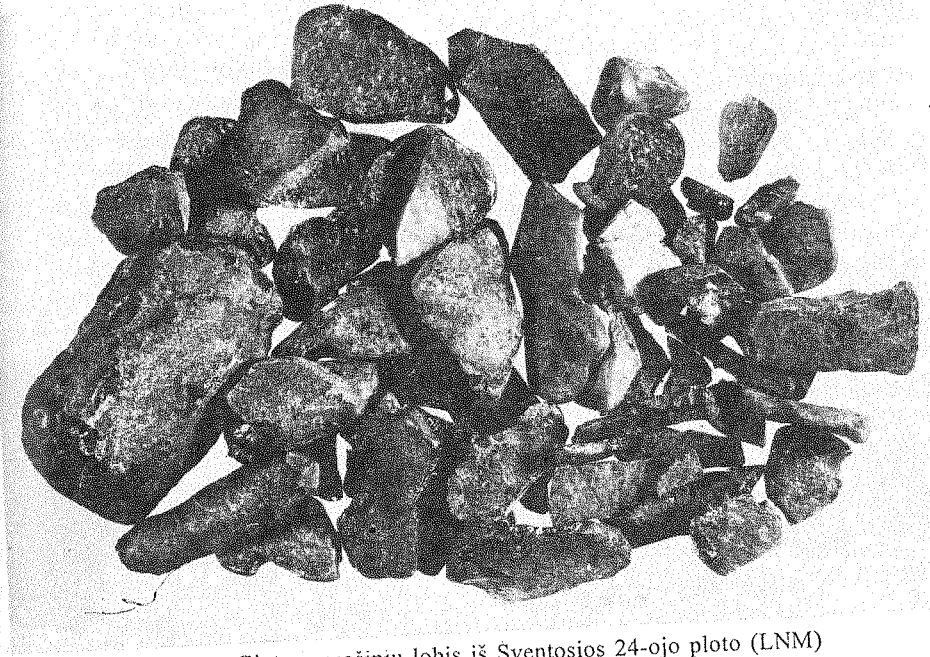
Ir visoje Vidurio bei Šiaurės Europoje mainams palanki situacija susiklostė tik šiuo laikotarpiu. Lenkijoje vėl imtas branginti šokolado spalvos Radomo apylinkių titnagas ir gražus juostuotas Krokuvos apylinkių (Krzemionki) titnagas, iš kurio ypač gaminti kirveliai, pasiekę net Kaliningrado sritį, o 3 žinomi net iš Klaipėdos krašto (Gaerte 1938). Vokietijoje buvo branginamas Riugeno salos titnagas, dideliais luitais išgabenamas į krašto gilumą. Ukrainos teritorijoje ypač brangintas Volynės titnagas.

Mainų tradicijos iš pietų persidavė į šiaurę. Rutulinių amforų kultūros gyventojai, patys neturėję gintaro, jo greičiausiai gaudavo iš Sembos. Tačiau jie pasiekdavo ir Šventosios, ne tik Juodkrantės, apylinkes, nes visur pastebima jų buvimo pėdsakų. Jie buvo toli pažengę nuo medžiotojų bei žvejų ne tik ūkio forma, bet ir pasaulėjauta, kuri atsispindi mene. Jie įsigydavo ir Narvos kultūros gyventojų papuošalų: kapuose – akmenų dėžėse – randama daug

vamzdelinių karolių, sudarančių beveik pusę toje kultūroje aptinkamų gintaro dirbinių. Daug rečiau pasitaiko sagučių su V pavidalo skylute ir trapecinių bei kitokių kabučių. Kapuose karolių randama suvertų į apvaras, kartais net keliomis eilėmis, sujungtomis skirstikliais. Tačiau Rutulinių amforų kultūros gyventojų nepatenkino šie primityvūs papuošalai, ir jie, matyt, išgabeno ir žaliavos, iš kurios senaisiais papročiais darėsi įvairių apeiginių dalykelių, anksčiau gamintų iš perlamutro, rago, akmenėlių. Tai buvo taškiukų kryžmomis pagražinti lėšiai, dviašmenio kirvelio pavidalo karoliai, gyvulių bei žvėrių figūrėlės ir įvairūs taškučiais padabinti papuošalai (Šturms 1956: 13–20; 1970: 155–159; Mazurowski 1983: 55–65). Beje, Rutulinių amforų kultūros laikotarpis sutampa su vidurinio neolito pabaiga ir vėlyvojo pradžia. Ir atrodo, kad nors kai kurie Rutulinių amforų kultūros dirbinių tipai ir sugrįžo atgal į gintaro gimtinę dar viduriniame neolite, tačiau tvirtai prigijo ir imti gaminti vietoje tik Pamarių kultūroje. Galbūt iš tos srities bus patekę itin stilizuoti žmones yaizdavę kabučiai (Indreko 1957), iš kurių vieną labai nunešiotą turime iš Šventosios 23-iosios gyvenvietės (pav. 116: 8), antrą – iš Juodkrantės lobio (pav. 116: 7). Kelios nuolaužėlės rodo, jog ir lėšiai su taškiukų kryžmomis jau buvo mainomi vidurinio neolito pabaigoje. Atsivežtiniai galėjo būti kai kurie Juodkrantės lobio dirbinėliai su neaiškios reikšmės taškiukų juostomis, gal ir sagutės su kryžmomis bei kirvelio pavidalo kabučiai.

Iš tos pat srities greičiausiai gauti ir arklai bei pirmieji kultūriniai augalai – kanapės ir soros. Iš Rutulinių amforų kultūros srities galėjo būti išgauta ir iki tol nežinotų avių bei ožkų ir kitų jau seniai prijaukintų gyvulių. Kartu su ūkio laimėjimais pamažu skverbėsi ir naujas meno stilius bei nauja pasaulėjauta – jai suklestėti bus lemta jau vėlesniu laikotarpiu. Iš ten pat viduriniame neolite, matyt, pateko ir pirmieji trikampiai bei širdiniai strėlių antgaliai.

Tuo tarpu šiaurės kaimynai iš Pabaltijo gabenosi serijomis gaminamus gintaro papuošalus, išsimainę juos į žaliojo skalūno dirbinius. Paklausa buvo tokia didelė, kad imtos rengti gintaro dirbtuvės. Viena buvusi Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje. Čia darytos daugiausia sagutės, taip pat kabučiai. Surinkta daugiau kaip 330 sagučių, apie 50 kabučių, keli šimtai neaiškių ruošinių ir nuolaužų. Tai dažniausiai vienodi nepavykę, žinoma, nenešioti egzemplioriai. O unikalūs papuošalai nusipoliravę nuo ilgo nešiojimo, jų skylutės nuo virvelių išdilusios. Apie mainus kalba ir Šventosios 5-ajame, 24-ajame (pav. 114) ir 30-ajame plotuose rasti beveik vienodų gintaro kabučių ruošinių lobiai. Rengti gintaro dirbtuves atsirado reikalas net taip toli nuo jūros, kaip Latvijoje prie Lubanos ežero (Лозе 1969a: 129), nors čia jos suklestėjo vėlyvajame neolite, kai mūsiškės kažkodėl nebebuvo tokios gajos. Į šiaurę gintaras plito toli. Estijoje daugiausia jo randama su tipiškąja šukine keramika (Янитс 1959: 278–280). Daugybė dirbinių aptikta Novgorodo srities Кончанскойės kapinyne (Зимина 1968: 136–158), Kalinino srities Пловцо

114 pav. Gintaro ruošinių lobis iš Šventosios 24-ojo ploto (LNM)

kapinyne (Урбан 1973: 110–113) ir kt. Šių sričių ir šukinės duobelinės keramikos molio masėje yra visai jai nebūdingų organinių priemaišų – gal tai Pabaltijo keramikos įtaka. Tuo pačiu metu gintaro papuošalai pasiekė ir Suomiją, net Švediją (Åyräpää 1945; 1960).

Taigi ir su pietiniais, ir su šiauriniais kaimynais daugiausia prekiauta – mainyta antrojoje vidurinio neolito pusėje. Tačiau neatrodo, jog šie kiek labiau būtų įsibrovę į mūsų teritoriją ar sugebėję daryti didesnę įtaką, nors mišrių antropologinių tipų pasitaikė, ypač Šiaurės rytų Lietuvoje.

Ar tik ne kaimynų paskatintos ir vietinės Narvos ir Nemuno kultūros gentys ėmė intensyviau bendrauti – tačiau tikrai Šiaurės rytų Lietuvos dalyje, kur viduriniame neolite vartotas Pietų Lietuvos titnagas ir suprastinti Nemuno kultūros dirbinių tipai. Ryšiai su Nemuno kultūra ir sudaro šio pietinio Narvos kultūros varianto specifiką. Reiktų manyti, kad finougrų prekybos kelias rytine Šventosios upe, toliau gal Jiesia, Šešupe bei Priegliumi iki Kaliningrado srities nebuvo jų atradimas. Tuo keliu, matyt, ryšiams su Kaliningrado sritimi palaikyti nuo senesnių laikų jau naudojosi Šiaurės rytų Lietuvos gyventojai. Tai rodytų dažnai šiose abiejose srityse besikartojančios tos pačios puodų bei kitų dirbinių formos, kurių nepastebima Šiaurės vakarų ir Pietryčių Lietuvoje. Be abejo, pagrindiniai susisiekimo keliai turėjo eiti vandeniu ar upių pakrantėmis, tad juos visi gerai žinojo.

SOCIALINĖ ORGANIZACIJA

Apie socialinę organizaciją galima spręsti tikrai netiesiogiai ir remiantis tyrinėtai paminklais. Kai ką galime pasakyti pagal gyvenviečių dydžius, tačiau naudingos tik iki pat pakraščių ištyrinėtos gyvenvietės, o jų nepaprastai maža. Didžiąją dalį sunaikino arba ežerų bei upių transgresijos, arba vėlesni gyventojai, o dažniausiai ir vieni, ir kiti. Iš nuotrupų, patekusių į mūsų rankas, galime pasakyti, kad ankstyvojo bei vidurinio neolito gyvenvietės – Margių 1-osios apatinio sluoksnio, Dubičių 3-iosios apatinio sluoksnio, Versminio 1-osios apatinio sluoksnio, Ežeryno 23-iosios apatinio sluoksnio ir kt. – paprastai būdavo mažos – 500–700 kvadratinų metrų*. Vidurinio neolito pabaigoje pasitaikė ir didesni, kurios užėmė 1000–1500 m² plotą, pvz., Kretuono 1-osios apatinio sluoksnio, Margių 1-osios vidurinio sluoksnio, Jaros 1-oji, Šventosios 23-ioji** ir kt.

Jose stovėdavo tik keletas pastatų. Pvz., Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje pavyko išskirti 4 (5?) pastatų ir apie 10 židinių pėdsakus. Margių 1-ojoje gyvenvietėje aptikti 7 vidurinio neolito židiniai, taigi turbūt būta ir tiek pat pastatų ar bent šeimų. Matyt, gyventa mažomis, iš kelių šeimų susidedančiomis giminėmis bendruomenėmis. Šeimos buvo labai kompaktiškos: mirusį ir toliau laikė šeimyninės bendruomenės nariu ir todėl laidojo prie pat namų. Bent ankstyvajame neolite tos giminės tikriausiai mažai bendravo, nes gyvenviečių inventorių labai skiriasi. Jokie ūkiniai reikalai, netgi susibūrimai medžioklei nevertė jungtis kelių giminių. Priešingai – dėl labai ekstensyvaus ūkio, manoma, vienai gimininei bendruomenei reikėjo didelių miškų bei vandenių plotų, todėl giminės ir laikėsi izoliuotai. Vis dėlto nėra abejonės, kad vedybos buvo pagrįstos egzogaminiais santykiais giminės (kitaip tokios mažos bendruomenės greit būtų išsigimusios) ir endogaminiais santykiais genties atžvilgiu (jeigu kultūrinę sritį sąlygiškai laikysime genties sritimi). Egzogaminiai santykiai kultūros vaizdo nepakeisdavo – atėjusysis turėjo prisitaikyti prie šeimos papročių. Ar buvo draudžiama tuoktis su visai svetimos genties žmonėmis, tuo tarpu negalime atsakyti. Taip pat nežinome, ką jie laikė svetimomis gentimis. Mišrusis antropologinis tipas, pastebėtas Kretuono 1B gyvenvietėje, susidaręs, be abejo, ne vietoje, o atsineštinis iš šiaurės rytų. Jam susidaryti reikėjo ilgesnio laiko tarpo. Atrodo, kad šio tipo žmonės čia nebuvo laikomi svetimais.

Su svetimaisiais mainų ryšius, matyt, palaikė bendruomenės, nes mainė kolektyviai pagamintus dirbinius. Tam prireikė ir gintaro dirbtuvių. Vadinausi, bendruomenėje turėjo būti darbo pasidalijimas. Amatininkai, aišku, atsi-

*Šventosios ankstyvojo bei vidurinio neolito pradžios gyvenviečių dydžių nustatyti negalima, nes visos jų liekanos buvo suplautos į ežerą.

**Šventosios 23-ioji gyvenvietė, ištyrinėta iki pat pakraščių, užėmė lyg ir didoką plotą – 1500 m², tačiau bent trečdalis jo tenka pakrantės sąnašoms. Ir Margių 1B gyvenvietė užėmė apie 1200 m² plotą, tačiau ir čia bent trečdalį jo sudarė pakrantės sąnašų ruožas.

rado anksčiau, negu pradėtas lydyti metalias. Vidurinio neolito gintaro dirbinių ar ruošinių (Šventosios 5-ajame, 24-ajame ir 30-ajame plotuose) lobiai rodo, jog „pirkliai“ atsirado taip pat anksčiau.

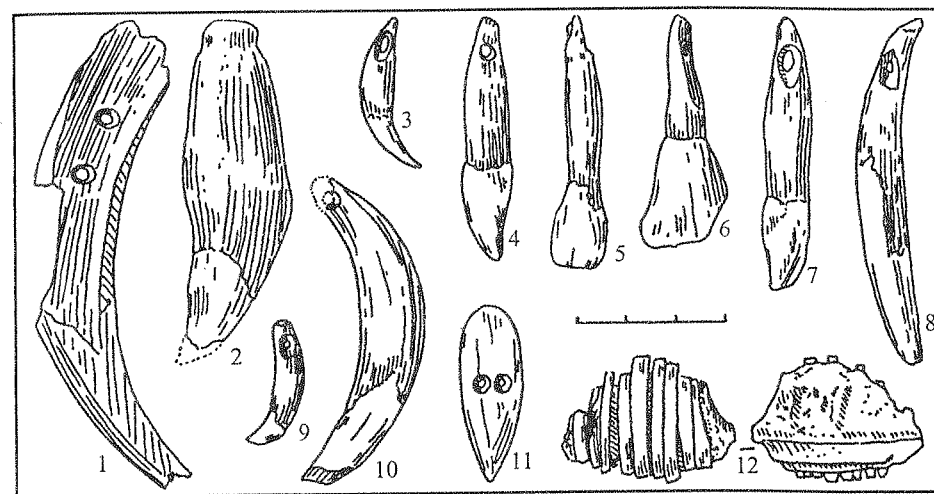
Kadangi, kaip kalbėta, kaimynai ne visada lankydavosi taikiais tikslais, turėjo būti organizuota ir gynyba nuo priešų. Ar ne per tokį užpuoliną žuvusieji ir buvo palaidoti Kretuono 1B gyvenvietės kapuose? Kiek galima spręsti iš šių kapų, šeimos nariai buvo lygūs. Nors moteris palaidota kiek atokiau nuo vyrų ir vaikų, tačiau į jos kapą įdėtas labai gražus durklas.

Giminę draugėn būrė kolektyvinis ūkis – medžioklė, žvejyba – ir kultas. Minėtosios Šventosios 3B gyvenvietės apeiginės lazdos rodo, jog turėję būti tam tikrų kulto vyresniųjų – žynių. Galbūt jie buvo ir bendruomenės vyresnieji.

PAPUOŠALAI IR MENAS

Papuošalams, kaip ir kitiems ankstyviesiems dirbiniams, pirmiausia naudotos gamtos teikiamos formos, todėl daugelyje įvairių pasaulio dalių kultūrų jos kartojasi. Visur būdavo parenkami gražūs, žvilgantys daiktai ir šiek tiek pritaikomi. Ypač tiko gintarai ir žvėrių dantys, taip pat kaulo bei rago plokštelės, plokšti akmenukai, kai kur – ir kiaukutai.

Seniausią papuošalų grupę sudarė **žvėrių dantų**, ypač ilčių, kabučiai. Jų rasta visose Šventosios gyvenvietėse (1B, 2B, 3B, 4B, 23-iojoje). Dažniausiai nešioti briedžio arba elnio priekiniai dantys su šaknyje pragręžta skylute (pav. 115). Retkarčiais nuskeliamos ir pragręžiamos krūminių dantų

115 pav. Žvėrių dantų papuošalai-amuletai iš Šventosios gyv.: 1, 10, 11 – šerno iltys, 2 – lokio iltis, 3 – šuns iltis, 4, 7 – briedžio priekiniai dantys, 8 – šerno priekinis dantis, 9 – ruonio iltis, 12 – dantukais puoštas odos gabalėlis (1 – 3B gyv., 2–6, 8–10, 12 – 23-ioji gyv., 7, 11 – 1B gyv. (LNM))

plokštelės. Pasitaiko ir didelių, labai nušenuusių žvėrių dantų. Mėgstami ir pragręžti priekiniai šerno dantys. Aptikta priekinių tauro ar stumbro dantų, šuns, ruonio bei šerno ilčių. Lokio iltys negręžiamos, tik prikabinamos už gunklelio jų šaknyse. Prie drabužių būdavo prisiuvama plokštelė iš bebro ilčių. Aptikta nedidelių odos gabaliukų, papuoštų mažo žvėrelio dantų plokštelėmis (pav. 115: 12).

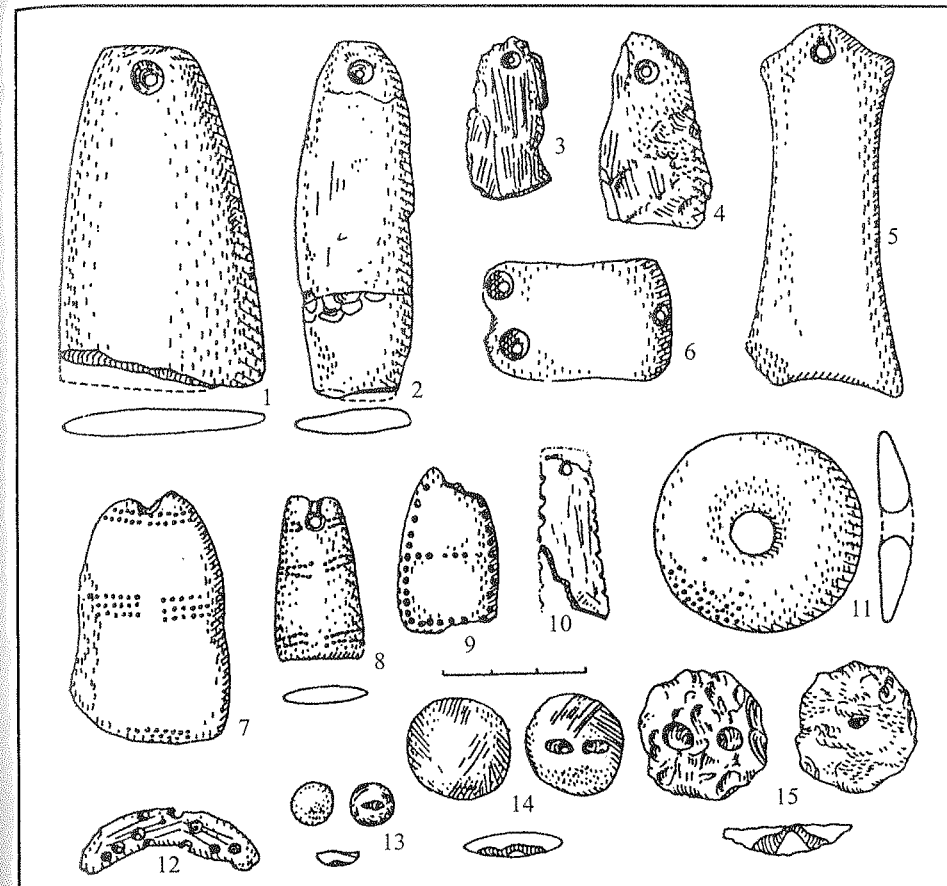
Pragręžtų briedžio ar elnio dantų rasta ir Rytų Lietuvos Narvos kultūros paminkluose, pvz., Kretuono 1B gyvenvietėje. Jų pasitaikė ir Nemuno kultūros paminkluose Kaliningrado srityje bei šiaurės Lenkijoje (Wislański 1979: 323); Polesėje Kamenio II gyvenvietėje rasta šuns ir šerno ilčių kabučių su skylutėmis, lokio ilties kabutis be skylutės (Исаенко 1976: 70, pav. 26: 5, 6, 10).

Iš šerno ilčių buvo daromos smailios lenktos plokštelės (Šventosios 23-ioji gyvenvietė), kurios kartais būna su skylutėmis (pav. 115: 1). Plokštelės būdavo prikabinotos prie drabužių, tad nuo ilgo nešiojimo dažnai esti nusipoliravusios. Galbūt jos, kaip Švedijoje vidurinio neolito kapuose, juosė kaklą ar puošė apykaklę (Janzon 1974: pav. 28, lent. 39, 56). Vienintelė Lietuvoje žinoma lašelio pavidalo plokštelė su 2 skylutėmis yra iš Šventosios 1B gyvenvietės (pav. 115: 11).

Gintaro papuošalus labiausiai mėgo Narvos kultūros vakarinio varianto srityje – pajūryje (lent. XI). Jų atsirado tik neolite, Litorinos jūrai paplovus Sembos pusiasalyje vadinamąją mėlynąją žemę (Катинас 1971: 144–145; Катинас 1982). Jūra ėmė mesti gintarus ir plukdyti juos aplink Kuršių nerijos dar nebaigtą formuotis kyšulį bei salas į Kuršių marias ir toliau pajūriu. Daug jų suplauta prie Juodkrantės, nes ten dar buvo likusi prataka tarp jūros ir marių. Gintaro dirbiniai yra vietinių formų (nors panašių randama ir kituose kraštuose), nes, kaip minėta, visur buvo taikomasi prie medžiagos. Dirbiniai kelių pagrindinių tipų: kabučiai, sagutės, vamzdeliniai karoliai, skridiniai ir grandys. Be to, iš gintaro buvo gaminami unikalūs figūriniai dirbiniai – meno dalykėliai.

Kabučiai buvo pritaikomi prie natūralių plokščių gintaro sakų tarpų medyje, labai nedaug apdorojami. Pagrindinė forma yra taisyklingesnė ar ne tokia taisyklinga trapecija. Iš turimos medžiagos darant kuo didesnę papuošalą, dažnai jis išeidavo ne visai taisyklingas (pav. 116: 2–4). Tokių kabučių rasta visose ankstyvosiose Šventosios gyvenvietėse. Atrodo, kad ypač viduriniame neolite stengtasi pagaminti taisyklingus kabučius – gana didelius, kiek aptakiomis briaunomis (pav. 116: 1), trapecinius įsmaugtais šonais (pav. 116: 5), kartais net karpytomis briaunomis (pav. 116: 10). Kai kada kabučiai puošiami taškučių juostelėmis pakraščiuose ar skersai (pav. 116: 7–9). Būdingos 3 per vidurį nesusieinančių juostelių grupės, be abejo, simbolizuoja žmogaus galūnes ir kaklo papuošalą. Tokių kabučių rasta Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje ir Juodkrantės lobyje.

Be Šventosios, gintarinių trapecinių kabučių nemaža aptikta Palangos ir Juodkrantės lobiuose, o pavienių ir Kalnūvėnuose, Smeltėje prie Klaipėdos. Tokių pačių rasta ir Latvijos Narvos kultūros paminkluose, pvz., Sarnatėje –

116 pav. Gintaro papuošalai: 1, 3, 4, 8, 11–15 – Šventosios 23-ioji gyv., 2 – Šventosios 12-oji gyv., 5–7, 9 – Juodkrantės lobs, 10 – Palangos lobs (5–7, 9 – Klebs 1882, 10 – GintM, kiti – LNM)

ankstyvojo ir vidurinio neolito, o Rytų Latvijoje – ypač vidurinio neolito (Loze 1974: 54–55; 1975: 51–61). Iš Pietryčių Lietuvos Nemuno kultūrinės srities rasta pailgų kabučių pusapvale viršutine dalimi, o taisyklingas rutulinis karoliukas buvo rastas Papiškių gyvenvietėje, prie Vokės upės (Brazaitis 1992: 7). Iš senųjų rinkinių žinomas vienas ne visai taisyklingas iš Margių Salos kalvos (Szukiewicz 1907: lent. XIII: 31). Tuo tarpu Cedmaro A gyvenvietėje rasta visų rūšių gintaro kabučių: trapecinių, keturkampių, ovalių, o vienas net papuoštas taškučių juostelėmis (Stadie 1921: 155, pav. 5). Skersinėmis taškučių juostelėmis papuošti kabučiai ypač būdingi Rutulinių amforų kultūrai (Mazurowski 1983: 31–37, 57), iš kur jie, matyt, paplito ir Lietuvos pajūryje.

Antras populiarus papuošalas buvo *sagutės* (pav. 116:13–15). Tai lešio pavidalo dirbinėliai su paslėpta V pavidalo skylute blogojoje pusėje. Jais turbūt buvo apsiuvami drabužių pakraščiai arba jie galėjo būti suveriami į apvarą kartu su vamzdeliniais karoliais. Paprastai sagutės nešiotos poliruotos, tačiau kartais tik retušuotos. Jos dažniausiai 1,2–2 cm skersmens, bet aptikta ir visai mažų – 0,7–0,8 cm. Labai reta didesnių. Vidurinio neolito pabaigoje pasitaikė viena kita segmento pjūvio ar ovalo formos sagutė, bet apskritai tokios šiam laikotarpiui dar nebūdingos. Sagučių rasta visose ankstyvosios Šventosios gyvenvietėse, Smeltėje, nemaža Juodkrantės lobyje, kuriame būta ir ovalių iki 4,5 cm ilgio, ir papuoštų taškučiais. Jų žinoma visame Narvos kultūros plote. Iš Nemuno kultūros gyvenviečių rasta tik tai Cedmare.

Vamzdeliniai karoliai taip pat visuotinai paplitęs papuošalo tipas, nors sunkiai pritaikomas prie natūralios gintaro sakų formos. Matyt, buvo nusižiūrėta į pailgus karolius iš paukščių kauliukų, kurie, būdami trapūs, retai išlieka. Toks vėrinys iš paukščių kauliukų ir gintarinio vamzdelinio karolio kartu su žvėrių dantų kabučiais žinomas iš Latvijos kiek vėlesnio Kreičių kapinyne (Zagorskis 1961: lent. II). Įvairių apdirbimo stadijų vamzdelinių karolių rasta visose Šventosios gyvenvietėse. Nemaža jų buvo Juodkrantės lobyje, Vakarų Latvijoje ankstyvajame neolite – Narvos, o viduriniame neolite ir Sukinės keramikos kultūros gyvenvietėse. Rytų Latvijoje jie atsirado kartu su kitais papuošalais tik viduriniame neolite (Loze 1975: 65–66). Nepaisant natūralumo, ši forma labai plačiai paplitusi ir visur galėjo būti vietinė. Daug jų žinoma Rutulinių amforų kultūroje (Mazurowski 1983: 24–25, 57). Vamzdeliniai karoliai, aišku, turėjo sudaryti vėrinį kartu su kitais papuošalais. Jų atmaina yra trumpi rutuliniai karoliukai, kurie aptinkami retai. Vėriniams sujungti buvo vartoti nuolatinė formų neturėję skirstikliai (pav. 116: 6).

Papuošalai, o kartu, matyt, ir amuletai buvo gintariniai *skridiniai* ir *grandys*. Jie pradėti gaminti tik vidurinio neolito gyvenvietėse. Dydis, pjūvis ir skylutės forma labai nevienodi. Ankstyviausia Šventosios 3B gyvenvietės grandis buvusi gana stora ir apvali, tuo tarpu dauguma vėlesnių jau plokščio ovalo ar lešio pjūvio, su nedidele V pavidalo iš abiejų pusių gręžta skylute. Gražiausia grandis, papuošta taškučiais (pav. 116: 11), rasta Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje. Visi šie papuošalai nėra nei tikros grandys, nei tikri skridiniai. Tai hibridinės formos. Panašių grandžių buvo ir Palangos, ir Juodkrantės lobyuose.

Šių papuošalų (ir amuletų) kilmė nevietinė. Kartu su skalūno kirveliais, matyt, buvo įvežama ir skalūno grandžių (Kopisto 1959); tokių rasta to meto Latvijos bei Estijos paminkluose. Tokios turėjo būti pažįstamos ir Lietuvoje, nes jų pavyzdžiai vietiniai gyventojai ėmė gamintis gintarines grandis, kurios retkarčiais būdavo nugabenamos net atgal į Suomiją. Tai apeiginis papuošalas, nes, pvz., Zveiniekų kapinyne Latvijoje jų rasta padėtų ant mirusiųjų akių (Zagorskis 1974: 16). Galbūt jos reiškė akių šviesą ar pan. Tai asocijuojasi lyg ir su kitu įvaizdžiu, paveldėtu iš Rutulinių amforų kultūros – pa-

saulio skridiniu su taškučių kryžma (Mazurowski 1983: 41–45, 57). Mūsų krašte abi formos susiliejo į vieną, todėl nėra nei tikro skridinio, nei tikros grandies – atsirado skridinys su didele skylute, net truputį papuoštas taškučiais, kaip iš Šventosios 23-iosios gyvenvietės (pav. 116: 11).

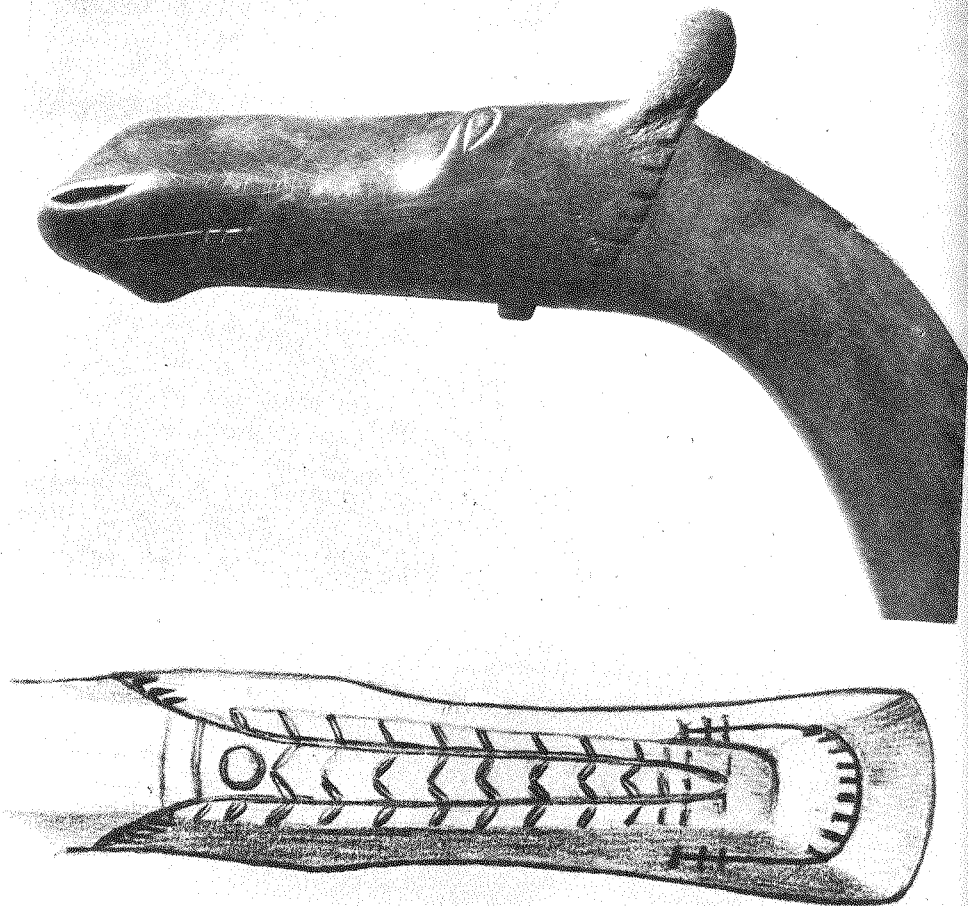
Kitokių papuošalų tegalima paminėti labai nedaug. Vienintelis kaulinis smeigtukas nulūžusia viršūne ir smaigaliu rastas Kretuono 1B gyvenvietėje ir yra pirmasis iš visų ir vėliau per visą žalvario amžių piliakalniuose pažįstamų smeigtukų serijos (Girininkas 1982: 87). Margių 1B gyvenvietėje aptiktas skalūno kabutis su skylute.

Ankstyvojo ir vidurinio neolito gyvenvietėse turime jau palyginti nemažai **vaizduojamojo meno** dalykų. Jų siužetų įvairumas ir dažnai tobulas atlikimas rodo, kad tradicija turėjusi būti paveldėta iš senesnių laikų. Mėgstami ke-li pagrindiniai siužetai: žvėrys, ropliai, žuvys ir žmonės.

Patys realistiškiausi ir tobuliausi yra *žvėrių* atvaizdai, iš kurių svarbiausios yra apeiginės lazdos iš briedžio rago su briedės galvute viršūnėje, rastos Šventosios 3B gyvenvietėje (pav. 117, 118). Galvutės išskaptuotos gerai žvėries anatomiją išmanančio menininko vadinamąja pirmąsčio realizmo maniera, t. y. pabrėžiant būdingiausias savybes. Viena iš jų, atrodo, liko nebaigta, neišlygintos net pjovimo žymės. Antroji (pav. 117) gerai nugludinta ir aiškiai vartota. Akys apvestos migdolo pavidalo grioveliais, snukis beveik keturkampis, šnervės ir dantys pažymėti įraižomis ir įpjovomis, pasmakrėje išskaptuota būdinga mėsinė atauga, o barzda pavaizduota į pažandes pereinančiu ornamentu. Ausytės ir visas paviršius išraižytas plonytėmis linijomis. M. Gimbutienė (Gimbutas 1989: 115) šalia tų linijų įžiūrėjo ant snukio įrežtus moteriškus V ir X ženklus. Mažytė apeiginė lazdelė su briedės galvute, padaryta iš šonkaulio, buvo rasta ir Šventosios 4B gyvenvietėje (pav. 119). Gintarinė elnės galvutė buvo Juodkrantės lobyje (pav. 120: 2). Panašus ruošinys rastas Šventosios 30-ojo ploto lobyje (pav. 120: 1) ir turbūt dalis 23-iojoje gyvenvietėje. Keletas neaiškių žvėrių figūrėlių badytinių duobučių juostelėmis buvo pavaizduota Šventosios 3B gyvenvietės puodų sienelėse (pav. 120: 7).

Nedidelių gintarinių ir raginių galvučių bei figūrėlių aptikta ir kitose Baltijos Narvos kultūros gyvenvietėse – Latvijoje ir Estijoje (Loze 1969b: 37, pav. 3: 1; Loze 1970: pav. 6: 19) bei kaimyniniuose kraštuose (Šturms 1955).

Briedžių ir elnių (patelių) atvaizdų aptinkama ne tik Narvos kultūros srityje, bet ir labai plačiai, kur mezolite ir neolite svarbiausias verslas buvo medžioklė, t. y. Šiaurės ir Rytų Europoje. Apeiginės lazdos su šiomis galvutėmis labai panašios (Гурин 1956: 213 tt), nes jų forma priklausė nuo medžiagos – briedžio arba elnio rago. Šiaurės bei Rytų Europoje tokios lazdos būdavo sudėtinės – raginė galvutė užmauta ant medinio koto (Ошибкина 1978: pav. 51; Мощинская 1976: 65, 107, pav. 10). Šiaurės kraštuose – Karelijoje, Suomijoje, Švedijoje – tokios galvutės puošdavo akmeninių apeiginių kirvių pentis.

117 pav. Apeiginės lazdos briedės galvutė, Šventosios 3B gyv. (LNM)

Nemuno kultūros srityje pasitaikė ir titnaginių žvėrių figūrėlių, pvz., Margių 1B gyvenvietėje – šerno ir lokio, Kašėtų – stumbro (?) (pav. 120: 3). Titnaginių figūrėlių rasta ir Baltarusijos Nemuno kultūros paminkluose (Исаенко 1976: pav. 47).

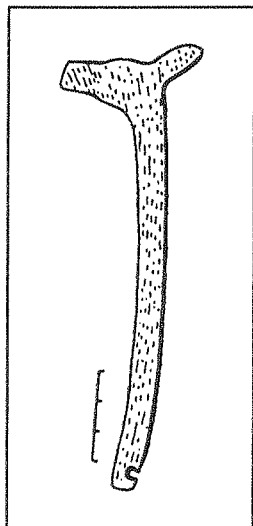
Paukščių atvaizdai paprastai puošia kaušų arba irklų rankenas. Viena tokio kaušo rankenėlė su lingės galvute (pav. 120: 4) aptikta Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje, o antroji (irklo?) – Šventosios 1B gyvenvietėje (pav. 120: 5). Labai negilus kaušelis su beveik neatpažįstamai stilizuota anties galvute rastas Šventosios 4B gyvenvietėje (pav. 121).

Paukščių atvaizdai – taip pat labai dažnas įvairių medžiotojų bei žvejų gyvenviečių radinys. Visada vaizduojami vandens paukščiai. Labai daug medi-

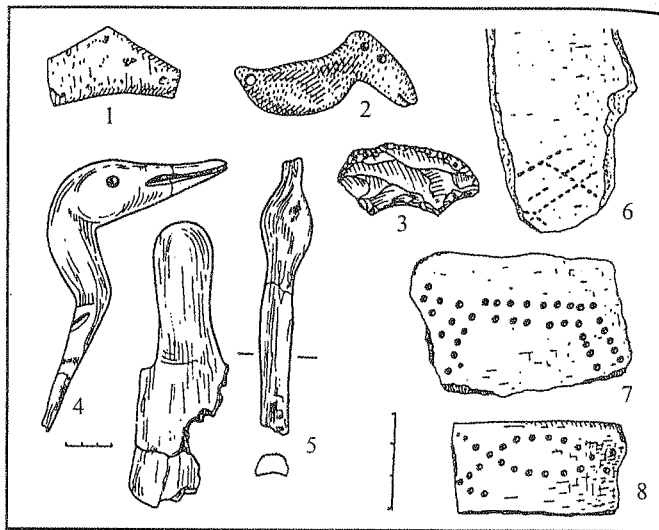

118 pav. Apeiginės lazdos iš Šventosios 3B gyv. (LNM)

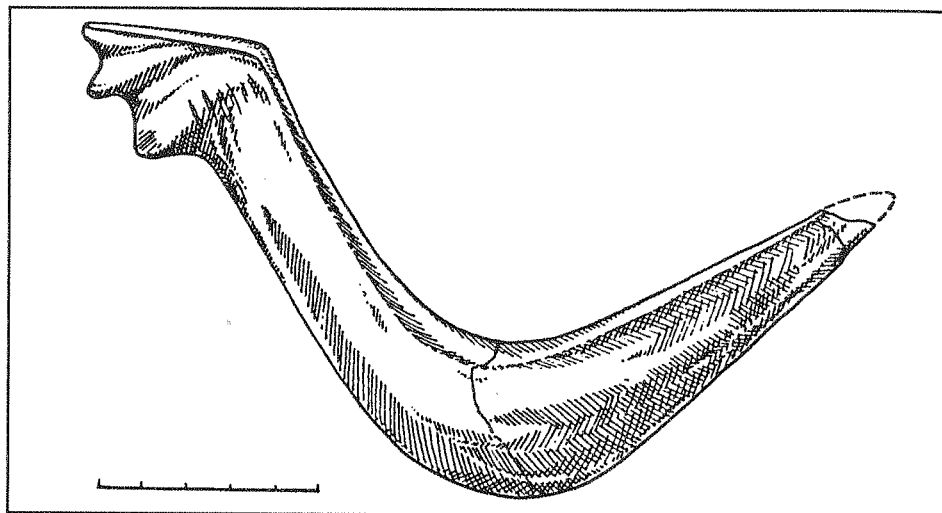

119 pav. Apeiginė lazdelė iš briedžio šonkaulio iš Šventosios 4B gyv. (LNM)

120 pav. [vairūs žvėrių atvaizdai: 1, 2 – gintaras, 4, 5 – medis, 6, 8 – keramika (1 – Šventosios 30-ojo ploto lobis, 2 – Juodkrantės lobis, 3 – Kašėtos, 4 – Šventosios 23-ioji gyv., 5, 7 – Šventosios 3B gyv., 6 – Kretuono 1B gyv., 8 – Jaros 2-oji gyv.) (1, 3–5, 7, 8 – LNM, 2 – Klebs 1882, 6 – ŠvnčM)

121 pav. Apeiginis medinis kaušelis su stilizuota anties galvute iš Šventosios 4B gyv. (LNM)

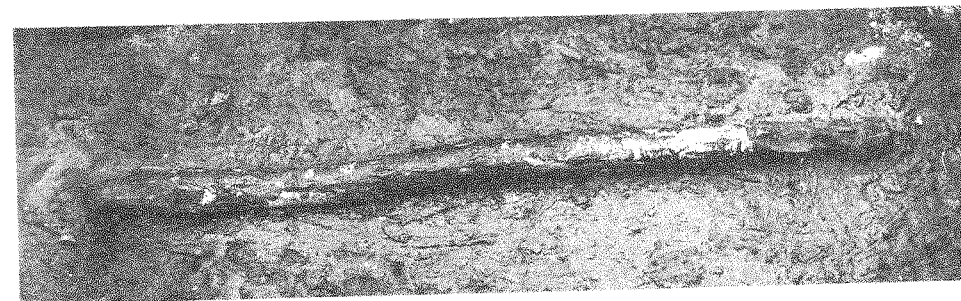
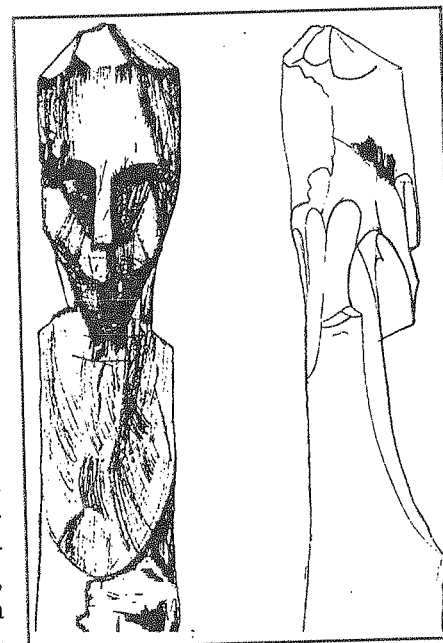
nių kaušų su tokiomis rankenomis rasta Latvijos (Лозе 1969: 33) ir Estijos (Янитс 1956: 282, pav. 59: 5) ypač vidurinio neolito ir vėlyvesnėse gyvenvietėse. Nemaža jų ir visoje Siaurės Eurazijoje.

Roplių irgi dažnai pasitaiko Pabaltijo Narvos kultūros mene, nors iš Lie-

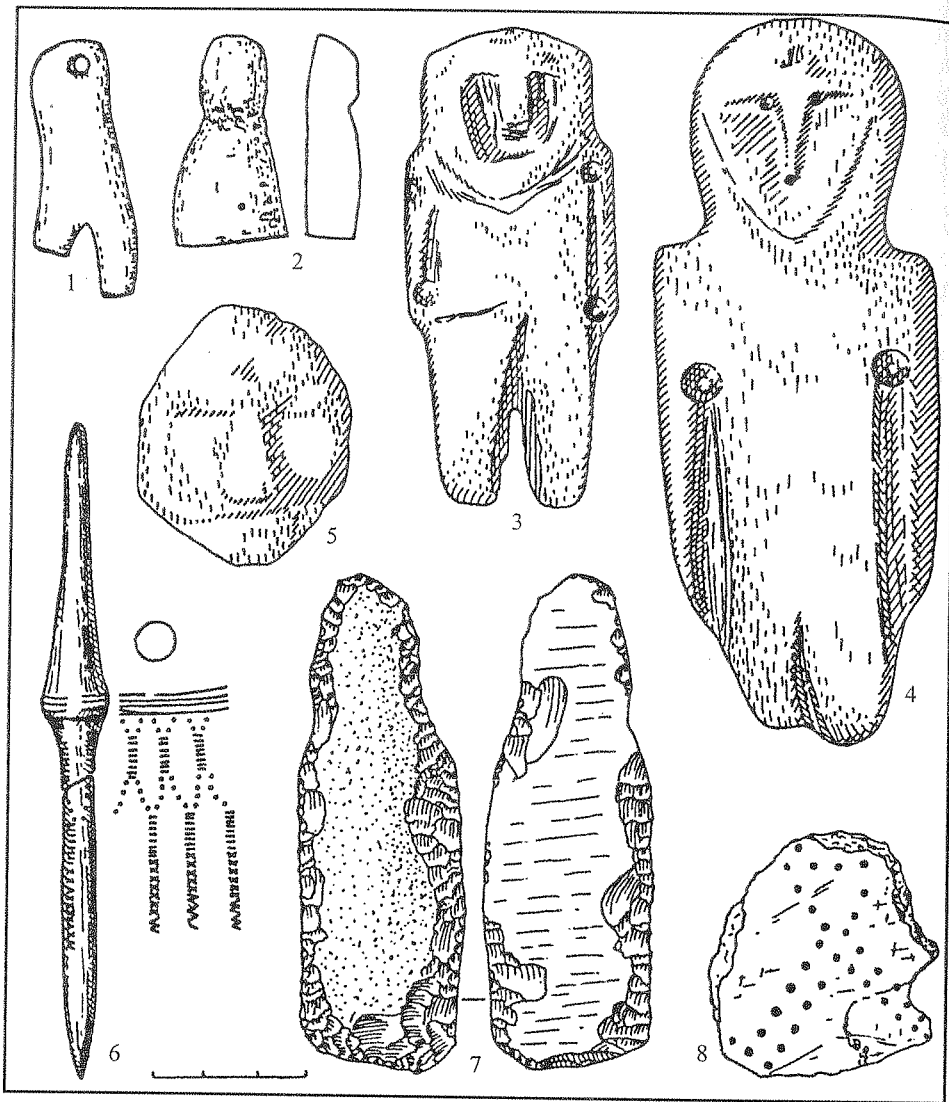
tuvos šiai grupei tegalima skirti nelabai aiškų dviejų žalčių (?) atvaizdą puodo šukėje (Rimantienė 1979: pav. 88) iš Šventosios 3B gyvenvietės. Rytų Lietuvoje tuo tarpu turime jų tik kiek vėlyvesniuose paminkluose. Latvijoje, Estijoje, Karelijoje žalčių bei gyvačių atvaizdų aptinkama dažniau (Гуркина 1956: 221 ir kt.).

Rytų Lietuvoje pasitaikė keletas gana schemiškų žuvų atvaizdų. Kretuono 1B gyvenvietės šukėje taškučiais (šukutėmis) įspaustas žuvies su uodega ir pelekais atvaizdas (pav. 120: 6). Susipynusiomis banguotomis taškų linijomis greičiausiai žuvis pavaizduotos ir Jaros 2-osios gyvenvietės puodo šukėje (pav. 120: 8). Kitose Pabaltijo Narvos kultūros gyvenvietėse rasta ir kaulinių žuvų figūrėlių, kurios puošė tinklų pynimo ar kitus namų darbo įrankius; kar-
tais tai būdavo ir blizgės. Žuvis irgi labai senas ir reikšmingas simbolis (Maringer 1978).

Žmonių atvaizdų pasitaiko gana dažnai, nors jie paprastai daug schemiškesni negu žvėrių. Tai būna didelės stulpinės skulptūros, smulkios figūrėlės-amuletai ir raižiniai bei lipdiniai ant puodų sienelių arba kaulo dirbinių. Didelė, apie 2 m ilgio, stulpinė skulptūra rasta Šventosios 2B gyvenvietėje (pav. 122). Ji buvo padaryta iš juodaksnio rąstelio nusmailinta apačia. Žievė nulupta tik nuo veido ir kaklo dalies. Kaktoje likęs rąstelio apvalumas, siaura juostele pereinantis į nosį. Akiduobės nuo antakių lankų nuožulniai išskaptuotos iki smakro. Akys nepažymėtos, burnos vietoje – tik nedidelis iškilimas. Viršugalvis apkapotas smailiai, pakaušyje – žievė. Labai artimų jai rasta Sarnatėje ir Malmutos upės žiotyse Lat-

122 pav. Stulpinė skulptūra iš Šventosios 2B gyv. (LNM) ir jos vaizdas in situ 1969 m.

123 pav. Įvairūs žmonių atvaizdai: 1–5 – gintaras, 6 – ragas, 7 – titnagas, 8 – keramika (1, 2 – Palangos lobis, 3–5 – Juodkrantės lobis, 6 – Kretuono 1B gyv., 7 – Rudnia, 8 – Jaros 2-oji gyv.) (1, 2 – GintM, 3–5 pagal Klebs 1882, 6 – ŠvnčM, 7, 8 – LNM)

vijoje (Ванкина 1970: 24, 102–103, pav. 18–21, lent. XXXVII; Loze 1970: pav. 3: 1). Panašių aptikta ir kitose Šiaurės Eurazijos kultūrose (Мошинская 1976: pav. 14).

Tokia pačia maniera atliktos ir Juodkrantės lobiai gintarinės figūrėlės (pav. 123: 3–5), tad jos greičiausiai priklausė šiam laikotarpiui. Tik pačiai didžiau-

siai įgręžtos akys, visų kitų nepažymėtos. Rankos, kartais ir kojos išskirtos grioveliais ar išpjovomis. Drabužių žymių nėra, tik vienos nugaroje matyti lyg nutįsusi kasa ar koks galvos dangalas. Visos skirtingos. Į jas visiškai nepanaši dvikojė Palangos lobiai figūrėlė (pav. 123: 1) su skylute galvos vietoje. Kaip minėjome, antropomorfiniai turėjo būti trapeciniai kabučiai, puošti nesusieinančių juostelių grupėmis (pav. 116: 7–9). Galbūt žmones simbolizavo ir kabučiai, beveik neprimenantys žmogaus pavidalo, tik su ryškesne išmaugta galvute, žinomi iš Palangos lobiai (pav. 123: 2). Panašių rasta ir Latvijoje (Šturms 1937b; Indreko 1957).

Nemuno kultūroje aptinkama ir iš titnago padarytų panašių žmonių atvaizdų. Ryškiausias yra iš Rudnios apylinkių (pav. 123: 7). Daug rečiau pasitaiko žmonių atvaizdų puodų sienelėse. Šventosios 3B gyvenvietėje rasta stambi šukė su lipdytiniu žmogaus atvaizdu (pav. 124). Jos atitikmuo žinomas Volosovo kultūros gyvenvietėje (Студзицкая 1980: 25–31, pav. 1, p. 169). Dažniausiai atvaizdai būna išpausti taškučiais arba šukutėmis. Šitokie jie dar labiau stilizuoti ir panašesni vieni į kitus. Pvz., Šventosios 1B gyvenvietėje rastos dviejų puodų šukės, kuriose greičiausiai pavaizduoti žmonės – pailgo stačiakampio pavidalo kūnas su į šonus įstrižai atsikišusiomis kojomis. Panašūs gana sudėtingos kompozicijos atvaizdai buvo įraižyti ant vieno raginio Kretuono 1B gyvenvietės antgalio (pav. 123: 6). Ant jo įtvoros iš įpjovų ir įgręžtų duobučių sudarytos 3 figūrėlės su įstrižai atsikišusiomis rankomis ir kojomis. Nuo jų susikirtimų žemyn įbrėžtos skersinių įkartelių juostelės, kurios pereina į kryžiukus. Galbūt duobutės žymėjo žmones ir Jaros gyvenvietės šukėje (pav. 123: 8). Panašiai jie vaizduoti ir kitų Šiaurės bei Rytų Europos kultūrų keramikoje, akmens ir kaulo dirbiniuose.

Taigi vaizduojamajame mene matome didelę stilių įvairovę. Iš senesnių laikų paveldėta primykščio realizmo maniera išstobulinta. Tuo pat metu žmonėms buvo priimtinas ir naujas schemiškas stilius bei jų abiejų sintezė, kuri, pereinant į vėlyvąjį neolitą, kartais vedė prie meno išsigimimo.

124 pav. Lipdytinė žmogaus figūrėlė ant puodo sienelės. Šventosios 3B gyv. (LNM)

PASAULIO SAMPRATA, TIKĖJIMAI

Lietuvoje rasti mena dalykai, pirmiausia iškeliantys žvėrį – stambų, kilnų ir labiausiai trokštamą sumedžioti, rodo, kad pagrindinę vietą turėjo užimti žvėrių kultas. Žvėrių bendruomenė buvo įsivaizduojama sutvarkyta kaip ir žmonių; turėjo savo vyriausiąjį – visų **Žvėrių žvėrį** (dažniausiai moteriškos giminės). Kartais būna Didžiųjų žvėrių ir Mažųjų žvėrių viešpatiai, kai kada kiekviena žvėrių rūšis turi savo viešpatį – seniūną ar šeimininkę, tačiau iš mūsų turimos medžiagos apie tai dar negalima nieko pasakyti. Gali būti, kad pas mus kiekviena briedė buvusi viešpaties išraiška. Taip galvoti verčia palyginimas su dar visai nesenus laikus siekusių Eurazijos šiaurės tautų bei Šiaurės Amerikos indėnų gal nuo paleolito išlikusiu Lokių lokio garbinimu (Окладников 1950: 7–19). Jie į kiekvieną lokį žiūrėdavo kaip į viešpatį – turėdavo permauldauti jau nudobtą žvėrį, atsiprašyti ir pagerbti jį prieš sudorodami. Taigi Žvėrių viešpatiai tuo pat metu buvo vyriausioji ir visų prižiūrėtoja, sauganti bandą, bet dovanojanti jos dalį jai palankiai žmonių bendruomenei arba atimanti ją iš nuostatus sulaužiusios. Žmonių ir Žvėrių viešpaties santykiai buvo giminiški: žmonės laikė save tokio žvėries palikuonimis – tik todėl Žvėrių viešpatiai ir duodanti maisto jiems kaip savo vaikams.

Žvėrių viešpaties idėja ir slėpėjo apeiginių lazdų skulptūrose iš Šventosios 3B gyvenvietės. Magijos požiūriu – tai pati Briedžių briedė. Kaip minėta, rasta įvairių žvėrių figūrėlių – mažų amuletų, žvėrių dantų kabučių, bet tik didžiosios apeiginės, žynių vartotos lazdos visur, kur tik jų randama, vaizdavo stambiausią žvėrį – pas mus – briedę, Šiaurės tautose – lokį arba šiaurės elnią. Tai buvo Žvėrių žvėris. Apie tokių lazdų paskirtį iškalbingiausiai byloja Elnių salos (Olenij ostrov) Onegos ežere kapinyno radiniai (Турина 1956: 302–305, 378–381). Čia viena labai panaši į mūsų šiaurės lazda aptikta prie vyro galvos ir pečių, o vyras (be abejo, žynys) paguldytas tarp dviejų moterų, taip pat papuoštų amuletais. Antra lazda rasta dvigubame vyro ir moters kape, taip pat paguldyta prie vyro galvos ir ant krūtinės. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, tai buvę galvos papuošalai. Gal šios lazdos tam tikromis progomis nešiotos aukštai iškeltos rankoje? Tai buvusi tam tikrų žmonių – šamanų, mūsų šiaurės tariant, žynių – privilegija ir pareiga. Sprendžiant iš šių dienų Šiaurės medžiotojų papročių, tokia lazda žynio rankoje per apeigas prieš medžioklę atstovavo Briedžių briedei. Ji turėjo būti linksminama šokiais, muzika, gal ir maistu bei gėrimu, kad teiktųsi skirti dalį kaimenės savo vaikams. Pačios lazdos, neeiliniai meno kūriniai, greičiausiai buvo pačių žynių pasigamintos, panašiai kaip Šiaurės šamanų pačių gaminami visi kulto atributai. Menininko sugebėjimai, matyt, irgi skyrė žynį iš visos bendruomenės.

Briedės skulptūrų neolite randama ne tik Šiaurės, bet net ir Pietų Europoje. M. Gimbutienė briedę vadina šventuoju Gimdymo (Birthgiving) deivės žvėrimi. Tos tradicijos siekiančios vėlyvojo paleolito laikus (Gimbutas 1989: 113–115).

Lietuvių, skirtingai nuo kitų tautų, tautosakoje beveik nėra išlikusio Žvėrių žvėries įvaizdžio. Matyt, lietuviai labai seniai ir galutinai perėjo į žemdirbystę. Ir iš vėlesnių laikų medžiotojų dievų vardai tegalėtų būti nebent Medeinė ar Žvėrinė (Žvorūna), kurios galėtų būti tolimos Žvėrių viešpaties palikuonės. Paminėtina čia, kad miškuose buvęs kažkoks vyresnysis, t. y. valdytojas, tik jo vardas nežinomas (Slaviūnas 1947: 181).

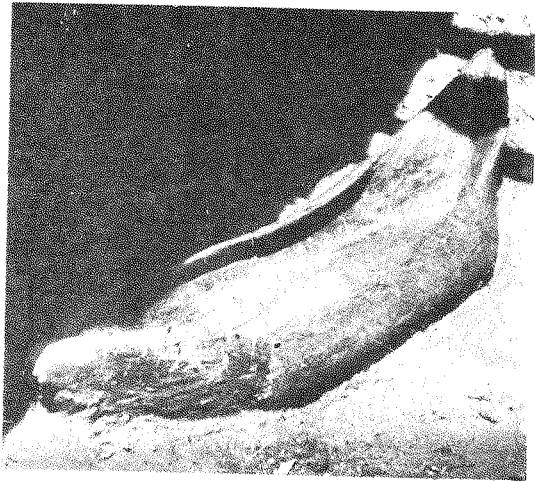
Įvairiuose pasaulio tikėjimuose nuo seniausių laikų mitai pabrėžia, jog kada kada žvėrys ir žmonės sudarę vieną padermę. Į tą vienybę stengiamasi sugrįžti, ir tai gali atlikti žyniai (Slotten 1965).

Kiti žvėrys kulte irgi turėjo savo vietą – galėjo saugoti kokią nors gyvenimo sritį ar erdvės sferą. Primityviausiose tautose galbūt plačiausiai paplitęs roplių kultas. Gyvačių ar žalčių atvaizdų rasta Lietuvos, dar daugiau – kitų kraštų Narvos kultūros paminkluose. Nors ir labai schemiškų, gyvačių (žalčių) atvaizdų buvo jau paleolitiniuose urvų raižiniuose, smulkioje plastikoje, tačiau ypač jų pagausėjo neolite. Roplių išsinėrimas iš odos, rudenį įlindimas į žemę miegoti ir pavasarį išlindimas, tariamas jų gyvybingumas sukapojus – visa tai kėlė nuostabą. Turinys, kurį žmogus įdėjo į tą įvaizdį, buvo labai platus ir daug kartų kito. Roplys apsaugodavo ir pražudydavo, buvo gyvybės globėjas, vėliau tapo požeminės karalystės atstovu, vėlės įsikūnijimu, namų saugotoju ir kt. (Maringer 1977).

Kai šiaurės kraštuose medžiotojų bendruomenių pasaulio viešpačiais dar buvo laikomi žvėrys, Vakarų Azijoje, paplitus gyvulininkystei ir žemdirbystei, žmogus ėmė ir save suvokti kaip pasaulio valdovą. Ši idėja plito į šiaurę, pralenkdama ūkio formos plitimą. Ir nors žvejų bendruomenėse senasis mybinio ūkio, tačiau žmonių sąmonė jau buvo tiek subrendusi, kad priėmė tą **Viešpaties žmogaus** idėją, neatsisakydama ir Žvėrių viešpaties. Tą idėją išreiškia Šventosios 2B gyvenvietės stulpinė skulptūra. Nors Žvėrių viešpatys dažniausiai yra moteriška būtybė (beragė briedė), tačiau, virtęs žmogumi, jis tampa belyte, kaip Šventosios 2B ar Sarnatės stulpinės skulptūros arba Juodkrantės bei Rudnios figūrėlės, o vėliau – vyriška būtybė.

Šventosios 2B stulpinė skulptūra stovėjo pačioje buvusio ežerėlio pakrantėje. Be abejo, tai irgi buvo Žvėrių viešpatiai – vandens gyvūnijos viešpatiai ir šeimininkė, taip pat giminės motina. Dar XIX a. pradžioje šiaurinėje Botnijos įlankos pakrantėje šalia pačių žuvingiausių vietų būdavo statomi tokie stulpai su žmogaus galva, vėliau pakeisti figūrinėmis lentomis. Juos vadindavę Didžiaisiais šeimininkais – tėvais, labai gerbdavę, retkarčiais senovishku papročiu paaukodavę į tošį suvyniotą didelę lašišą, tačiau jų negarbindavę, net vengdavę lankytis ten, kur jie stovėdavo (Vilkuna 1975: 410–414; pav. 196). Tad atrodo, kad pati Žvėrių viešpaties figūra jau turėjo paveikti pavaldinius ir padėti „vaikams“.

Visų kultų svarbiausioji apeiga yra **auka**. Įvairių tautų aukų objektai dažnai kartojasi. Skiriasi tik nuomonės dėl aukos primykštės prasmės ir tikslo,

125 pav. Luoto modelis per kasinėjimus in situ. Šventosios 2B gyv.

tas buvo Šventosios 2B luoto modelis (pav. 125). Jis buvo ažuolinis, stovėjo gilioje vietoje ant dugno, lyg būtų paskandintas, o netoliese gulėjo didokas akmuo – gal inkaras. Įvairiais laikais (nuo akmens amžiaus iki pat viduramžių) luotų modeliai ar net patys luotai būdavo aukojami – skandinami. Galbūt aukoms buvo skirtas ir (o ne žaislas) 30 cm ilgio luotelis, rastas prie Siplingeno, nes jis padarytas iš kieto medžio – uosio (Kolb 1987: pav. 5). Aukoti ir kiti daiktai. Pvz., Danijoje rasta pelkėse paskandintų ankstyvojo bei vidurinio neolito puodų, titnago kirvelių, gyvulių kaulų (Brøndsted 1960: 238–240). Suomijoje aptikta paaukotų, t. y. pelkėse paskandintų, brangių įvežtinių gintaro dirbinių (Äyräpää 1945: 18–19). Gali būti, kad aukoms nešti buvo vartojami ir tam tikri aukų puodai, papuošti, pvz., žmonių ar žvėrių figūromis.

Turėjo būti ir kitokių kulto veiksmų. Minėtinos įvairios apeigos su vandeniu. Apie jas byloja dažnai aptinkami kaušai su vandens paukščių galvutėmis ant rankenų. Galbūt tai priemonės paveikti vandens stichiją su visa jos gyvūnija. Kulto apeigose svarbią vietą turėjo užimti ir ugnis. Sarnatėje šalia stulpinės skulptūros rasta laužo liekanų (Ванкина 1970: 24), kurios lyg ir sietųsi su ugnies apeigomis. Kai kuriuose Elnių salos (Olenij ostrov) kapinyne kapuose buvo laužų liekanų (Гурина 1956: 25 ir kt.). Manoma, kad ugnį simbolizavo ir raudonoji ochra, kurios neretai randama to laikotarpio kapuose ir gyvenvietėse (įvairiose Šventosios gyvenvietėse, Margių 1-ojoje, Kretuono 1B kapuose ir kt.).

Daugelio tyrinėtojų nuomone, kulto apeigoms vartotos ir kanapės, kurios į Europą įsigabentos pirmiausia kaip „šventas“, svaiginantis augalas, o tik vėliau susidomėta jų pluoštinėmis savybėmis (Бахтеев 1960: 279–289).

kada tai kulto apeiga, o kada – magiškas veiksmas. Aukojimas paprastai siejamas su ritualu – apšalymu, apširengimu ar nusirengimu, šokiais ir kt. – visa tai turi ir magiškos prasmės (Lohr 1926: 127–128). Aukos dažniausiai būdavo skandinamos vandenyje ar pelkėje (apie deginimus nieko negalime pasakyti). Šventosios ankstyvųjų gyvenviečių kultūriniai sluoksniai buvo suplauti į ežerą, tad beveik neįmanoma nustatyti, kurie dirbiniai specialiai įmesti į vandenį – paaukoti, o kurie ten atsidūrė netyčia. Tačiau atrodo, kad aukai pagamintas ir tikrai paauko-

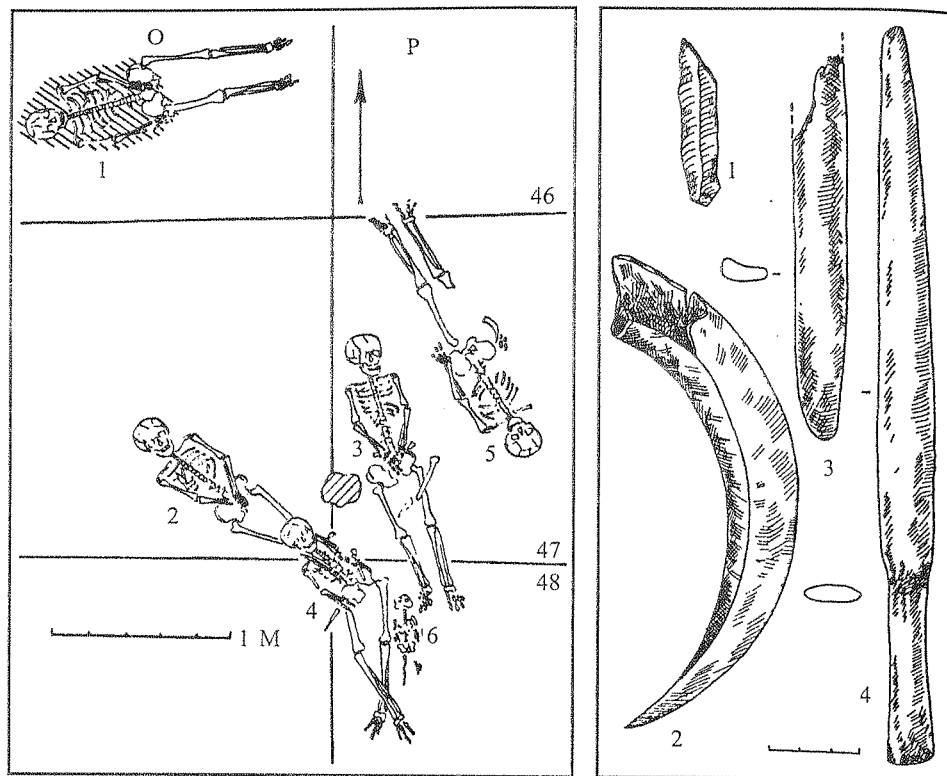
Šalia tikėjimo ir kulto, į juos įsiliedama, daug kur sutapdama, klestėjo ir **magija**. Gyvenimo reiškinius stengtasi paveikti į juos panašiomis priemonėmis: ruošiantis medžioti, buvo šokami medžioklę imituojantys šokiai; norint prisišaukti vandens paukščių, piltas vanduo, o gal plukdytas kaušas ir kt. Magiškiems veiksams pakanka ir daikto dalies (pvz., danties) ar atvaizdo, net dalies atvaizdo (galvos), nes jis suprantamas kaip pats objektas (Токapeв 1964).

KAPAI

Lietuvoje turime nedaug ankstyvojo bei vidurinio neolito kapų, ir tie patys nelabai aiškūs. Kelių žmonių ne vieno lakotarpio griaučiai buvo atsitiktinai aptikti **Nemuno kultūros** srityje – Turlojiškės durpyne, tačiau jų padėtis tiksliai nenustatyta (atrodo, mirusieji palaidoti ištiesti). Žinoma, kad įvairiose šio durpyno vietose durpių sluoksnyje ir aleurite rasta kartu įvairių kaulo bei šio durpyno vietose durpių sluoksnyje ir aleurite rasta kartu įvairių kaulo bei rago, titnago dirbinių, anglių, taip pat stumbrų, elnių, briedžių ragų su pjaus-tymo žymėmis, šernų kaulų bei ilčių, šunų kaulų ir kt. Pasakojama, jog šiame durpyne aptikta ir akmenimis grįsta duobė su daug senienų (Kulikauskas ir kt. 1961: 51).

Nemuno kultūrai priklausė kai kurie Šiaurės rytų Lenkijos kapai. Brai-nikiuose (Brayniki, Szczytno pavietas), ochra apibarstyame (suardytame) ka-pe prie kaukolės buvo šešių stumbrų ar tauro dantų vėrinėlis (Bohnsack 1939: 35–38). Įdomiausias dvigubas kapas iš Probutų (Probuty, Ilawa pavietas), ku-riame įdėta ovali buožė su iškalta skylute ir apvalinis kaplys. Panašių kapų rasta dar keliose vietose Vyslos žemupyje. Perkunovo, Giżycko paviete, vie-tovėje prie Kisaino ežero rasti jaunos moters su vaiku ir mažo vaiko kapai. Griaučiai taip pat ištiesti, apibarstyti ochra, ant moters kaklo uždėti pragręžtų žvėrių dantų karoliai, be to, įdėta titnago skelčių, lancetinis antgalis. Pana-šių kapų žinoma ir kitose šios kultūros vietose (Bohnsack 1939: 37–38; Oku-licz 1973: 84–85; Wislański 1979: 323).

Narvos kultūros srityje, Šiaurės rytų Lietuvoje, Kretuono 1-osios gyven-vietės apatiniame kultūriniame sluoksnyje rasti 6 šio laikotarpio kapai. Tačiau mirusieji, atrodo, laidoti paskubomis, kai kurie iš dalies uždėti vieni ant ki-tų (Girininkas ir kt. 1985: 5–9) (pav. 126, 127). Kapai orientuoti įvairiomis kryptimis: į šiaurės vakarus, pietvakarius, pietryčius ir šiaurę. Daugiausia lai-dota galva į šiaurės vakarus. Visi mirusieji paguldėti aukštelininki, ištiesti. 4 kapuose būta įkapių: viename – gludintas kaltelis iš perskelto vamzdinio kau-lo, kitame – kaulinis durklas, trečiame – nusmailinta šerno iltis, matyt, irgi vartota kaip durklas, ketvirtame – titnaginį lancetinis antgalis (galbūt juo bu-vo nušautas žmogus, nes antgalis gulėjo krūtinės ląstoje). Prie griaučių Nr. 2 ir 4 28 cm skersmens duobuteje buvo raudonosios ochros. Mirusieji abie-jų lyčių ir įvairaus amžiaus. Nors retai, bet ir kitose Narvos kultūros gyven-vietėse, pvz., Narvos 1-ojoje, aptikta kapų aslose: dviejuose paštatuose pa-laidoti suaugęs žmogus ir vaikas (Гурина 1967: 166).

126 pav. Kretuono IB guv. kapai (Гирининкас 1990) 127 pav. Kretuono IB guv. įkapės (ŠvnM)

Kapinyną pasitaiko retai. Ankstyvajame neolite toliau buvo laidojama ir Zveiniekų (Zagorskis 1974), ir Elnių salos (Olenij ostrov) kapinynuose (Гурина 1956)*. Beveik visi mirusieji paguldyti ištiesti.

Taigi iš visko matyti, kad ankstyvojo ir vidurinio neolito Nemuno ir Narvos kultūrai dažniausiai būdingi atskiri kapai, mirusieji laidoti ištiesti, apibarstyti ochra. Beje, ankstyvojo neolito (išlikęs paprotys net ir vėlyvajame) ochra barstyti kapai kaip tik priklauso šių abiejų kultūrų paplitimo sričiai: šiaurėje siekė Onegos ežerą, o pietuose – Šiaurės rytų Lenkiją, Vyslos žemupį ir Mozūriją (Okulicz 1973: 85).

Labai neaiški yra antrojo tipo laidosena, taip pat pažįstama iš abiejų kultūrų, – tai galų (o gal tik kaukolių) laidojimas pačioje gyvenvietėje. Jos pėdsakų aptikta Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje. Į pietus per 1 m nuo viduri-

*Olenij ostrov kapinynas (Onegos ežere) anksčiau buvo datuotas II tūkst. pr. Kr. antrąja puse, tačiau pastaruoju metu nustatyta, kad dalis kapų galėjo būti ir ankstyvesni, t. y. priklausyti VI–V tūkst. pr. Kr. (Филотова 1971: 139; Price, Jacobs 1990).

nio pastato kultūriniame sluoksnyje krūvelėje gulėjo sukiužusi kaukolė – sutrupėję kaukolės skliauto kauliukai ir dalis apatinio žandikaulio. Kitų kaulų pėdsakų nebuvo. Tarp kauliukų gulėjo menkai apdirbtas gintaro kabutis. 2 kiti žmonių žandikauliai rasti tarp buvusioje pakrantėje suplautų karčių, taigi išjudinti iš vietos. Tai 30–35 m. moters ir 6–7 m. vaiko žandikauliai. Keliose vietose dar aptikta pavienių žmonių dantų. Sukiužusi kaukolė buvo ir Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje; Šventosios 4B radimvietėje rasta viršutinė kaukolės dalis.

Žmonių kaukolių liekanų aptikta ir abiejose (A ir D) Cedmaro gyvenvietėse. Net buvo manoma, kad tai iš priešų galvų padarytos geriamosios taurės (Stadie 1921: 152, 155) ir spėjama apie kanibalizmą. Ten, rodos, taip pat nerasta kitų kaulų, tad greičiausiai irgi buvusios palaidotos tik galvos. Kitose ankstyvojo neolito Pietų bei Vakarų Pabaltijo srityse taip pat dažnai pasitaiko rasti žmonių galvų kaulų (Westerby 1927: 28 tt; Ekholm 1935: 55).

Atskirai užkastų žmonių galvų, kaip ir žmonių be galvų, rasta ne viename Rytų Europos vėlyvojo mezolito bei ankstyvojo neolito kapinyne. Tai kažkokie ritualiniai kapai, nes šalia jų būta laužų liekanų, įvairių žvėrių kaulų (Хлобистина 1978: 66–67). Šie papročiai labai seni, siekiantys paleolito laikus. Palaidojus pastate, kaip Narvos 1-ojoje gyvenvietėje, iš jo pasitraukiama. Tačiau, užkasus mirusį šalia namų, tikriausiai gyventa ir toliau, nes, pvz., Estijoje Valmos gyvenvietėje rasta grupelėmis po keletą kapų ir čia pat buvo senesnių suardytų (Янитс 1959: 38–39).

ANTROPOLOGINIAI IR ETNINIAI KLAUSIMAI

Šie klausimai nėra tapatūs: kelių antropologinių tipų žmonės gali priklausyti vienai etninei grupei ir atvirkščiai – skirtingų etninių grupių sudaryti vieną antropologinį tipą. Lietuvoje turime labai mažą šio laikotarpio antropologinės medžiagos – keletą kaukolių ir jų dalių, atstovaujančių abiem kalbamojo laikotarpio kultūroms. Duomenis dar papildoma kaimyninių kraštų radiniai.

Greičiausiai **Nemuno kultūrai** priklausė plačiagalvė vyro kaukolė iš Turlojiškės durpyno. Kaukolė buvo didelių horizontalių smegeninės matmenų, vidutinio pločio, plokštoku veidu ir nelabai atsikišusia nosimi (pav. 128). Estų antropologė K. Mark priėjo išvadą, jog šioje kaukolėje matyti kai kurių mongolidinių priemaišų (Марк 1956: 50). Tačiau buvo ir priešingų nuomonių – plokštokas veidas būdingas ne tik mongolidams, bet ir daugeliui senųjų europidų, netgi visiems vėlyviesiems hominidams (Якимов 1956). Ne ką ryškesnių antropologinių duomenų gauta ir toliau į pietus Nemuno kultūros paplitimo srityje. Žinomos 2 kaukolės iš Mozūrų srities – iš Brainikių ir Vonbžezno (Wąbrzezno, buv. Briesen) (Perret 1942: 63–74; 1943: 350, 358 tt). Vienos veidas vidutinis, antrosios – siauras. G. Perretas priskyrė jas Rytų Baltijos rasei. Nors jokių veido profiliuotės rodiklių nenustatyta, K. Mark

128 pav. Turlojiškės žmogus (V. Urbana-
vičiaus veido rekonstrukcija)

jas gretino su Turlojiškės kaukole (Марк 1956: 54). Tuo tarpu R. Denisovos manymu, šiose kaukolėse nesą jokio pagrindo įžiūrėti mongolidinių bruožų – galima kalbėti tik apie individualius savitumus (Денисова 1975).

Sprendžiant iš radinių, kurie buvo aptikti minėtuose dviejuose Mozūrų srities kapuose, šie turėję priklausyti skirtingoms kultūroms (Rimantienė, Česnys 1991). Kaukolę iš Brainikių galima būtų skirti Nemuno kultūros nešėjams, o iš Vonbžezno, kaip minėta, turėtų priklausyti jau Rutulinių amforų kultūrai (Wittich 1872).

Daugiausia ginčų sukėlė Turlojiškės kaukolės, taip pat kaip ir Cedmaro kaukolių liekanų*, priskyrimas mongolidams.

G. Česnio nuomone (Kunskas ir kt. 1985: 49), per drąsu iš labai fragmentišių antropologinių radinių daryti toli

siekiančias išvadas. Mongolidams būdingo požymių komplekso – plati galva, žemas, viršuje ir apačioje suplokštėjęs veidas, aukštos akiduobės, menkai atsikišusi žemos ir plačios šaknies nosis – Rytų Pabaltijyje iš viso nepasitaiko. Iškastinėse kaukolėse randame vos vieną kitą išvardytų požymių ir tai redukuotą. Apie mongolidus čia ir kalbos negali būti. Tie požymiai rodo, kad į antropologinį tipą įsilieta protolaponidinio, arba tiesiog rytietiško, komponento, susiformavusio labai seniai į rytus nuo Pabaltijo plytinčiose teritorijose, kurių gyventojai gilioje praeityje galbūt palaikė ryšius su mongolidais.

Dar toliau į pietryčius, Ukrainos teritorijoje, kur ankstyvajame neolite buvo paplitusi Dnepro-Doneco kultūra, turėjusi aiškios įtakos Nemuno kultūrai ir giminiška jai, kapinynuose rasta labai daug antropologinės medžiagos. Mirusieji skirtini protoeuropidiniam kromanjoniečių tipui (Телегин 1968: 186–189).

Narvos kultūrai Lietuvoje taip pat atstovauja labai kuklūs radiniai. Va-

*Vargu ar turi pagrindo kai kurių autorių noras Cedmaro kaukolių liekanas, kurių rasta, tiesą sakant, tik smegeninės skliautai ir nieko nežinoma apie veido profiliuotę, skirti laponidams (Okulicz 1973: 85 su lit.). Senosios literatūros duomenų neįmanoma nei patikrinti, nei patikslinti. Atrodo, tyrinėtojus bus veikęs išankstinis nusistatymas, jog visą priešvirvelinę keramiką pagamino mongolidų gentys. G. Peretas (Perret 1943: 335) apskritai abejoja Cedmaro kaukolių datavimu ir jų savo išsamiaame darbe apie Prūsijos neolito griaučių liekanas visai nenagrinėja.

karų Lietuvoje žinomi tik 3 apatiniai žandikauliai iš Šventosios 23-iosios gyvenvietės. Du gerai išlikę. Pirmasis buvęs apie 30–35 m. moters. Iš jo kampų bei atstumo tarp krumplių sprendžiama (tyrė R. Denisova ir R. Jankauskas), kad kaukolė buvusi dolichokraninė, t. y. ilga ir siaura, aiškiai europidinė. Ant-rasis žandikaulis 6–7 m. vaiko. Dantys taip pat turi europidinių ypatybių (tyrė R. Graverė ir I. Balčiūnienė) (Rimantienė 1979: 148; Paprečkienė 1982).

Iš šiaurės rytų Lietuvos Narvos kultūrai atstovauja 6 Kretuono 1B gyvenvietės kapai. Buvo palaidoti 3 vyrai: vienas vyresnis negu 55 m., antras 50–65 m., trečias – 25–30 m., be to, 14–16 m. paauglys, 3 m. vaikas ir 20–25 m. moteris.

Visos kaukolės vidutinio masyvumo, t. y. jų smegeninės matmenys saikingi. Pagal formą jos yra tarp ilgagalvių ir vidutiniagalvių (dolichomezokraninės). Tik vienos kaukolės buvo galima išmatuoti veido plotį ir jo viršaus horizontalų kampą – rasinei diagnostikai labai svarbius požymius. Nors antropologinė medžiaga pernelyg fragmentiška ir daugumos šių požymių nebuvo galima nustatyti, G. Česnys (Kunskas ir kt. 1985: 49–56) daro prielaidą, jog kaukolių mezomorfija (vidutinis masyvumas), polinkis į mezokraniją (poplatę smegeninę) ir suplokštėjęs veido viršus byloja, kad kretuoniškiai turėjo šio-kių tokių laponidinių priemaišų. Jos turėjusios būti arba neryškios, arba gerokai nustelbtos europidinių savybių, nes Kretuono 1B gyvenvietės žmonių dantys atitinka Vidurio Europos odontologinį tipą (Paprėčkienė 1982). Taigi Šiaurės rytų Lietuvos Narvos kultūros žmonės buvo susidarę mišriu pagrindu.

Jie labai artimi kitiems Rytų Pabaltijo mezokraniniams ir brachikraniniams su Rytų bruožų priemaiša žmonėms, ypač mezokraniniam Zveiniekių tipui (Денисова 1975: 45–63). Neolitinė Zveiniekių kaukolių serija yra aiškiai 2 tipų. Vyrauja masyvus ilgagalvis, siauraveidis, griežtos profiliuotės, išsišovušios nosies, priklausantis Šiaurės Europos tipui. Jam analogijų gausu visoje Šiaurės rytų Europoje, ypač Pabaltijyje. Reikia tikėtis, kad ateityje jo rasis ir Lietuvos Narvos kultūros žmonių kapuose. Antrasis Zveiniekių tipas, kuriam artimi kretuoniškiai, yra vidutinio masyvumo, platoka mezokranine smegenine, plačiu plokščiu veidu, menkai atsikišusia nosimi, silpnai išvešėjusia jos šaknimi. Tai požymiai, bylojantys, jog šie žmonės susidarę metizacijos būdu, į europidus įsiliejus rytietiško komponento. Šio tipo analogijų gausu Rytų Europos miškų zonoje, ypač Elnių salos ir Ladogos kanalo neolito paminkluose.

Ir Kretuono, ir Zveiniekių antropologiniai radiniai rodo, kad Narvos kultūros žmonių kaukolės turėjo rytietiško komponento. Sunku pasakyti, kada jis įsiliejo – galbūt ankstyvajame neolite su kažkokia ateivių iš Rytų banga, o galbūt tai jau čia aptinkamo panašaus tipo palikuonys. Šiems klausimams spręsti dar trūksta medžiagos. Ir ankstyvojo neolito Narvos kultūros kapuose toliau į šiaurę (Latvijoje, Estijoje), atrodo, dar buvo europidiniai tipai. Tik kai viduriniame neolite į šiuos kraštus ėmė brautis Šukinės duobelinės keramikos kultūros gyventojai, kapuose ėmė rasti abiejų antropologinių tipų at-

stovų arba jų hibridų. Net pačioje šiaurinėje Narvos kultūros paplitimo srityje, kuriai priklauso Narvos I ir III gyvenvietės, pagal K. Mark išvadas, kaukolės yra europidinės, primenančios Lietuvos radinius, kai tuo tarpu kiek vėlyvesnėse tų sričių Šukinės duobelinės keramikos kultūros gyvenvietėse aptinkama vien mongolidinių – plataus ir žemo veido – žmonių tipų. Tik kai kurios to meto Estijos mongolidinės kaukolės turi europidinę atsikišusių nosį (Марк 1956: 224). Vadinas, vidurinio neolito Narvos kultūros šiaurinėje srityje prasidėjo ryški metizacija. Estijoje ji liko neišdildoma.

Etninė priklausomybė. Taigi reiktų manyti, kad ir Narvos, ir Nemuno kultūrų gyventojai buvo nuo seno Pabaltijyje įsikūrusių europidų palikuonys. Tačiau vidurinio neolito pabaigoje šiaurinėje Narvos kultūros srityje susidarė mišrus europidų ir mongolidų tipas. Atrodo, jog į Šiaurės rytų Lietuvą bus atėję jau susiformavę metisai – jie susidarė ne vietoje, nes anksčiau finougrų kultūrinės srities įtakos nepastebima. Galbūt ir atsitiktinis Turlojiškės radinys, ir kai kurios Kaliningrado srities kaukolės tik patvirtina, kad kažkoks kultūrinis srautas nuplaukė per visą rytinės Šventosios upės ruožą į pietvakarius. Tačiau šią prielaidą turi patvirtinti tolesni tyrinėjimai.

Archeologijos duomenys visa tai patikslina, nes kultūra yra svarbesnis etninis požymis negu žmogaus biologija, nors irgi sunkiai interpretuojamas. Be abejo, nė vienos dabartinės tautos negalime tiesiai išvesti iš neolitinių protėvių. Įmanoma kalbėti tik apie vieną kitą dabartinių tautų substratą ir toliau per visą keturių ar trijų tūkstančių metų laikotarpį sekti jo palikimą.

Archeologų pripažintas pagrindinis ir patikimiausias etninis požymis turėtų būti keramika – pirmiausia dėl to, kad tai ne mainų objektas. Tačiau ir ji plito labai nevienodai: iš lėto – kaip įtaka, laiko mada ir staigiais šuoliais – dėl egzogaminių vedybų. Kalbamuaju laikotarpiu dalis Narvos kultūros ir beveik visa Nemuno kultūra paplitusi toje teritorijoje, kurioje vėliau randame baltų gentis. Nemaža šių kultūrų elementų, kaip matysime toliau, įsiliejo į vėlyvojo neolito kultūras. Tad galime daryti išvadą, kad abiejų kultūrų gyventojai ne išnyko, o dalyvavo susidarant baltams. Daugybė bruožų rodo šių kultūrų giminiškumą. Skirtumai daugiausia susidarė dėl vietinių mezolito tradicijų (beje, priklausiusių ir nuo gamtos išteklių – titnago ir kaulo bei rago) ir dėl ankstyvajam neolitui būdingo izoliuotumo.

Literatūra

- Ailio J. 1909. Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland. Helsinki, 1, 2.
 Äyräpää A. 1940. Die Kulturformen der finnischen Steinzeit // Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1937. Helsinki, 87: 116.
 Äyräpää A. 1945. Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischen Gebiet // SMYA, 45: 10–25.
 Äyräpää A. 1955. Den yngre stenalderns kronologi i Finland och Sverige // FM, 62: 5–52.

Äyräpää A. 1960. Neue Beiträge zur Verbreitung des Bernsteins im kammkeramischen Gebiet // Światowit, Warszawa, 23: 235–247.

Benecke B. 1881. Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreußen. Königsberg.

Bernotaitė A. 1958. Versminio upelio I /Varėnos raj./ akmens amžiaus stovykla // Iš lietuvių kultūros istorijos, 1: 5–19.

Bezzenberger A. 1895. Accessionen des Prussia-Museums // Sb. Prussia, 19: 235–267.

Bohne-Fischer H. 1941. Ostpreußens Lebensraum in der Steinzeit // Schriften der Albertus-Universität, Naturwissenschaftliche Reihe, 2.

Bohnsack D. 1939. Ein Steinzeitgrab mit Rötelbestattung aus Braynicken, Kr. Neidenburg // Altpreußen, 4/2: 35–38.

Brazaitis D. 1992. Akmens amžiaus tyrinėjimai Vokės aukštupyje // ATL 1990/91, I: 5–8.

Brinkhuizen D. C. 1983. Some Notes of Recent and Pre- and Protohistoric Fishing Gear from Northwestern Europe // Palaeohistoria, 25: 7–53.

Brøndsted J. 1960. Nordische Vorzeit. 1. Steinzeit in Dänemark. Neumünster.

Czarnowski S. 1938. Kultura. Warszawa.

Cernjanskij M. M. 1987. The Neolithic in North-western Byelorussia // Neolit i poczătki epoki brązu na ziemi Chełmińskiej. Toruń, 8: 429–439.

Daugnora L. 1992. Kretuono apyžerės gyvenviečių archeologinių kasinėjimų kaulinės medžiagos tyrimo rezultatai // ATL 1990/91, I: 11–15.

Daugnora L., Girininkas A. 1996. Osteoarcheologija Lietuvoje. Vilnius.

Dolukhanov P. M. 1990. The Late Mesolithic and the Transition to Food Production in Eastern Europe // Hunters in Transition. Cambridge: 109–119.

Duoba D., Daugnora L. 1994. Osteologinių radinių Šventosios gyvenvietėje tyrimas // Lietuvos Veterinarijos akademijos ir Lietuvos Veterinarijos instituto Mokslo darbai. Veterinarija, 22: 24–28.

During E. 1986. The Fauna of Alvastra // Ossa, 12, suppl. 1.

Ekholm G. 1935. Forntid och fornforskning i Skandinavien, Uppsala.

Engel C. 1935. Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. Königsberg.

Europeus A. 1930. Die relative Chronologie der steinzeitlichen Keramik in Finnland // AA, 1/2: 165–190; 1/3: 205–220.

Gaerte W. 1927a. Die steinzeitliche Keramik Ostpreußens. Königsberg.

Gaerte W. 1927b. Pfahlbau Ostpreußen // Reallexikon, 10: 93–101.

Gaerte W. 1929. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg.

Gaerte W. 1938. Gebänderte Feuersteingeräte aus Ostpreußen // Elbinger Jahrbuch, 15: 34–38.

Gardawski A. 1958. Zagadnienie kultury „ceramiki grzebykowej” w Polsce // WA, 25/4: 287–313.

Gimbutas M. 1989. The Language of the Goddess. San Francisco.

Girininkas A. 1976. Jaros pakrančių tyrinėjimai 1975 metais // ATL 1974/75: 3–5.

Girininkas A. 1982. Neolito palikimas žalvario amžiuje // Jaunųjų istorikų darbai, 4: 85–87.

Girininkas A. 1985. Narvos kultūros raida // LA, 4: 119–134.

Girininkas A. 1986. Žemaitiškės 3-ios gyvenvietės tyrinėjimai 1984–1985 m. // ATL 1984/1985: 7–9.

Girininkas A. 1988. Žeimenio ežero 1-a gyvenvietė // ATL 1986/1987: 10–12.

Girininkas A. 1994. Baltų kultūros ištakos. Vilnius.

Girininkas A., Česnys G., Balčiūnienė I., Jankauskas R. 1985. Kretuono 1-os gyvenvietės vidurinio neolito kapai // LA, 4: 5–14.

Glob P. V. 1951. Ard og Plov i Nordens Oldtid // Jysk archeologisk Selskabs Skrifter. I. Aarhus: 14–20.

Groß H. 1939. Moorgeologische Untersuchungen der vorgeschichtlichen Dörfer in Zedmar-Bruch // Prussia, 33/1–2: 100–169.

- Groß H. 1958. Der heutige Stand der naturwissenschaftlichen Datierungsmethodik im Dienste der Vorgeschichtsforschung // *JMV*, 44/42: 72–95.
- Gumiński W., Fiedorcuk J. 1988. Badania w Dudce, woj. Suwalskie a niektóre problemy epoki kamienia w Polsce północno-wschodniej // *Archeologia Polski*, XXXIII/1: 114–150.
- Indreko R. 1957. Idolanhänger-Amulette // *SMYA*, 58: 61–79.
- Jaanits L. 1965a. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetland // *Finskt Museum*, LXXII: 5–46.
- Jaanits L. 1965b. Die frühneolithische Kultur in Estland // *Congressus secundus internationalis Fenno-ugristarum Helsinki*. Helsinki, 8:2: 12–25.
- Jaanits L. 1984. Die kennzeichnenden Züge der Siedlung Tamula // *ISKOS*, 4: 183–193.
- Jablonskytė-Rimantienė R. 1969. Ankstyvojo neolito stovykla Ežerynuose // *MAD'A*, 2 (30): 101–109.
- Janzon G. 1974. Gotlands mellanneolitiska gravar. Stockholm.
- Jennbert K. 1984. Den produktiva gåvan // *Acta Archaeologica Lundensia*. Ser 4, No. 16.
- Jennbert K. 1985. Neolithisation – a Scanian Perspective // *Journal of Danish Archeology*, 4: 196–197.
- Jensen J. 1982. *The Prehistory of Denmark*. London.
- Juodagalvis V. 1994. Tyrinėjimai prie Veisiejų ežero ir Zapsės upės // *ATL 1992 ir 1993 metais*: 16–20.
- Kabailienė M. 1959. Augalijos raida vėlyvajame ledynmetyje ir poledynmetyje Lietuvos ir pietinės Latvijos pajūrio zonoje // *Geografinis metraštis*, 2: 477–505.
- Katinas V. 1983. *Baltijos gintaras*. Vilnius.
- Kempisty E. 1970. The Complex of Comb- and Pit- Market Pottery Cultures // *NP*: 232–295.
- Kempisty E. 1973. Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dolkowej z terenu Mazowsza i Podlasia // *WA*, 37/4: 411–483.
- Kempisty E., Sulgostowska Z. 1976. Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w północno-wschodniej Polsce // *WA*, 41/3: 305–324.
- Kilian L. 1938. Neuere Funde ältester Irdenware in Ostpreußen // *Altpreußen*, 3/3: 85–89.
- Klebs R. 1822. *Der Bernsteinschmuck der Steinzeit*. Königsberg.
- Kolb M. 1987. Die Ufersiedlung der Horgener Kultur bei Sipplingen // *Archaeologische Nachrichten aus Baden*, 38/39: 67–74.
- Kopisto A. 1959. Die Schieferringe der kammkeramischen Kultur Finnlands // *SM*, 66: 5–17.
- Kozłowski L. 1924. Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów.
- Kulikauskas P. 1959. Naujai aptikta akmens-žalvario amžių gyvenvietė Palangoje // *MAD'a*, 2 /7/: 33–41.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. 1961. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.
- Kunskas R. 1978. Kuršių marių fizinė geografinė apžvalga // *Kuršių marios*. Vilnius, 1: 11–50.
- Kunskas R., Butrimas A., Česnys G., Balčiūnienė I., Jankauskas R. 1985. Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas // *LA*, 4: 25–66.
- La Baume W. 1943. Die jungsteinzeitliche Kugelamphorenkultur in Ost- und Westpreußen // *Prussia*, 35: 13–80.
- Larsen H. 1929. *Bronsalderplogen från Svarvarbo* // *Fornvännen*, 24/3: 177–180.
- Lindner K. 1937. *Geschichte des deutschen Weidwerks I. Die Jagd der Vorzeit*. Berlin, Leipzig.
- Lohr M. 1926. *Kultus*. Allgemein // *Reallexikon*, 7: 100–120.
- Loze I. 1970. Seno ticėjumu un tradiciju atspogulojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā. Rīgā, 9: 9–30.

- Loze I. 1974. Akmens laikmeta dzintara rotas Lubānas zemienē // *AuE*, 11: 53–62.
- Loze I. 1978. Neolita celtnu vietas Austrumbaltijā // *AuE*, 12: 7–23.
- Madsen T. 1986. Were did all the Hunters go? // *Journal of Danish Archeology*, 5: 229–239.
- Maringer J. 1977. Die Schlange in Kunst und Kult der vorgeschichtlichen Menschen // *Anthropos*, 72, 5/6: 882–920.
- Maringer J. 1978. Der Fisch in Kunst und Kult der vor- und frūgeschichtlichen Zeit // *Anthropos*, 73, 5/6: 737–938.
- Mark K. 1970. Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Völker vom Standpunkt der Anthropologie. Tallinn.
- Mazurowski R. F. 1983. Bursztyn w epoce kamienia na ziemiach Polskich // *Materiały starożytne i średniowieczne*. V. Warszawa: 7–134.
- Meurers-Balke J. 1981. Steinzeitliche Aalstecher. Zur funktionellen Deutung einer Holzgerätform // *Offa*, 38: 131–151.
- Milisauskas S., Kruk J. 1989. Neolithic Economy in Central Europe // *Journal of World Prehistory*, 1/4: 403–445.
- Müller-Beck J. 1965. Seeberg. Burgäschi-See, Süd. 5. Holzgeräte und Holzbearbeitung. Zürich.
- Okulicz J. 1973. Pradzieje ziem Pruskich od późnego paleolitu do VI w. n. e. Olsztyn.
- Pälsi S. 1920. Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea. Län Wiborg // *SMYA*, 28/2: 3–19.
- Paprečienė I. 1982. Akmens amžiaus kaukolių odontologiniai duomenys // *ATL 1980/81*: 20–23.
- Paret O. 1930. Die Einbäume im Federseeried und übrigen Europa // *PZ*, 21: 76–116.
- Paret O. 1958. *Le mythe des cités lacustres*. Paris.
- Perret G. 1942. Zum Stand unserer Kenntnis von den Rassen der Jungsteinzeit und der frühen Bronzezeit in Alt-Preußen // *Altpreußen*, 7/4: 63–74.
- Perret G. 1943. Jungsteinzeitliche und frühbronzezeitliche Skelettreste Alt-Preußens // *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Erb- und Rassenbiologie*, 2/3: 334–366.
- Price T. D., Jacobs K. 1990. Olenii Ostrov: first Radiocarbon Dates from a Major Mesolithic Cemetery in Karelia, USSR // *Antiquity*, 64: 849–853.
- Reinert H. 1936. *Das Federseemoor als Siedlungsland des Vorzeitmenschen*. Leipzig.
- Rimantienė R. 1972. Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finougrų klausimas // *Lietuvos istorijos metraštis*: 5–26.
- Rimantienė R. 1974. Akmens amžiaus paminklai // *LAA*, 1: 5–83.
- Rimantienė R. 1979. Šventoji. I. Narvos kultūros gyvenvietės. Vilnius.
- Rimantienė R. 1981. Der Anteil mesolithischer Typenformen an den Fundkomplexen der neolithischen Neman-Kultur // *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, 14/15: 177–182.
- Rimantienė R. 1989. Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. Vilnius.
- Rimantienė R. 1991. Šakės – neolitinė gyvenvietė // *LA*, 8: 16–34.
- Rimantienė R. 1992. Žemės ūkio pradžia Lietuvoje // *LA*, 9: 120–126.
- Rimantienė R. 1995. Substantial remains of incipient neolithic agriculture at Šventoji 6, a Narva culture settlement in Lithuania // *Tools and Tillage*, VII / 2–3: 92–102.
- Rimantienė R. 1996a. Šventosios 4-oji radimvietė // *LA*, 14.
- Rimantienė R. 1996b. Šventosios 6-oji gyvenvietė // *LA*, 14.
- Rimantienė R., Česnys G. 1991. The Late Globular Amphora Culture and its Creators in the East Baltic Area from Archaeological and Anthropological Point of View // *The Journal of Indo-European Studies*, 18, 3/4: 339–358.
- Rimantienė R., Dvareckas V., Kudaba Č. 1971. Apie Pajūrio pelkės archeologinių radinių slūgsojimo sąlygas // *Geografija ir geologija (LTSR aukštųjų m-klų mokslo darbai)*, 8: 131–139.

- Rowley-Conwy P. 1985. The Origin of Agriculture in Denmark: A Review of Somme Theories // *Journal of Danish Archeology*, 4: 188–195.
- Sauramo M. 1954. Das Rätsel des Ancylussees // *Geologische Rundschau*. Stuttgart, 42/2: 197–233.
- Siiriäinen A. 1973. Studies Relating to Shore Displacement and Stone Age Chronology in Finland // *Finskt Museum*, 80: 5–22.
- Skaarup J. 1982. Recent Excavations and Discoveries. Skjoldnaes Aerø. Submerget Settlement Site // *Journal of Danish Archaeology*, 1: 165–189.
- Słaški J. 1950. Łużyckie wyroby drewniane z Biskupina // *III Sprawozdania z prac wykopaliskowych... za lata 1938–1939*. Poznań.
- Slaviūnas A. 1947. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose // *Senoji lietuviška knyga*. Kaunas: 165–214.
- Slotten R. 1965. The Master of Animals: A Study in the Symbolism of Ultimacy in Primitive Religion // *The Journal of Bible and Religion*, 33: 293–302.
- Stadie K. 1921. Die Steinzeitdörfer der Zedmar // *Festschrift Adalbert Bezzenberger zum 14 April 1921 dargebracht von seinen Freunden und Schülern*. Göttingen: 148–160.
- Stewart H. 1973. Indian Artifacts of the Northwest Coast. Washington.
- Stewart H. 1978. Indian Fishing: Early Methods on the North-west Coast. Seattle.
- Szukiewicz W. 1907. Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim gub. Wileńskiej // *Materiały Komisji antropol.-archeol. i etnograf. Akademii Umiejetności w Krakowie*, 10: 25–45.
- Šturms E. 1931. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme // *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae 19–23. VIII. 1930*: 411–420.
- Šturms E. 1937a. Neolita apmetne Dundagas Purciemā // *Senātnē un Māksla*, 1: 46–54.
- Šturms E. 1937b. Senākie cilvēka tēli Latvijā // *Senātnē un Māksla*, 4: 83–91.
- Šturms E. 1940. Sārņates purva mītnes // *Senātnē un Māksla*, 1: 41–64.
- Šturms E. 1948. Die Moorsiedlungen im Ostbaltikum und Westsibirien // *Fornvännen*, 43: 362–364.
- Šturms E. 1953. Der ostbaltische Bersteinhandel in der vorgeschichtlichen Zeit // *Commentationes Balticae*, 1: 167–205.
- Šturms E. 1955. Die neolithische Plastik im Nordischen Kulturkreis // *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 2/1: 21–26.
- Šturms E. 1956. Der Bernsteinschmuck der östlichen Amphorenkultur // *Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte*, 3: 13–20.
- Šturms E. 1970. Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. Bonn.
- Šulcs A. 1961. Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19 gs. otrajā pusē // *Arheoloģija un etnogrāfija*, 3: 157–168.
- Tarvydas B. 1937. Senovės gintarinių papuošalų rinkinys // *Gimtasai kraštas*, 1: 46–56.
- Timofeev V. I. 1984. On the Early Neolithic Links between the East-Baltic Area and Fennoscandia // *ISKOS*, 4. Helsinki.
- Timofeev V. I. 1987. Zabytki neolityczne obwodu Kaliningradzkiego i niektóre problemy neolitu strefy Przybaltyckiej // *Neolit i początki epoki brązu na ziemi Chelmińskiej*. Toruń: 419–428.
- Timofeev V. I. 1988. On the Problem of the Early Neolithic of the East Baltic Area // *Acta Archaeologica*, 58. København: 207–212.
- Timofeev V., Zajceva G., Possnert G. 1995. Neolithic Ceramic Chronology in the South-Eastern Baltic Area in View of ¹⁴C Accelerator Datings // *Fornvännen*, 90: 19–28.
- Troels-Smith J. 1955. Ertebøllekultur-Bondekultur: Resultater af de sidste 10 Aars Undersøgelser i Aamosen // *Aarbøger*, 1953: 5–62.
- Vankina L. 1974. Sārņates tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs // *AuE*, 11: 39–52.
- Vilkuna K. 1975. Unternehmen Lachsfang. Helsinki.
- Vogt E. 1937. Geflechte und Gewebe der Steinzeit. Basel.
- Westerby E. 1927. Stenalderbopladsen ved Klampenborg. København.
- Więckowska H., Kempisty E. 1970. Sprawozdania z badań archeologicznych we wsi Sośnia, pow. Grajewo // *WA*, 35: 164–200.
- Wisłański T. 1969. Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej. Wrocław.
- Wisłański T. 1979. Krąg ludów subneolitycznych w Polsce // *PZP II*: 319–336.
- Wittich W. 1872. Beschreibung eines bei Briesen (Westpreußen) gefundenen der Steinzeit angehörigen Schädels // *SPÖG*, 13/2: 155–158.
- Zagorska I. 1977. Viengabala kaula maksķeres āķi Latvijā // *ZAV* 8 (361): 85–102.
- Zagorska I. 1994. Jauni dati par Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka hronoloģiju // *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 4 (13): 9–27.
- Zagorskis F. 1973. Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumdaļā // *ZAV* 4 (309): 56–96.
- Zagorskis F. 1974. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka apbedījumu tipoloģija un hronoloģija // *AuE*, 11: 7–24.
- Znamierowska-Prüfferowa M. 1957. Rybackie narzędzie kolne w Polsce i w krajach sąsiednich. Toruń.
- Zvelebil M. 1990. Mesolithic Societies and the Transition to Farming: Problem of Time, Scale and Organisation // *Hunters in Transition*. Cambridge: 167–188.
- Zvelebil M., Rowley-Conwy O. 1984. Transition to Farming in Northern Europe: a Hunter-gatherer Perspective // *Norwegian Archeological Review*, 17: 104–128.
- Амброз А. К. 1967. Раннеземледельческий культовый символ („ромб с крючками“) // *СА*, 3: 14–27.
- Бахтеев Ф. X. 1960. Очерки по истории и географии важнейших культурных растений. Москва.
- Ванкина Л. В. 1970. Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига.
- Гирининкас А. 1981. Связи неолитических нарвской и неманской культур в Восточной Литве // *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Тезисы докладов*. Вильнюс: 12–14.
- Гирининкас А. 1988. Поздненарвская культура в Восточной Литве // *Древности Литвы и Белоруссии*: 37–50.
- Гирининкас А. 1990. Кретуонас. Средний и поздний неолит // *LA*, 7.
- Грипис В. Я. 1957. Поселения и жилища, быт, первые признаки гигиены и способов лечения на территории Латвийской ССР в каменном веке // *Из истории медицины*. Рига, 1: 9–26.
- Гурина Н. Н. 1955. Новые неолитические памятники в восточной Эстонии // *Древние поселения и городища*. Таллин: 153–175.
- Гурина Н. Н. 1956. Оленеостровский могильник // *МИА*, 47.
- Гурина Н. Н. 1958. Валдайская неолитическая культура // *СА*, 3: 31–45.
- Гурина Н. Н. 1965. Новые данные о каменном веке северо-западной Белоруссии // *МИА*: 144.
- Денисова Р. Я. 1975. Антропология древних балтов. Рига.
- Зимина М. П. 1968. Стоянки позднего неолита и бронзы в Новгородской и Калининской областях // *СА*, 2: 136–158.
- Исаенко В. Ф. 1976. Неолит Припятского Полесья. Минск.
- Катинас Б. 1971. Янтарь и янтареносные отложения южной Прибалтики. Вильнюс.
- Лозе И. А. 1969а. Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике // *СА*, 3: 124–134.
- Лозе И. А. 1969б. Костяная и роговая скульптура эпохи неолита на территории Латвии // *ИАЛ*, 11 (268): 33–48.
- Лозе И. А. 1977. Взаимоотношения балтских и прибалтийско-финских культур на территории Латвии в эпоху неолита // *Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докладов*. Рига: 21–23.

Лозе И. А. 1982. Радиоуглеродное датирование памятников каменного века Лубанской равнины // ИАЛ, 8 (421): 36–45.

Лозе И. А., Лийва А. А. 1989. Хронология раннего неолита Восточной Прибалтики (по материалам поселений) // ИАЛ, 2 (499): 50–67.

Марк К. Ю. 1956. Вопросы этнической истории эстонского народа в свете данных палеоантропологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин: 219–242.

Микляев А. М., Семенов В. А. 1979. Свайное поселение на Жижикском озере / Труды Государственного ордена Ленина Эрмитажа, 20/2: 5–22.

Моора Х. А. 1956. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин: 49–141.

Мошинская В. И. 1976. Древняя скульптура Урала и Западной Сибири. Москва.

Окладников А. П. 1950. Культ медведя у неолитических племен Восточной Сибири // СА, 14: 7–19.

Ошибкина С. В. 1978. Неолит Восточного Прионежья. Москва.

Паавер К. 1965. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту.

Раушебах В. М. 1956. Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. Москва.

Римантене Р. К. 1966. Стоянки раннего неолита в юго-восточной Литве // Древности Белоруссии. Минск: 54–62.

Римантене Р. К. 1978. Хронология неолита Литвы // КСИА, 153: 31–34.

Римантене Р., Кунскас Р. 1984. Швянтойи – комплекс неолитических поселений на приморской лагуне Балтийского побережья Литовской ССР // Динамика взаимодействия между естественной средой и доисторическими обществами. Москва: 30–40.

Скакун Н. М. 1986. Нові дані про розвиток виробництва в епоху енеоліту на території Болгарії // Археологія, 52. Киев: 33–41.

Студзицкая С. В. 1980. Фигурные налепы на сосудах со стоянок Волосовской культуры // История и культура Евразии по археологическим данным. Москва.

Телегин Д. Я. 1966а. Мезолит левобережной Украины и его место в сложении Днепровско-Донецкой неолитической культуры // МИА, 126: 99–107.

Телегин Д. Я. 1966б. Неолитические стоянки типа Струмеля-Гастятина северной Киевщины // Древности Белоруссии. Минск: 63–67.

Телегин Д. Я. 1968. Дніпро-Донецька культура. Київ.

Тимофеев В. И. 1978. Новые данные по хронологии неолита юговосточной Прибалтики // КСИА, 153: 34–37.

Тимофеев В. И. 1981. Изделия из кости и рога неолитической стоянки Цедмар (Серово) Д // КСИА, 165: 115–119.

Тимофеев В. И. 1983. Керамика неолитического поселения Утиное Болото // КСИА, 173: 103–108.

Токарев С. А. 1964. Ранние формы религии и их развитие. Москва.

Урбан Ю. Н. 1973. Поселение и могильник Иловец // КСИА, 137: 107–114.

Филатова В. Ф. 1971. К вопросу о связи каменных орудий памятников с чистым комплексом керамики сперрингс и позднемезолитических // Археологические исследования в Карелии. Ленинград.

Хлобыстина М. Д. 1978. Вопросы социально-идеологических интерпретаций древнейших форм мезолитических и неолитических погребений // КСИА, 152: 61–68.

Хотинский Н. А. 1978. Палеогеографические основы датировки и периодизации неолита лесной зоны Европейской части СССР // КСИА, 153: 7–14.

Чарняўскі М. М. 1979. Неаліт Беларускага Панямоння. Мінск.

Чарняўскі М. 1996. Торфяніковая стаянка Зацэнне // З глыбі вякоў, 1: 132–147.

Чернявский М. М. 1966. Некоторые итоги изучения неолитических поселений Белорусского Понеманья // Древности Белоруссии: 83–97.

Чернявский М. М. 1970. Неолитические культуры // Очерки по археологии Белоруссии. Минск: 76–108.

Чернявский М. М. 1978. Хронологические рамки неолита северо-западной Белоруссии // КСИА, 153: 42–46.

Якимов В. П. 1956. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики // Балтийский этнографический сборник. Москва: 245–272.

Янитс Л. Ю. 1959. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. Таллин.